

Afb. 8: J. Haynck van Papendrecht, 5^e Halve Brigade Infanterie en 1° Bataillon Jagers in de duinen in 1799, 1800 (inv. nr. 0009098)

was eigenlijk al te laat om de uitkomst van de expeditie te beïnvloeden. Een serie van kleine gevechten leidde niet tot het bij de geallieerden gehoopte succes, terwijl de verliezen steeds verder opliepen. Begin oktober waren de Russen zo gefrustreerd over wat zij voelden als gebrek aan steun van Britse zijde, dat de Britse generaal Eyre Coote zijn superieuren verslag moest doen van het feit dat *General Essen, commander of the Russians, would not move from the Sloper Dyke until I had cleared the way for him by turning a three gun battery at the end of the Dyke, and, instead of sending one battalion of mine into the sand hills, he would not march until four battalions were placed there to cover his right flank. In short, though contrary to the general disposition and arrangement of His Royal Highness [the Duke of York, MvH] I was obliged to comply or the Russians would not move.*¹¹ In de daaropvolgende gevechten van 6 oktober waren het de Russische troepen die het feist werden aangevallen door de Fransen en uiteindelijk moesten zij terrein prijs geven. Op die manier gingen de op 2 oktober gewonnen voordelen weer verloren, toen de geallieerden Egmond-aan-Zee hadden bezet. Opnieuw gaven de Britten de Russen de schuld van een nederlaag.

Na zes weken in Noord-Holland waren de relaties tussen Groot-Brittannië en Rusland sterk verslechterd. Alhoewel keizer Paul de Britse versie van het verhaal

voor waar aannam (op advies van de anglofiële Semen Vorontsov, Russisch ambassadeur in Londen) en Hermann en Essen onteerde, was hij geschokt over de behandeling van zijn troepen door de Britten. Hij stond erop dat wanneer in de toekomst Russische troepen opnieuw aan een geallieerde veldtocht zouden deelnemen, zij in geen geval door een Britse officier mochten worden gecommandeerd. Hij weigerde bovendien om Britse officieren die zich in de campagne hadden onderscheiden het recht te geven Russische onderscheidingen te dragen. Terwijl de relaties aldus verder bergafwaarts holden, besloot keizer Paul I eind november 1799 om alle Russische troepen in Europa terug te trekken en uit het anti-Franse bondgenootschap te stappen.

Nasleep en herinnering in Rusland

Vrijwel vanaf het begin werd de Russische veldtocht in Noord-Holland overschaduwd door Alexander Suvorov's veldtocht in Italië. Tegen de tijd dat Hermann Holland bereikte, had Suvorov al een aantal aansprekende overwinningen behaald, die hadden geleid tot de beslissende veldslag van Novi, 15 augustus 1799. Frankrijk zelf werd nu bedreigd door een Oostenrijks-Russische invasie. De geallieerde plannen wijzigden zich en Suvorov marcheerde

Afb. 9: Ets van R. Vinkeles naar een tekening van J.A. Langendijk. De landing der Engelsen bij Callantssoog op 27 augustus 1799, 1800 (inv. nr. 00115649)

door de Alpen naar Zwitserland, een heroïsche tocht die sterk tot de verbeelding van tijdgenoten sprak. Het feit dat Suvorov bijna een derde van zijn leger verloor en eigenlijk een nederlaag leed werd in de Russische samenleving volledig genegeerd; men had het vooral over de dapperheid en het galante gedrag van de Russische troepen. Dit heldhaftige gedrag stond in schril contrast met dat van de troepen in Noord-Holland. Als gevolg hiervan kwam de herinnering aan de Hollandse expeditie steeds meer op de achtergrond te staan. Generaties van historici, vooral in de late keizerlijke en daarna de Sovjet periode, waren onvermoeibaar in hun lofuitingen voor de glorierijke veldtocht van Suvorov terwijl de Russische bijdrage aan de veldtocht in Noord-Holland volkomen werd genegeerd. Het is opmerkelijk dat meer dan 200 jaar na de gebeurtenissen er nog steeds geen zorgvuldig onderzoek is gedaan naar de Russische rol in de Nederlandse expeditie terwijl er tientallen boeken zijn verschenen over de campagnes van Suvorov in Italië en Zwitserland. Het enige boek dat de veldtocht in Noord-Holland tot onderwerp heeft is deel twee van Alexander Mikhailovsky-Danilevsky en Dmitri beroemde *Istoriya voiny 1799 goda*, hetgeen tenminste een apart hoofdstuk bevat over de expeditie.¹⁴ Aan bronmateriaal ontbreekt het niet, het archiefmateriaal van de expeditie zijn goed bewaard in de dozen van Vice President I.V. Lamb van het Miltiare Collegium (nummer 42) en in de archieven van Zijne Keizerlijke Veldtocht Kanselarij (nummer 26) en de Russische Militaire-Historische Staats Archieven (RGVIA).

Afb. 10 De duinen en het strand nabij de landingsplaats van de Britse troepen in 1799, anno 2009
(Foto Mark van Hattem)

Afb. 11 Gedenkpenning op generaal G.M.A. Bruno, de "overwinnaar van de slag bij Castricum" en "verlosser van de tirannen", 1799 (inv. nr. 125356)

Generaal Hermann bracht een jaar in Franse gevangenschap door omdat keizer Paul weigerde hem met Franse gevangenen uit te ruilen. Hij werd pas vrijgelaten aan het eind van 1800 en stierf kort na terugkomst in Rusland in 1801. Hermann had geen gelegenheid gehad om zijn memoires te schrijven of zich op andere wijze tegen beschuldigingen te weren. Zijn opvolger, Ivan Essen, leefde weliswaar langer dan Hermann, maar deelde in eerste instantie zijn lot. De Russische ambassadeur in Londen, Semen Vorontsov, was bezorgd over Essens kritiek op de Britse troepen en bepleitte zijn ontslag uit de dienst. Keizer Paul bedacht zich echter en gunde Essen alsnog een vervolg van zijn militaire carrière. Essen werd militair gouverneur van Smolensk in 1802 en van Kamenets-Podolsk in 1803. Tijdens de oorlog van 1805 was hij korpscommandant, maar nam niet deel aan de gevechten. In 1806 streed hij in het Russisch leger in Moldavië tegen de Turken en werd onderscheiden voor zijn rol in de verovering van Khotin. Vervolgens vocht hij in 1807 tegen de Fransen in Polen bij Ostrolenka. In april van dat jaar werd hij, ziek, toegevoegd aan het hoofdkwartier van het Russisch leger in Polen. Tijdens de slag bij Friedland (14 juni 1807) werd hij gewond door een Franse kanonskogel. In 1812, tijdens de veldtocht van Napoleon in Rusland, was hij gouverneur van Riga. Zijn draconische maatregel om drie voorsteden (Moskou, St. Petersburg en Zadvin) af te breken om de stad beter te kunnen verdedigen, leidde tot zijn (tweede) ontslag. Essen trok zich terug op zijn landgoed en verdrong tijdens een verblijf in het kuuroord Baldona - naar werd beweerd had hij zelfmoord gepleegd.

1799 in Noord-Holland: brokstukken van overlevering

(Mark van Hattem)

De twee belangrijkste Russische legeraanvoerders die in 1799 de Hollandse bodem betraden, werden door de Hollandse klei gebroken in hun carrière. Vele 'gewone' Russische soldaten vonden de dood in de slag bij Bergen op 19 september 1799. Deze nederlaag was voor hen zo demoraliserend, dat de

veldtocht in Noord-Holland voor de Russen vanaf toen eigenlijk al voelde als een verloren zaak. Holland werd voor hen een nachtmerrie van regen, modder, honger en dood. Om die reden was ik vooral geïnteresseerd in de gebeurtenissen die hebben geleid tot de slag bij Bergen en de slag zelf. Het leek mij dat het landschap bepalend was geweest voor de gebeurtenissen en daarom wilde ik het met eigen ogen zien. Marco van der Hoeven, historicus en publicist, organiseert zogenaamde *battlefield tours*. Ik besloot hem te bellen om samen op zoek te gaan naar herkenningspunten.

De duinen en het moeras

De herfst is een tijd van storm en toen Marco en ik ons door het opgewaaide zand over de duinen naar het strand begaven woei het stormachtig. Een dergelijke storm verhinderde de Engelse vloot tussen 22 en 26 augustus om troepen aan land te zetten. Spionnen hadden Bataafse generaals al in juni op de hoogte gesteld van de naderende invasie, alleen de plaats van de landing was onbekend.¹⁶ De Bataafse troepen in Nederland bestonden op dat moment uit een divisie onder bevel van de patriot en luitenant-generaal Herman Willem Daendels (1762-1818). Daendels bevond zich in een lastig parket. Hij probeerde na overleg met de Bataafse vice-admiraal Samuel Story (1752-1811) de vaargeul in het Marsdiep te blokkeren door schepen af te laten zinken. De stormachtige wind verhinderde dit echter en men kon slechts gelaten afwachten. Daendels liet troepen overkomen uit Utrecht en Haarlem om zijn divisie te concentreren en adviseerde de Franse opperbevelhebber, generaal Guillaume Brune (1763-1815), om een reserve van gevechtstroepen te formeren nabij Haarlem.¹⁷

Op het moment dat de landing plaats vond, dinsdag 27 augustus bij het kriecken van de dag, had Daendels twee bataljons jagers en een bataljon linie infanterie ter beschikking om de landing te verhinderen. De storm was gaan liggen.

Daendels: *Het schoone weder en de stilte der zee, liet hem (de vijand) toe veel volks aan land te zetten; met veel hevigheid werden onze twee jager-bataillons, in de duinen staande, door den vijand aangetast; in het eerste oogenblik gedroegen zich dezelve niet gelijk ik had gehoopt; de overmagt en het muskettenvuur des vijands dwongen hen spoedig de duinen te verlaten. (...) Ik had mijn dispositien gemaakt, om den vijand uit de duinen te verdrijven; maar deze dorre landstreek geheel ten zijnen voordeele hebbende, konde ik met geene kavallerie, en zelfs met geene artillerie ageeren...*¹⁸ Daendels is verweten in paniek gehandeld te hebben en nauwelijks weerstand te hebben geboden. Dat de tegenstand van zijn troepen onder de maat geweest zou zijn wordt echter tegengesproken door ooggetuigen. Jacob Anthony Tellegen (1771-1854), als luitenant en kwartiermeester toegevoegd aan de staf van het bataljon jagers van David Hendrik Chassé (1765-1849), herinnerde zich later de vele doden en gewonden die vielen als gevolg van wat hij noemde 'de Grote Visite'.¹⁹ Iedereen was onder de indruk van de aanblik van invasiemacht. Een inwonster van Texel schreef *wat kroop ons hart in malkander, toen wij zulk een voorbaasde magt zo*

*nabij ons versameld zagen, en Arend van Sanen, een burger die in Purmer was op het moment van de invasie, hoorde zelfs op die afstand zo geweldig schieten, dat alles dreunden, niettegenstaande een sterken zuidwesten wind. Grootte vrees en bekommring kreeg bij een ieder de overhand.*²⁰ De Britten maakten gewag van de hardnekkige weerstand die zij van Daendels' troepen te verduren hadden. De Britse admiraal Lord Adam Duncan (1731-1804) schreef de admiraliteit in Londen dat zij een sterke tegenstand hadden ondervonden en dat de Britse troepen vanaf 's ochtends vroeg tot half vijf 's middags onafgebroken in gevecht waren geweest met de Bataafse verdedigers.²¹ Al voor de duinen werden ontruimd zag Daendels in dat zijn troepen zouden moeten wijken voor de overmacht. Hij gaf het garnizoen van Den Helder bevel de vesting en de haven te ontruimen en zich terug te trekken. Dit bericht bereikte kolonel Herman Jan Gilquin in Den Helder om ongeveer half zes. In de loop van de avond en nacht probeerde hij zijn soldaten naar het zuiden te terug trekken zonder ingesloten te raken. Het terrein waar zij doorheen moesten stond bekend als het Koegras. Tijdgenoten beschreven het als een groot moerassig gebied. Wie nu in de duinen staat en achter zich kijkt, ziet veel ingepolderd en nieuw bebouwd land. Toch is daartussen, in de ondergelopen akkers en de vele sloten die het land doorsnijden, wel waar te nemen hoezeer het woord 'moeras' 200 jaar geleden van toepassing was. Gilquin's mannen

Afb. 12 De Grote Sloot in de Zijpe, 2009 (Foto Mark van Hattem)

188

Afb. 13. Sappeurbijl van de 5^e Halve Brigade van het Bataafse leger, 1799 (Inv. nr. 011588)

moesten, zoals de kolonel rapporteerde, tot aan den buik door het water en het slijk heen, waardoor ik ook mijn drie houwitsers heb moeten laten zitten, als kunnende dezelve met geene mogelijkheid uit het slijk krijgen.¹¹

Water en slijk zouden een belangrijke rol in de veldtocht spelen. Zoals Tellegen schreef, *Noord-Holland is een Land daar men niet kan manoevreren zoo men wil, en inzonderheid om Offensief te ageren, maar buitengemeen geschikt voor het Defensive. Men vind daar enige Wegen, en aan beide zijden gedekt door Weilanden en Sloten die altoos met Water gevuld zijn.*¹² Stelstels van sloten en ondergelopen weilanden boden ideale mogelijkheden voor een verdediger. Een stelsel van water en dijken dat als een belangrijke fortificatie zou fungeren was het gebied dat de Zijpe werd genoemd en werd doorsneden door een 'Grote Sloot'.

De sloten en dijken van de Zijpe

De Britten en de Russen zouden tijdens de veldtocht in Noord-Holland de stelling rond de Zijpe als uitvalsbasis gebruiken. Hier lag hun legerkamp, werden de voorraden gedistribueerd en van hieruit werden diverse aanvallen op de Frans-Bataafse stellingen gestart. Wanneer die op niets uitliepen, zoals na de slag bij Bergen, trokken de geallieerden zich weer terug in de stelling, die blijkbaar een veilige, nagenoeg ongenaakbare basis vormde.

Ironisch genoeg had Daendels de Zijpe oorspronkelijk voorzien als stelling om de Britten en Russen tegen te houden, maar later had hij hem prijsgegeven aan de vijand.

Centraal in de Zijpestelling loopt de zogenoemde Grote Sloot of Grote Vaart. Deze speelde vooral een belangrijke rol als centrale as. Marco van der Hoeven wijst in zijn rondleidingen op de rol van deze sloot: die van bevoorradingsroute. De Grote Sloot kruist op vele punten andere vaarten zodat het mogelijk is om

via dit water ook nabijgelegen weilanden en akkers te bereiken. Het legerkamp van de Britten en Russen, op haar hoogtepunt rond de 40.000 man, lag verspreid tussen deze sloten en vaarten, waarlangs het werd bevoorrad. In het door water doorsneden landschap was dit de enige optie voor het leger van de hertog van York om de bevoorrading te regelen. De Zijpe werd omringd door de Westfriesche Zeedijk, die eigenlijk een natuurlijke borstwering bood. Tevens was de dijk geschikt om snel om te bouwen tot een veldschans voor artillerie. Deze militaire mogelijkheden van de dijken waren ook door de Bataafse troepen ontdekt. Daendels had zich teruggetrokken op een stelling tussen Alkmaar en Avenhorn. Achter hem kwamen Franse versterkingen aangerukt, uit het oosten kwam de divisie Bataafse troepen van Dumonceau aangesnel. De Fransen en Bataaven begonnen een stelling in te richten vanaf Alkmaar naar het IJsselmeer (toen nog Zuiderzee). Deze stelling was gebaseerd op inundaties en versterkte dijken waar soms veldschansen tegenaan werden gebouwd. Er werd

189

Afb. 14. J.B. Couvelet en P.A. Hennequin, Portret van J.B. Dumonceau als maarschalk van Holland (detail), 1809 (Inv. nr. 056865)

Aft. 15 G. van Royen, Portret van W.G. Klinkenberg, kapitein bij de Gewapende Burgerwacht van Rotterdam, 1799 (inv. nr. 056861)

daarom tijdens de veldtocht door beide partijen druk gegraven. Een sappeursbijl van de 5^e Halve Brigade in het Legermuseum herinnert aan deze stellingbouw. De 5^e Halve Brigade was gelegen in schansen achter en om de Koedijk en bij Sint Pancras, iets boven Alkmaar op Daendels' linkerflank. Maar niet alleen militairen werkten aan deze verschansingen. Regelmatig werden burgers voor dwangarbeid van hun bed gelicht en dat vonden de militairen klaarblijkelijk de gewoonste zaak van de wereld.¹⁹

Het landschap rondom de Zijpestelling, maar ook dat rond de stellingen van het Frans-Bataafse leger, was zeer ongeschikt voor de aanval. Voortbewegen kon alleen over de dijkweggetjes en voor wie onbekend was met het gebied was het meestal niet te voorspellen waar de weg precies uitkwam. Wie op de kaarten

van 200 jaar geleden kijkt, ziet hoe vaag de informatie was waarmee de legercommandanten het moesten doen. Communicatie kon alleen door middel van koeriers en korte, snel geschreven briefjes. Sommige van die briefjes zijn bewaard gebleven. Het briefje waarmee de Franse opperbevelhebber zijn divisiecommandant generaal Dominique-Joseph René Vandamme (1770-1830) op 9 september zijn plan ontvouwde en orders uitdeelde voor de aanval op de Zijpestelling, geeft een idee van de onvolledige informatie waarmee de generaals het moesten doen: *Vous attaquez le Zijk par groter mole et autrer debouchér dans cette direction votre gauche sèmporeru de de Petten que vous fortifierez par le Buyge Wegh, et baickmer Wegh. (...) Le Gal. Daendels forcera la ligne par Eiburg et le Gal. Dumonçeau par Surmenhuysen et Crabbendam. (...) Vive de la Republique!*²⁰

Voilà. Dat was alles, veel succes generaal! Het is weinig verwonderlijk dat het resultaat chaos was, wanorde op de weggetjes langs de dijken waar de verschillende colonnes elkaar in het halfdonker doorsneden. De aanvallen liepen bovendien vast op de sterke stellingen aan de dijken en in de modder van het tussengelegen gebied. De Britten maakten slim gebruik van een reserve bij Schagen om Daendels' divisie in de flank te bedreigen. De Britse tegenaanval bracht de Bataafse divisie in grote problemen en in grote wanorde vluchtten de troepen naar achter. Voor dit débâcle moest Daendels een zondebok vinden en er ontvouwde zich in het Hollandse landschap een klein drama in de omgeving van de Langedijk bij Sint Pancras, waar Daendels divisie zich weer had teruggetrokken. Tellegen herinnerde zich later hoe Daendels, 'woedend kwaad', de schuld afschoof op een onschuldige onderofficier en deze zonder enige vorm van proces liet fusillieren. Dit ondanks het feit dat diverse officieren, waaronder Tellegen, de man probeerden vrij te pleiten. Het mocht niet baten. Tellegen: *Die sergeant was nog een jong mensch. Zwart en gekruld haar. Ik heb die executie van nabij gezien en duidelijk de woorden gehoord, die erbij gesproken zijn. Ik behoef niet te herhalen met welke verontwaardiging men dat vonnis en executie beschouwde, door dien men den veroordeelde als onschuldig beschouwde. (...) Enfin, de attake of aanval van onze kant op den 10^e september viel slegt uit.*²¹

Alhoewel ook de divisies van Dumonçeau en Vandamme in de moeilijke omstandigheden geen vuist konden maken, was de wanordelijke aftocht van Daendels' troepen een extra smet op het Bataafse blaas. Het tastte het zelfvertrouwen in het Nederlandse kamp aan en deed de Frans-Bataafse samenwerking geen goed.

Terwijl de Fransen en Bataven in hun stelling hun wonden likten, kwamen de Russen in de Zijpestelling aan. De Britse opperbevelhebber, de hertog van York, wilde nu onverwijld de tegenaanval inzetten. De Russische commandant, de generaal Ivan Hermann von Fersen, brandde van verlangen om roem te oogsten en zijn landgenoot Alexander Suvorov naar de kroon te steken.

Afb. 16 Het terrein rond de kerk in Bergen, waar Russische grenadiers en muskebiërs tijdens de veldslag hun laatste verdediging organiseerden, 2009 (Foto Mark van Hattem)

Duinen en kerken, doden en gevangenen: de slag bij Bergen

Op die gedenkwaardige 19^e september 1799 werd er langs een breed front gevochten, van de Noordzeekust bijna tot aan de Zuiderzee. De opmars van de Britten en Russen vond in diverse colonnes plaats die allemaal op een ander punt de Frans-Bataafse linies aanvielen. De Britten behaalden de nodige successen in hun strijd tegen de Bataafse divisies van Daendels en Dumonçeau, maar de voornamelijk Russische colonne onder bevel van generaal Hermann werd bij Bergen deerlijk verslagen. Het was de catastrofe in en om Bergen die uiteindelijk bepalend was voor de afloop van de strijd. Om die reden worden de verspreide gevechten van de 19^e september doorgaans herinnerd als 'de slag bij Bergen'.

De colonne van Hermann bestond uit ongeveer 9000 Russische soldaten, die gesteund zouden worden door een reserve van ongeveer 2500 Britse militairen onder de jonge generaal-majoor Lord Robert William Manners (1781-1835). De reserve van Manners raakte in de loop van de dag in gevecht met troepen van de divisie van de Bataafse generaal Dumonçeau. Werd hem op deze wijze het gebruik van de Britse reserve onmogelijk gemaakt, Hermann had met meer problemen te kampen. De juiste voerpaarden voor de artillerie ontbraken, waardoor kanonnen door het modderige landschap met de hand moesten worden voortgeduwd.²⁴ De bevoorrading, in de vorm van voedsel en munitie, was bovendien ontoereikend. Tijdgenoot en militair ingenieur Kraijenhoff, zelf een methodisch man, vond dat York de Russen nooit zo vroegtijdig had mogen

inzetten, want zij waren lange tijd in schepen opgesloten en aan de ongemakken van de zee blootgesteld (geweest), zonder die te laten uitrusten en aan de legerhoofden gelegenheid te geven tot verkenning van den nieuwen zoo vreemde bodem, waarop zij waren uitgestapt, of ten minste om de daarvan bestaande kaarten, met aandacht te kunnen bestuderen...²⁵

De Russen begonnen hun aanval om half drie 's ochtends. York had een aanval bevolen 'bij het krieken van de dag'. De Russen waren aanmerkelijk eerder in actie dan hun Britse bondgenoten, die hun opmars pas begonnen rond half acht in de ochtend. De Russische aanval richtte zich op Bergen, waarbij eerst Schoorl moest worden ingenomen. Schoorl werd verdedigd door een Frans detachement dat werd verrast en zich al vechtende terugtrok. In allerijl werd de verdediging van Bergen georganiseerd, maar de Russische overmacht was te groot. Ongeveer om acht uur, dus na meer dan vijf uur onafgebroken in touw te zijn geweest, konden de Russen zich na hevige gevechten meester van Bergen noemen. De Fransen zaten echter niet stil. Vanuit zijn hoofdkwartier in Alkmaar verzamelde Brune zijn reserves en zond ze richting Bergen. Ook van de Bataafse divisie van Dumonçeau kwamen versterkingen. Brune liet de uitvoering van de tegenaanval over aan de Franse generaal Vandamme. Vandamme was een echte vuurvreter, een man die gewend was om stormaanvallen te leiden en als breekijzer te fungeren. In de wetenschap dat de Russen in Bergen als ratten in de val zaten, had Brune hem opdracht gegeven met alle beschikbare reserves de Russen in Bergen in te sluiten en aan te vallen.

De Russische soldaten schijnen na de inname van Bergen aan het plunderen te zijn geslagen. Hoe erg dit geweest is en hoezeer het de strijdkracht heeft belemmerd, zal wel altijd in het ongewisse blijven.²⁶ Dat er wel degelijk geplunderd is en de discipline in de Russische eenheden op dit moment te wensen over liet blijkt uit de Russische rapporten, zo heeft Mikaberidze getoond. Nu is het wellicht niet zo vreemd dat de soldaten aan het plunderen

Afb. 17 Stuk stam van een boom uit Bergen waar in 1799 een kogel in is terechtgekomen (collectie Museum Het Sterkenhuis)

Afb. 18 Russisch reisicoon, triptiek, 1799 (collectie Stedelijk Museum Aikmaar)

sloegen. De soldaten hadden dagenlang slechts zeer gebrekkig te eten gehad en een lange zeereis achter de rug. Vervolgens waren ze zonder enig begrip van het vreemde land waarin ze terecht waren gekomen de strijd in gezonden. In Museum Het Sterkenhuis in Bergen zag ik een reisicoontje, een drieluikje, verloren door een - wellicht gesneuvelde - Russische militair. Het icoontje, met zijn Russisch-orthodoxe symboliek, is een verwijzing naar het feit dat de Russen letterlijk en figuurlijk "van heel ver kwamen". In een andere vitrine in Het Sterkenhuis ligt een penning, die ook eigendom is geweest van een Russische soldaat. Het is een herdenkingspenning op de Russisch-Turkse vrede van 1791, gesloten onder het bewind van keizerin Catharina de Grote. Maar niet alleen de Russen kwamen van ver.

In de collectie van het Legermuseum bevindt zich een Franse, in Mamalukkenstijl uitgevoerde sabel. Die stijl was in zwang gekomen naar aanleiding van de Egyptische veldtocht van Napoleon, ondernomen in 1798. Bij de versterkingen die Brune uit Frankrijk ontving, bevonden zich officieren die in Egypte waren geweest. Nu stonden ze dan in Bergen tegenover de Russen... het kan verkeren en het waren zeker vreemde tijden.

Vandammes aanval op Bergen was een klassieke tangbeweging. Vanuit de westelijke duinen kwam een colonne Franse troepen, evenals frontaal uit het zuiden; uit het oosten kwamen de Bataafse eenheden die afkomstig waren van de divisie Dumonceau. Franse revolutionaire troepen waren door hun élan en militaire traditie meesters in de 'aanval met de bajonet'. De aanval begon om

Afb. 19 J. Schimmelbusch en Zonen, Sabel voor vermoedelijk een Franse officier in Mamalukken-stijl, c. 1800 (inv. nr. 011584)

ongeveer 9 uur en werd van alle kanten tegelijk ingezet. De Russische scherp-schutters verdedigden de buitenrand van het dorp moedig, maar moesten al snel terrein prijs geven. Russische troepen die waren opgesteld in de straten, moesten hun meerdere erkennen in de onstuimige aanvallers. Paniek nam de overhand bij de Russen. Grenadiers, die behoorden tot de elitetroepen, handhaafden zich nog in en om de kerk. In de rest van het dorp vond een slachtpartij plaats. Volgens tijdgenoten gaven de Fransen en Bataven 'geen kwartier', omdat zij geschokt waren door alle verhalen over de vermeende Russische wreedheden die hen had bereikt.¹⁴ Russische troepen vochten met de moed der wanhoop en sommigen van hen probeerden uit te breken. Onder hen was ook generaal Hermann, die echter in de duinen met zijn manschappen werd achterhaald, omsingeld en gevangengenomen.

In Bergen vindt zijn nog altijd sporen van de strijd te vinden. In de bomen rond de kerk waren vele kogels ingeslagen. In Museum het Sterkenhuis is een deel van een boomstam te zien, met een ingeslagen kogel. In het Legermuseum bevindt zich één van de vijf vaandels die door de Fransen en Bataven zijn buitgemaakt bij de strijd in Bergen.¹⁵ Het is een compagniesvlag van het Russische regiment 'Benckendorff'. Die naam had het regiment alleen tussen 1797 en 1800. Voor en na die jaren stond het regiment bekend als 'Tauride', of 'Tavrichetski', naar het district in Sint-Petersburg waar het gelegerd was. Buitgemaakte vlaggen en vaandels waren een belangrijk symbool voor een

Afb. 20 Campagnieslag van het Russische regiment Benckendorff, buitgemaakt in de slag bij Bergen, 1799 (inv. nr. 051022)

overwinning; ze behoorden tot de belangrijkste krijgstroefferen. Brune schreef in zijn verslag van de veldslag aan de ministers in Amsterdam en Parijs daarom niet alleen over de verliezen toegebracht aan de vijand, maar vermeldde ook het buitmaken van de vaandels. Brune had in zijn verslag ook aangegeven dat de Bataafse versterkingen uit Dumonçeaus divisie zich 'met bravour hadden gedragen' en hij tevreden over hen was.¹⁴ Die tevredenheid wilden de Bataafse bewindhebbers graag omgezet zien in een symbolisch gebaar en dit werd gemaakt doordat de Fransen drie van de buitgemaakte vaandels aan het Bataafse bewind overhandigden.

De Nederlandse officier C.A. Geisweit van der Netten arriveerde enkele dagen na de slag bij Bergen in de streek. Hij zag in Alkmaar de gevangengenomen generaal Herman en hoorde de verhalen van de bloedige strijd. Hij nam het slagveld in ogenschouw en schreef zijn ouders: *God geve ons een tweede overwinning die meer beslissend en minder bloedig weesen mag als onze laatsten. Geen denkbeeld kan iemand, die geen ooggetuige geweest is zig*

vormen van het moordtoneel dat het slagveld opleeverd. In het Bergsche Bos hebben de wagens een spoor door de lijken gemaakt evenals door de klei, zij zijn nog niet alle begraven, meer dan 4000 Russen zijn daar gesneuveld, reekend nu hunne gekwetsten en gevangene daarbij en die der Engelsche dan kunt gij een denkbeeld van het bloedbad maaken. Maar Geisweit van der Netten moest ook kameraden missen. Dog ook veele goede bekenden van mij zijn niet meer, de Cadet Slobbe is dood, de Cadet Capellen gekwetst of gevangen, beide waaren zeederd 3 weeken officiers onder de Jagers geworden.¹⁵

Bataafse troepen waren bij Oudkarspel door de Britten zeer hard aangepakt. De Britten slaagden erin om vele Bataven van de divisie van Daendels gevangen te nemen; ook sneuvelden velen in de strijd. Volgens Daendels eigen opgave verloor hij die dag bijna 1400 man.¹⁶ De meeste verliezen ontstonden toen, na hevige vuurgevechten, de Bataven een tegenaanval op de Britse posities hadden

Afb. 21 J.B. Adriaansz., naar een tekening van J.A. Langendijk, Transports militairees; koeien die opgedreven worden, 1803 (inv. nr. 00115642)

Afb. 22 Intocht van Britse troepen in Alkmaar, anoniem, ca. 1800 (collectie Stedelijk Museum Alkmaar)

198

ondernomen. Britse soldaten lagen op de grond, verscholen in het onoverzichtelijke landschap. Ze hadden de Bataven rustig laten oprukken en hadden hen daarna ingesloten en het vuur geopend. Daendels heeft veel kritiek te verwerken gekregen vanwege deze onstuimige aanval. De eerlijkheid gebied te zeggen dat de aanval werd uitgevoerd op orders van Brune, die wilde voorkomen dat de Britten de Russen in Bergen zouden kunnen helpen. Brune zelf was daarom, ondanks de hoge verliezen, tevreden over Daendels die 'intelligent en ferm' had gehandeld.¹⁹

De zee, de honger en het gezonken geld

De bevoorrading van het Brits-Russische leger tijdens de veldtocht was een voortdurend probleem. Wie het landschap van Noord-Holland doorkruist, kan zich zelfs anno 2009 een voorstelling maken van die problemen. In het dunbevolkte gebied boven de lijn Bergen-Hoorn was nauwelijks voedsel te vinden en het vervoer over de dijken en smalle landwegen was problematisch. Routes waren bovendien eenvoudig te blokkeren door bruggen te vernielen en dijken door te steken. Voor het grootste deel van hun aanvoer waren de Britten en Russen afhankelijk van de zee, maar zelfs dit was lastig. Den Helder was een relatief veilige haven, maar de overige kustlijn was moeilijk te bereiken en zeer gevaarlijk door de vele ondiepten en zandbanken. Een Russische soldaat die gewond was geraakt in de slag bij Castricum beschermde zijn karige voedsel - kaas, brood en enkele appels - als ware het de grootste schat.²⁰ Voor zijn zelfbehoud was het dat waarschijnlijk ook.

Beide partijen dwongen bij de bevolking rekvisities af. Dat wil zeggen, zij vorderden paarden, vee, haver, hooi en voedsel zoveel als zij meenden nodig te hebben. Dat de Fransen en Bataven hier aan meededen, viel bij de bevolking in slechte aarde: zij waren immers "het eigen leger". Desondanks leden ook zij gebrek. Een Bataafse kolonel meldde op 11 oktober het buitmaken van twee 'koebeesten' aan Dumongeau als ware het dat hij twee vaandels op de vijand

had buitgemaakt.²¹ Eten was belangrijk en schaars. De tekenaar Anthony Langendijk, een tijdgenoot en ooggetuige, maakte van de veldtocht een serie prachtige tekeningen, waarvan opvallend veel de moeizame bevoorrading van het leger tot onderwerp hebben. Alles wijst erop dat de maanden van de veldtocht zowel voor de bevolking als voor de soldaten vooral een periode van honger waren.

Voor de bevolking waren het onzekere tijden en men waaide bij voorkeur met de wind mee om geen onnodige risico's te lopen. Edam, Hoorn en Alkmaar werden tijdens de veldtocht op enig moment 'bevrijd' door Russen of Britten en vervolgens weer 'bevrijd' door Fransen of Bataven. Men schijnt het met een zekere onverschilligheid te hebben ondergaan, en vooral te hebben geprobeerd op tijd de kokardes te wisselen en de vrijheidsboom te plaatsen dan wel om te hakken.²² Twee ogenschijnlijk rustige en beschouwende stadsgezichten in de collectie van het Stedelijk Museum Alkmaar blijken bij nadere beschouwing afbeeldingen van de intocht van respectievelijk de Britse troepen en daarna de Bataafse.

Honger en schaarste waren voor de Russen en Britten een reële dreiging en zij waren afhankelijk van de zee voor de aanvoer hiervan. Tot dit besef kwam ik tijdens de battiefeld tour met Marco, doordat ik met eigen ogen het doorsneden landschap, de ondiepe kust en de woelige zee tijdens de storm had aanschouwd. Weinig vermoedde ik dat de zee ook een boodschap had achtergelaten in de collectie van het Legermuseum. Tijdens een zoektocht in de collectiedatabase kwam ik het woord 'Lutine' tegen. Langzaam ging het bij mij dagen: was dat niet een schip dat geladen met goud in de buurt van Terschelling was gezonken? De tekst op het computerscherm verwees naar een metalen bordje met herdenkingstekst. Toen ik het gevonden had, zag ik de welluidende tekst, verwijzend naar dat gedenkwaardige jaar 1799: *This Gun/formed a part of the armament of HMS "Lutine", totally lost of the coast of Holland, on the 9th October 1799. On conclusion of peace, the wreck, which*

199

Afb. 23 Intocht van Bataafse troepen in Alkmaar, anoniem, ca. 1800 (collectie Stedelijk Museum Alkmaar)

Afb. 24 Koperplaatje afkomstig van de in 1896 geborgen kanonsloop van de HMS Lutine (inv. nr. 099113).

contained a large amount of treasure was handed over by HM the King of the Netherlands to the Corporation of Lloyd's, where this treasure had been insured. The wreck was embedded in sand in 9 fathoms of water. In 1896 AD this gun was salvaged, having lain nearly 100 years below the sea, and was presented by the Corporation of Lloyd's for the gracious acceptance of Her Majesty the Queen of Holland.³⁸ Het bordje verwees naar een kanon. Door het bordje en oude tekeningen van de kanonnen in het verleden gemaakt door Rudi Roth³⁹ kon mijn collega conservator Mathieu Willemsen het kanon ook identificeren. Op de binnenplaats van onze depots op de Paardenmarkt, recht onder mijn neus, had hij al die tijd gelegen: een kanonsloop afkomstig van de HMS Lutine. Het kanon is een prachtig symbool van de Brits-Russische problemen om hun leger te voorzien van wat het nodig had. Wat is het geval?

De HMS Lutine was een Brits fregat. Het had deel uitgemaakt van de Britse vloot die op 30 augustus de restanten van de Bataafse vloot in beslag had genomen en de laatste weerstand van de Bataafse troepen en marine op de Waddeneilanden Texel, Terschelling en Vlieland gebroken had. Het was regelmatig ingezet om voorraden van Yarmouth over te brengen naar Noord-Holland. Op 9 oktober was het echter vergaan met een wel hele bijzondere lading: 1.200.000 pond sterling bestemd voor banken in Hamburg en, waarschijnlijk, voor de troepenmacht van York in Noord-Holland die aan alles gebrek had.⁴⁰ Het schip liep aan de grond op een ondiepte, de bemanning verging op één man na in de storm en het wrak werd later door de vloed de zee in gespoeld. De goudschat was verloren en zou dat blijven. De verzekeringsmaatschappij Lloyd's had groot belang bij het terugvinden van de goudschat. Tot

Afb. 25 Detail van de kanonsloop in 1896 geborgen van de in 1799 gezonken HMS Lutine (inv. nr. 005893).

vorig jaar zijn er vele pogingen gedaan om het goud te vinden. In 1999 ontdekte men dat het schip anno 1799 in tweeën gebroken moest zijn en had hernieuwde hoop de kostbare lading te kunnen vinden. Tot nu toe echter zonder succes.⁴¹

Een coherent relaas van wat er nu precies in de storm was gebeurd heeft de ene overlevende zeeman nooit nagelaten. Onderzoek lijkt erop te wijzen dat de Britse marine er alles aan gedaan heeft, om te verhinderen dat een buitenstaander deze man ooit te spreken zou krijgen. Blijkbaar viel de kapitein van het schip meer te verwijten dan men wilde loslaten.⁴²

Staande voor het kanon van de Lutine op de binnenplaats van de Paardenmarkt en terugdenkend aan het moment dat ik met Marco voor het Russisch monument stond, verwonder ik mij over het grote aantal raadsels dat de veldtocht van 1799 nog omgeeft. Ook verwonder ik mij over die bizarre onderneming als geheel, die tot gevolg had dat duizenden Fransen, Bataven, Russen en Britten hun leven verloren in de Hollandse klei en in de zee. Dan ook nog een goudschat! Het meest wonderlijk blijft voor mij de Russische aanwezigheid op Nederlandse bodem. De stille en tastbare getuigen daarvan zijn het grote vaandel van het regiment Benckendorff, dat voor mij symbool staat voor het Russische leger en gemaakt is van zulk breekbaar zijde materiaal, en het reisicoontje, daar achtergebleven in Bergen, als symbool voor de individuele Russische soldaat. De geschiedenis is wonderlijker dan wij ons kunnen voorstellen.

Noten

- 1 Vertaald door Mark van Hattem
- 2 Voor details zie *Historical manuscripts commission, report on the manuscripts of J.B. Fortescue, Esq., preserved at Dropmore* (hierna geciteerd als: *Dropmore Papers*) (Londen, 1906). Volumes IV en V.
- 3 F. de Martens, *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères* (St. Petersburg 1892), IX, 428.
- 4 Thomas Grenville aan Lord Grenville, 16 juni 1799, *Dropmore Papers*, V, 95-95.
- 5 Hertog van York aan Dundas, 20 september 1799, *Dropmore Papers*, V, 416-417.
- 6 Voor de biografieën van Hermann, Essen en andere Russische generaals en hoofdofficieren uit de napoleontische tijd, zie: Alexander Mikaberidze, *The Russian officer corps in the Revolutionary and Napoleonic wars, 1792-1815* (New York 2005).
- 7 De volgende schepen vervoerden het eerste Russische contingent: *Alexander Nevskii*, 900 manschappen; *Omheton*, 900 manschappen; *Jonas*, 860 man; *January*, 850 man; *Michael*, 850 man; *Nikolai*, 250 man; *Neptune*, voorraden en 200 manschappen. De *Raphael*, met 440 manschappen aan boord, was vertraagd en in Kopenhagen.
- 8 Voor het nieuws van de nederlaag St. Petersburg berikte had keizer Paul Hermann op 5 oktober nog bevorderd tot generaal der infanterie. Drie dagen later, toen hij inmiddels op de hoogte was gesteld, ontsloeg hij Hermann oneervol uit de dienst. Keizer Paul weigerde bovendien Hermann tegen Franse gevangenen uit te ruilen en Hermann bleef het gehele jaar 1800 in gevangenschap. Bij terugkomst in Rusland werd hem gratie verleend. Hij werd in zijn rang hersteld maar overleed kort daarna, 21 juni 1801, in St. Petersburg.
- 9 Dit is interessant in het licht van de Frans-Bataafse beschuldigingen hieromtrent. [Noot MvH]
- 10 Bentinck-Rhoon aan Lord Grenville, 6 oktober 1799, *Dropmore Papers*, V, 455.
- 11 Hertog van York aan Dundas, 20 september 1799, *Dropmore Papers*, V, 450-451.
- 12 W. Cobett, *Parliamentary History of England* (Londen, 1819), XXXIV, 1407.
- 13 Coote aan Charles Grey, 4 oktober 1799, *Dropmore Papers*, V, 450-451.
- 14 A. Mikhailovsky-Danilevsky en D. Miliutin, *istoriya voiny 1799 goda mezdhu Rossiei i Francsiei v tsarstvovanie Pavla I* (St. Petersburg, 1857).
- 15 Nationaal Archief, familiearchief Dumonceau, toegangsnummer 2.21.056, inventaris nummer 118, rapport uit Londen van 19 juli aan Dumonceau.
- 16 Luitenant-generaal baron Krajenhoff, *Geschiedkundige beschouwing van den oorlog op het grondgebied der Bataafische Republiek in 1799* (Nijmegen, 1832), 52 e.v.
- 17 Krajenhoff, *Geschiedkundige beschouwingen*, Bijlage IV, Daendels aan Brune, 2.
- 18 Jacobus Arthonius Tellegen (1771-1851), *Toen ik de monterij aantrok en het zwaard aangordde*, G. Tellegen red., (Dosterbeek 2007) 43. Deze Tellegen is tevens de drager geweest van een uniformrok van het 128^e Franse infanterieregiment uit 1812, dat zich in het Legertmuseum bevindt (objectnummer 068825). Zie ook: Mark van Hattem, Mariska Pool, Mathieu Willemsen e.a., *Voor Napoleon. Hollanders in oorlogstijd 1792-1815* (Bussum 2005) 70-75.
- 19 Henk Broersma, 'De grenzen van het beeld', in: *De lange herfst van 1799. De Russisch-Engelse invasie in polder en duin* (Stichting Herdenking 1799, Castricum 1999) 131-151, aldaar 133 en 134.
- 20 Krajenhoff, *Geschiedkundige beschouwingen*, Bijlage IV, Duncan aan de admiraliteit, 19.

- 21 Krajenhoff, *Geschiedkundige beschouwingen*, Bijlage V, Gilquin's dagverhaal, 31.
- 22 Tellegen, *Toen ik de monterij aantrok*, 44.
- 23 Nationaal Archief, Officieren Franse, Bataafse en Hollandse Armee 1793-1813, toegangsnummer 2.01.14.08, inventaris nummer 33, ingekomen stukken bij adjudant generaal Van Ustlar.
- 24 Nationaal Archief, Officieren Franse, Bataafse en Hollandse Armee 1793-1813, toegangsnummer 2.01.14.08, inventarisnummer 6, Brune aan Vandamme, 9 september 1799.
- 25 Tellegen, *Toen ik de monterij aantrok*, 46. Tellegens verhaal wordt bevestigd door de anonieme auteur van 'de geschiedenis.' Zie: *Geschiedenis van de landing der Engelschen en Russchen*, ?? pag. Opvallend is dat de executie werd verricht door luitenant-kolonel Nicholson, een man die in een fraude zaak in 1801 ook toonde over weinig scrupules te beschikken. Zie: Mark van Hattem e.a., *Voor Napoleon*, 33.
- 26 Uylterhoven, *Voorwaarts Bataveri*, 95.
- 27 Krajenhoff, *Geschiedkundige beschouwingen*, 162.
- 28 Henk Broersma, 'De grenzen van het beeld', in: *De lange herfst van 1799*, 151.
- 29 Nationaal Archief, afschriften van brieven van C.A. Geisweit van der Netten, familiearchief, toegangsnummer 2.21.067, inventaris nummer 46, Geisweit van der Netten aan zijn ouders, Ouddorp, 24 september 1799. [Hierna: Nationaal Archief, Geisweit van der Netten].
- 30 Brune schrijft in zijn verslag aan bewindvoerder Van Hooff over vijf vaandels. In een artikel uit 1899 in de 'Militaire Spectator' is sprake van zeven vaandels. Zie: 'De Russische vaandels veroverd in den slag bij Bergen op 19 september 1799', in: *Militaire Spectator* (Den Haag 1899) 631-636, aldaar 631.
- 31 Nationaal Archief, Officieren Franse, Bataafse en Hollandse Armee 1793-1813, toegangsnummer 2.01.14.08, inventaris nummer 11, correspondentie van Adjudant-generaal C.A. Dardenne van het hoofdkwartier van het Armée du Nord, Dardenne namens Brune aan de ministers van oorlog van de Franse en Bataafse Republiek, ongedateerd.
- 32 Nationaal Archief, Geisweit van der Netten, 24 september 1799.
- 33 Krajenhoff, *Geschiedkundige beschouwingen*, Bijlage V, 77.
- 34 Nationaal Archief, Collectie J.F.R. van Hooff, toegangsnummer 2.21.243, inventaris nummer 20, Brune aan Van Hooff, 20 september 1799.
- 35 Henk Broersma, 'De grenzen van het beeld', in: *De lange herfst van 1799*, 150.
- 36 Nationaal Archief, familiearchief Dumonceau, toegangsnummer 2.21.056, inventaris nummer 2, stuk 167, Kolonel Bruce aan Dumonceau, 11 oktober 1799.
- 37 Henk Broersma, 'De grenzen van het beeld', in: *De lange herfst van 1799*, 135.
- 38 Collectielegertmuseum, inventaris nummer 099113.
- 39 Rudi Roth, tekening van 005893, 1997.
- 40 De omgerekende waarde zou in 2007 ongeveer 81 miljoen pond sterling geweest zijn. S.J. van der Molen, *The Lutine treasure* (Londen 1970).
- 41 G.A. de Weerd, *Sinking of the Lutine 1799*, lezing voor 'The insurance institution of Londen' (Londen 1999). Zie de Wikipedia op internet voor een keur aan interessante links.
- 42 Dat is van belang in verband met de verzekering. Als het zinken van het schip aan de bemanning te wijten is, en niet alleen aan natuurlijke omstandigheden, had Lloyds niet uit hoeven te keren.

Jos Hilkhuijsen

Een eigenaardig aandenken

Het reliekenkastje van
kapitein der Artillerie
C.D.A. Schutter
(1796-1832)

In de collectie van het Legermuseum bevindt zich een aan kapitein Cornelis D.A. Schutter gewijd reliekenkastje. Deze artillerist sneuvelde in 1832 tijdens de belegering van de citadel van Antwerpen. Wie was deze Schutter en wat was de reden om de herinnering aan hem levend te houden? Het onderzoek naar het kastje leverde een opmerkelijk resultaat op.

Jos Hilkhuijsen is conservator picturalia in het Legermuseum

Oorlogen grijpen diep in in de samenleving en in de levens van mensen, burgers zowel als militairen. Het normale leven wordt ontregeld en er vallen slachtoffers. Na afloop geraken de overlevenden (veteranen) en achterblijvers (omgeving veteranen) in een rouwproces en zoeken naar manieren om aan hun leven weer zin te geven. Het verwerkingsproces neemt een aanvang. De omgang met het verlies van geliefden en kameraden neemt daarbij een centrale plaats in. De nabestaanden zoeken troost in tastbare herinneringen, zoals een afbeelding van een gesneuvelde echtgenoot. Persoonsgebonden aandenkens geven helder aan wat oorlog teweegbrengt en op welke wijze eraan herinnerd wordt. Ze weerspiegelen de trieste en emotionele gevolgen van oorlogvoering. In het Legermuseum zijn herdenking en herinnering, zowel op collectief als op individueel niveau, een wezenlijk thema. Wat, wie en hoe er herdacht wordt, gebeurt door de tijden heen op vele manieren. De herinneringscultuur met bijbehorende rituelen zegt veel over hoe wij denken over en omgaan met ons militaire verleden, met de slachtoffers in het algemeen en met hen die ons het meest na staan in het bijzonder.

Een opmerkelijke manier van herdenken is het reliekenkastje van Cornelis D.A. Schutter. Deze in de vergetelheid geraakte kapitein der artillerie sneuvelde in 1832 tijdens de belegering van de citadel van Antwerpen. Het maakt nieuwsgierig hoe hij stierf, op welke wijze de lijkbezorging plaats vond en hoe het verlies werd verwerkt. Wie was deze Schutter en wat was de reden om de herinnering aan hem levend te houden? Het onderzoek naar het kastje leverde een opmerkelijk resultaat op. Niet alleen haar ludieke totstandkoming, maar ook een gedenksteen gewijd aan en een tweede geschilderd portret van Schutter.

De strijd om Antwerpen

De naam van Cornelis Diederik Adrianus Schutter is onlosmakelijk verbonden met de belegering van de citadel van Antwerpen in 1832 door Franse troepen. Eerder, in 1830, had een Nederlands garnizoen onder aanvoering van generaal D.H. baron Chasse met succes Antwerpen, dat in handen was van opstandige Belgen, belegerd. Een zwaar bombardement bracht in oktober de overwinning. Daarna volgde een betrekkelijk rustige periode. Maar na de troonbestijging van koning Leopold I, de Tiendaagse Veldtocht en twee scheidingsverdragen die door koning Willem I worden verworpen, begonnen de Fransen op 29 november 1832 met de belegering van de citadel, waarin het Nederlandse garnizoen zich had teruggetrokken. De vesting kwam onder hevig vuur te liggen en na wekenlange beschietingen gaven de uitgeputte Nederlandse soldaten zich uiteindelijk in december 1832 over. Deze uitputtingsslag werd op verschillende wijze gememoreerd. Een daarvan was een gedecoreerde naamlijst van de tijdens het bombardement aanwezige officieren.

Aanvankelijk was de legerleiding nog optimistisch gestemd en van een goede afloop overtuigd. Een van de commandanten, luitenant-kolonel H.E. de Boer,

Afb. 1 De bezetting van het kasteel van Antwerpen met naamlijst van de deelnemende officieren, steendrukkerij Hautman Utrecht, 1832-1835 (obv. nr. 00121666)

Afb. 2 De bezetting van het kasteel van Antwerpen, vervaardiger onbekend (detail van afb. 1)

Afb. 3 Naamlijst van de officieren der artillerie, waaronder die van de kapiteins C.D.A. Schutter, van Hoeij Schilthouwer van Dostee en R. Verschoor. Het teken (een gedenkmonumentje) achter zijn naam en die van Van Hoeij staat voor 'gesneuveld'. De ster (de citadel) achter de andere namen duidt op hun deelname aan de strijd. (detail van afb. 1)

schreef zelfs aan een vriend dat de Nederlandse troepen de Fransen wel eens zouden laten zien wie zich de 'Eerste Soldaten van Europa' mochten noemen. In het bewaard gebleven dagboek dat hij gedurende het beleg bijhield, ebt dat optimisme echter langzaam weg. Op 10 december 1892 noteert hij: *Nimmer heeft de geschiedenis zodanig een voorbeeld van barbaarsheid bij beschaafde Volken opgeleverd. De regen van bommen en grenaden [sic] gaat alle verbeelding te boven; de toestand onzer soldaten is allerbelaaglijkst. Echter is alles nog door goeden moed beziel.* Dat bewees onder meer de kapitein der artillerie Schutter, die volgens De Boer bijna dagelijks blij gaf van 'onverschrokken' optreden. Dat kostte Schutter wel het leven.

Kapitein Cornelis D.A. Schutter (1796-1832)

Cornelis Diderik Adrianus Schutter werd op 31 oktober 1796 te Oirschot geboren als de oudste zoon van kapitein-ter-zee Jacob Diderik Schutter (Zutphen 1765, † vóór 1823) en Alida Hardewina d'Everdingen Van der Nypoort († 1844). Zijn

Afb. 4 Postuum geschilderd portret van Cornelis D.A. Schutter (1796-1832), door Isaac Schooman, 1834. Olieverf op doek, 63 x 51 cm. Collectie Museum Het Prinsenhof Delft.

vader ging in 1783, na als adelborst op St. Eustatius als krijgsgevangene vast te hebben gezeten (1780), als luitenant-ter-zee onder Jacob Pieter van Braam naar Oost-Indië waar hij deelnam aan de gevechten met de inlanders. In 1795 weigerde hij als orangist onder de Bataafse Republiek verder te dienen, tot nijpend geldgebrek hem noopte weer dienst te nemen. In 1799 leidde zijn prinsgezindheid tot zijn ontslag uit zeedienst en het uitzitten van een gevangenisstraf van 13 maanden. Vervolgens was hij van 1802-1805 particulier kapitein en scheepscommandant en verscheepte troepen, in 1806 was hij intendant der quarantaineplaats op Wieringen, in 1809 onder-equipagemeester der marine te Hellevoetsluis en uiteindelijk, in 1815, commandant der zeemacht in Nederlands-Indië.²

Cornelis, die er in 1799 een zus, Jacoba Diederika Alida, en in 1814 een broer, Karel Willem Adriaan († 1888) bij kreeg, zal zijn zeevarende en lang van huis zijnde vader weinig gezien hebben. Maar ook hij trad in zeedienst (1811) en bracht het na een jaar tot aspirant 2^e klasse. Na de vorming van het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden in 1813 werd hij tot luitenant-ter-zee benoemd en nam deel aan de scheepsblokkade van Bergen op Zoom en Bath op de Schelde in juli 1814. In hetzelfde jaar volgde zijn aanstelling tot 2^e luitenant bij de artillerie. Twee jaar later, om precies te zijn op 24 maart 1816, volgde hij zijn ouders naar Batavia, waar zijn vader tot commandant der zeemacht was benoemd. Hij had daartoe om overplaatsing verzocht en werd in zijn rang bij het wapen van de artillerie ingedeeld waar hij opklom tot kapitein. Daar het tropische klimaat slechte invloed op zijn gezondheid uitoefende, keerde Cornelis in 1820 terug naar Nederland. Op 21 november van dat jaar kwam hij op de rede van Texel aan. Zijn staat van dienst vermeldt verder dat hij in 1826 de rang van 2^e kapitein bij de pontonniers kreeg en in 1829 die van 1^e kapitein. Bij het uitbreken van de Belgische opstand in 1830 was hij werkzaam bij de stapel- en constructiemagazijnen te Delft en werd vandaar naar de citadel van Antwerpen gezonden waar zijn compagnie, 3^e Bataljon Artillerie Nationale Militie, in stelling lag. In maart 1832 ontving hij een Eervolle Vermelding en het Metalen Kruis voor zijn deelname aan de krijgsverrichtingen. Inmiddels was Cornelis al enkele jaren getrouwd met Cornelia Johanna Bodel en woonde in Delft. Hun huwelijk, voltrokken op 28 oktober 1828 te Dordrecht, bleef kinderloos. Hun enige zoonje werd op 5 mei 1832 dood geboren.¹

In november 1832 laaide de strijd tegen de opstandige Belgen weer op en begon de belegering van de citadel door het Franse leger. Gedurende enkele dagen verving Schutter de zieke majoor H.G. Seelig als commandant van de artillerie. Hij beschikte dus over leidinggevende kwaliteiten en dat hij goed lag bij zijn collega's en ondergeschikten blijkt uit de door 1e luitenant J.F. Klerck opgehaalde herinneringen.² Schutters militaire optreden leidde tot het hem 'onder homologatie' verlenen van de Militaire Willemsorde 4e klasse, dat hem bij dagorder van Chassé op 12 december 1832 bekend werd gemaakt.³ Deze hoge onderscheiding werd op 11 januari 1833 bij Koninklijk Besluit bekrachtigd. Toen de dag daarop zijn collega, de kapitein der artillerie Boudewijn van Hoey Schilthouwer van Oostee (1798-1832) in zijn bijzijn dodelijk door een geweerkogel in het hoofd getroffen werd, zou Schutter het volgende briefje aan de eerder genoemde Klerck geschreven hebben:

Amice! zeker weet gij het onherstelbaar verlies dat wij geleden hebben; onze brave van Hoey is door een geweerkogel in mijn bijzijn in het hoofd getroffen, en zonder lijden bijna oogenblikkelijk overleden. - Ik heb hem terstond naar het hospitaal doen brengen, zijne laatste woning wordt gereed gemaakt; wij zijn er allen diep door getroffen. - De Majoor Seelig draagt U den treurige pligt op hem morgte ochtend zeer vroeg wanneer het vijandelijk vuur het minst is, in

*Bastr. No 4 bij de Kolonel Eimal en kapt. Morre in stilte ter aarde te doen bezorgen - Zijn lijk is in het hospitaal. Indien het mogelijk is zal een van ons nog bij de begrafenis zijn.*⁴

Schutter overleefde zijn vriend Van Hoey niet lang. Nog geen week later, in de vroege morgen van 19 december, toen hij vanuit het bastion Toledo de uitwerking van het geschut op de vijandelijke batterijen en loopgraven gadesloeg, trof een geweerkogel ook hem dodelijk in het hoofd en stierf hij 'den dood der braven', zoals De Boer in zijn dagboek noteerde. De daaropvolgende dag werd de 36 jaar oude Schutter begraven in het bastion Hernando waar een tijdelijke begraafplaats voor gesneuvelden was ingericht. Bijna veertig jaar later, op 21 augustus 1871, toen de citadel werd afgebroken, werden de graven geruimd en de stoffelijke resten van de gesneuvelden op 22 augustus herbegraven op de begraafplaats van de Nederlands Hervormde Kerk te Ginneken. Op het pleintje voor de kerk staat een door koning Willem III onthuld monument als herinnering aan alle tijdens de oorlog 1830-1832 gesneuvelde Hollandse militairen. In 1907 kreeg Chassé, die ook op het kerkhof te Ginneken begraven lag, een eigen tombe bij het citadelmonument en ook de eerder genoemde, in 1864 overleden Seelig, kreeg een eigen gedenkteken. Voor Schutter was het eveneens zijn laatste rustplaats. Zijn necrologie, waaruit bovenstaande gegevens zijn ontleend, eindigt met de woorden *Het wapen der artillerie verliest in hem eenen kundigen officier; hij was een hartelijk en deelnemende vriend voor zijne krijgsmakkers en een verzorgend opperhoofd voor zijne ondergeschikten.*⁵

Het epitaaf

Dat Schutter als artillerist en persoon hoog gewaardeerd werd, blijkt uit het plaatsen van een gedenkteken tegen de muur in de zuidelijke koordoorgang in de Nieuwe Kerk te Delft in 1834, om hem blijvend te herinneren. Het initiatief daartoe was afkomstig van enkele artillerieofficieren.

Het epitaaf bestaat uit een zwartmarmeren plaat met opschrift, gevat in een witmarmeren monumentale lijst. De bovenzijde is bekroond met een vaas die gedeeltelijk bedekt is door een gedrapeerde rouwdoek waarop een lauwerkrans rust en een lint met de MWO is bevestigd. Onder de vaas bevindt zich een brandende olielamp. De onderzijde van de gedenksteen is gedecoreerd met een kruiselings geplaatste kanonsloop en een bundel houten roeden (*fascis* = symbool voor gerechtigheid). Daartussen steekt het gevest van een sabel omhoog. Achter het geheel zijn drie van de vijf bastions van de citadel van Antwerpen zichtbaar.

De gedenksteen herinnert niet alleen aan het sneuvelen van Schutter. Die eer moest hij delen met de eerder genoemde Van Hoey, zoon van een bekend generaal (afb. 1). Overigens staat op de gedenkplaat de verkeerde sterfdatum van Schutter genoemd: 11 december 1832 in plaats van 19 december.

Afb.5. Epitaf van de kapiteins C.D.A. Schutter en Boudewijn van Hoey Schilthouwer van Oostee in de Nieuwe Kerk te Delft, vervaardigd door Louis Royer in 1834.

Afb. 5 Bovenzijde van de epitaaf

Afb. 6 Onderzijde van de epitaaf

De initiatiefnemers van de gedenkplaat zamelden voor de realisatie geld in bij artillerieafdelingen in het hele land. Van het bijeengebrachte geld, 963 gulden, bleef 43,50 gulden over dat als schoolgeld voor de zoon van een op de citadel gesneuvelde sergeant-majoor werd aangewend.⁸

Niet onvermeld mag blijven dat de epitaaf vervaardigd werd door de in zijn tijd belangrijkste Nederlandse beeldhouwer Louis Royer (1793-1865). Deze in Den Haag wonende Vlaming was hofbeeldhouwer en staat bekend om zijn standbeelden van diverse beroemde Nederlanders.

De portretten

In hetzelfde jaar van het aanbrengen van de gedenkplaat schilderde Izaak Schouman (1801-1878) het portret van Schutter (afb. 4). Het toont een karaktervol gezicht van een besnorde jongeman met heldere blauwe ogen en golvend donker haar dat naar de mode van de tijd is gekapt. Hij draagt een donkerblauwe uniformrok met rode bies, waarvan de schouders bedekt zijn met

Afb. 8. Portretminiatuur van Cornelis D.A. Schutter (1796-1832), toegeschreven aan Izaak Schouman, na 1834. Olieverf op ivoor, Ø = 7 cm (obj. nr. 056860).

epauletten. Op zijn borst prijken, voor de kijker van links naar rechts, de MWO, de medaille Citadel van Antwerpen en het Metalen Kruis, elk hangend aan het bijbehorende lint. Het schilderij, dat linksboven door Izaak Schouman is gesigineerd en gedateerd met '1834', werd in 1882, samen met de degen die Schutter tijdens de belegering van Antwerpen droeg, gelegateerd aan de gemeente Delft door Karel Schutter, de broer van Cornelis.⁹

Het portretminiatuur in het reliekenkast vertoont grote overeenkomst met dit portret, maar is gesigineerd noch gedateerd. Hoewel niet met zekerheid is vast te stellen, mag worden aangenomen dat het miniatuur kort na het overlijden van Schutter eveneens door Schouman is vervaardigd. Het laten schilderen van een portret van een geliefde op zakformaat was niet ongebruikelijk. Met het kleine portret kon de weduwe haar overleden man altijd dicht bij zich dragen.

Het olieverfportret is geschilderd naar Schutter, zoals herkenbaar op het grote schilderij *Generaal Chassé op de Citadel van Antwerpen, de morgen na het bombardement van de stad op 27 oktober 1830*.¹⁰ Op deze voorstelling is op de voorgrond een driedelig groepsportret van officieren te zien. In de middelste groep staat de goed herkenbare Chassé centraal. In het linker gezelschap

Afb. 9. *Generaal Chassé op de Citadel van Antwerpen, de morgen na het bombardement van de stad op 27 oktober 1830*, door Izaak Schouman, 1832. Olieverf op doek, 2,53 x 3,44 meter (obj. nr. 050918). Bruikleen Museum Bronbeek, Arnhem.

Abt. 10. Detail van het schilderij *Generaal Chasse op de Citadel van Antwerpen*, v.l.n.v. majoor Buseck, majoor kapitein Alewijn, kapitein Schutter, kapitein Ampt en kapitein Van Hoey Schilthouwer.

bevindt zich Schutter. Schouman, die zich later tot een volwaardig portret-schilder zou ontwikkelen, bereidde dit schilderij zeer grondig voor. In 1831 maakte hij ter plaatse een groot aantal voorstudies, de meeste voor een deel in aquarel, een enkele ook in olieverf en verder een aantal potloodschetsen. Naast de portretten maakte hij ook situatietekeningen en studies van geschut en geschutopstellingen.¹⁴ Dankzij de voorstudies is dit schilderij een belangrijk document. Ook op een van de geaquareleerde voorstudies komt het portret van Schutter voor. Hij staat te midden van enkele officieren, tegenover kapitein Van Hoey Schilthouwer van Dostee die hij in de ogen kijkt, en draagt een uniformjas over het dagelijkse tenue met bijbehorende sjako. De officieren zijn naar het leven getekend.¹⁵

Waarschijnlijk heeft Schouman het grote en kleine olieverfportret in 1834 naar dit portret geschilderd, alhoewel niet is uit te sluiten dat hij het in 1832 vervaardigde en er de postuum gekregen onderscheidingen in 1834 bijschilderde. In dat geval zou het hem uitgereikte Metalen Kruis (28 maart 1832) en de MWO (23 november 1832) aanleiding voor Schutter zijn geweest om zich te laten portretteren. De eerste schetsen waren misschien al gemaakt, maar door het uitbreken van de belegering en het sneuvelen van Schutter kon het portret niet worden afgemaakt.

Ten overvloede kan nog worden opgemerkt dat zij elkaar waarschijnlijk ook als ingezetenen van Delft kenden. De uit Dordrecht afkomstige Schouman had zich

Abt. 11. Voorstudie van het schilderij *Citadel van Antwerpen*, aquarel door Izaak Schouman, 1830. Collectie Atlas van Stolk Rotterdam. De derde officier van links is Cornelis Schutter.

in 1827 in deze stad gevestigd, waar hij medeoprichter was van het teken-genootschap *Tandem fit surculus abor* en in 1833 als tekenleraar aan het 3^e bataljon artillerie nationale militie verbonden was. Overigens kreeg hij in 1836 zijn aanstelling tot tekenleraar aan de KMA en verhuisde naar Breda.

Het reliekenkastje

De derde en laatste tastbare herinnering aan Schutter is het curieuze vitrinekastje waarin relieken van Schutter worden bewaard. De inhoud bestaat uit zijn portretminiatuur, een MWO, een medaille Citadel van Antwerpen en het Metalen Kruis¹⁶, een stukje stof van zijn blauwe uniformjas, een zwartlederren

patroontas met draagriem waarop geelkoperen emblemen en ruimaalden (giberne), twee goudgaion-epauletten, twee geeloranje sjerpen, een zilverkleurige sabelkwast, een rode sjakoplum van rood gekleurd paardenhaar, een tinnen lepel, een ijzeren vork, een ijzeren zundgatpen en een ijzeren vuurmaker die aan de bovenzijde van arceringen is voorzien. Dit alles is op symmetrische wijze uitgesteld in een houten vitrinekastje (BxHxD = 63,5 x 72,5 x 11,5 cm) dat van binnen is gestoffeerd en afgesloten wordt met een scharnierende glazen deur in de vorm van een gepolitoerde schilderijenlijst.

218

Afb. 12. Reliekenkastje, samengesteld rond 1932. Afmeting: 72,5 x 63 x 11,5 cm (hixbid) (obj. nr. 067738)

Het ontbreken van herkomstgegevens en de vragen die enkele relieken oproepen, maken het onduidelijk door wie en wanneer het kastje is samengesteld. De giberne kan nooit door Schutter zijn gedragen, omdat dit model pas na 1845 is ingevoerd. Voorts is er de aanwezigheid van twee sjerpen, terwijl er een tot de uitrusting behoorde. Dan is er de handgeschreven informatie uit 1888 van infanterist J.G.W. Verschoor (23 Bat. 1^e Reg. Inf.) op het papier waarin het lapje stof van het uniform is opgeborgen. Die luidt: *'Stuk van de wapenrok, waarin de Kapit: Schutter der Artillerie op de Citadel van Antwerpen is gesneuveld'. Het stuk papier waarin 't gepakt was is zoekgeraakt - Doch ik heb 't zelf in handen gehad. Mijn grootvader Verschoor had er bovenstaande regels opgeschreven en heeft 't stuk later persoonlijk van de Citadel v. Antwerpen, als souvenir aan zijn vriend Schutter meegebracht.* Verschoor dateerde zijn schrijven met 'Amsterdam, 12 jan. 1888'. Zijn grootvader is de kapitein der artillerie R. Verschoor (1798-1868), die het lapje stof als aandenken aan zijn vriend Schutter meenam naar huis waar het in de familie bleef, totdat een nazaat, de latere generaal-majoor b.d. J.C.H. Verschoor het in 1930, samen met andere aandenkens met betrekking tot de verdediging van de citadel, aan het Legermuseum schonk!¹⁴ In de opgemaakte schenkingslijst worden echter geen zaken uit het reliekenkastje genoemd, behoudens de drie onderscheidingen. Maar die kunnen ook toebehoord hebben aan leden van de familie Verschoor. Ook R. Verschoor en J.J. Verschoor ontvingen respectievelijk in 1833 en 1830 een MWO.

Door bovenstaande bevindingen komen ook de andere, aan Schutter toegeschreven objecten, in een ander daglicht te staan. Hun herkomst is vooralsnog onbekend en ze zijn niet voorzien van een objectnummer, zodat er geen bewijzen zijn dat ze inderdaad aan hem hebben toebehoord. Desondanks is het reliekenkastje, door wie en wanneer dan ook samengesteld, merkwaardig te noemen. Mogelijk is het kastje van veel jongere datum en dateert van na 1930, wat zou betekenen dat het door het Legermuseum is samengesteld. De aanleiding daarvoor zou het 100^e gedenkjaar 1932 geweest kunnen zijn. Verwonderlijk is dit gegeven niet gezien het feit dat de oprichter en gedreven directeur van het Legermuseum, generaal Hoefler (1850-1938), zelf ook artillerist was.

Stof tot nadenken

Het stukje uniformtextiel dat Verschoor als aandenken aan zijn gesneuvelde vriend heeft bewaard, geeft stof tot nadenken. Uitvoerige bestudering van het 30,8 centimeter lange en 14,7 centimeter brede lapje leidde tot het volgende resultaat. Het donkerblauwe laken is van een zeer fraaie kwaliteit en telt ongeveer 22 kettingdraden en ongeveer 56 inslagdraden per centimeter. Dit is materiaal een officier eigen. De naden zijn met een donkernaturel linnen garen genaaid. De steken zijn regelmatig en handmatig gezet. Het stukje stof heeft duidelijk te lijden gehad onder de tand des tijd: het materiaal is bros en

219

Afb. 13 - Stukje ruggand met mottengaten, afkomstig van de uniformjas van Schutter (obj. nr. 067738-detail)

uitgedroogd, wat leidt tot vezelverlies; motten hebben er twee gaten in gegeten en werkelijk talloze, onder de microscoop waarneembare eitjes gelegd. De scherpe vouwen in het textiel bewijzen dat het lapje al ettelijke jaren op dezelfde manier gevouwen is geweest. Oud en 'uit de tijd' is het stukje zeker, dat lijdt geen twijfel. Alleen het aanduiden van de plek op het uniform waaruit het stukje is genomen, is lastiger. Zou het een stukje plastron kunnen zijn? Hiertegen spreekt het feit dat er geen knoopsgaten of garenrestanten van ooit aangenaalde knopen te vinden zijn. Een andere mogelijkheid is dat het een deel van een rokband is, maar ook hier ontbreken dan restanten van biezen, knopen en dergelijke. De enige optie die openblijft, is dat het stukje de heft van een ruggand is: een lange middenachternaad voor de rok. De coupe komt overeen met rugganden van contemporaine uniformen. Het enige wat hier deels tegen zou kunnen pleiten is de maat: de rugbreedte van het uniform meet ongeveer 28,5 centimeter. Dit is erg klein, maar wel voorkomend bij de uniformen uit deze tijd. Veel mensen waren immers wat kleiner en de kleding werd aanzienlijk strakker om het lijf gedragen dan vandaag de dag. De ruglengte van 30,8 centimeter is wel zeer kort. De aanzetnaad naar de rok vertoont echter geen stikselresten, maar lijkt te zijn afgesneden. Het is dus heel goed mogelijk dat de ruglengte langer is geweest.

Van alle suggesties is 'een stuk ruggand' de meest logische. Alleen maakt dit het als aandenken tegelijkertijd ook weer vreemd. Het is geen ruw uit een rokband geknipt of uitgesneden stukje, maar een zorgvuldig losgetornd uniform-onderdeel. Minstens vijf naden, waarvan stikselresten nog resten, moeten zijn losgehaald om het stukje stof te bemachtigen. Zeker is dat – hoe romantisch zo'n beeld ook moge zijn – Verschoor dit stukje niet in allerijl van zijn zojuist in uniform gestorven vriend heeft afgenomen. Dat kan simpelweg niet, omdat het werkje rustig en redelijk geconcentreerd moet zijn uitgevoerd. Dat maakt wel nieuwsgierig naar hoe dergelijke memorabilia verkregen werden. Heeft Verschoor het stukje zelf losgehaald nadat zijn kameraad zonder uniformjas begraven was, en zo ja, waarom nam hij dan geen 'gemakkelijker' afneembaar stukje? Of werden uniformen van geliefde gesneuvelden in een later stadium uiteengehaald en de stukjes stof onder meerdere gegadigden verdeeld? Het zal waarschijnlijk nooit duidelijk worden hoe Verschoor precies aan het stukje uniformjas is gekomen. Dat hij het koesterde als een kostbaar aandenken aan zijn verloren vriend staat vast.

Mariska Pool, restaurator textiel in het Legermuseum

Conclusie

De aandacht voor gesneuvelde soldaten en hun lijkbezorging is, maatschappelijk gezien, niet altijd vanzelfsprekend geweest. Het was vooral een politieke aangelegenheid. Na afloop van een oorlog werden hooguit graftombes opgericht voor generaals en admiraals die zich bijzonder hadden onderscheiden. Na 1815 kwam de dood van militairen geleidelijk in het centrum van de

belangstelling toen door de vorming van het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden de soldaat zijn leven inzette voor volk en vaderland. Koning Willem I kwam met orders die aangaven hoe met in krijgsdienst overleden militairen overeenkomstig hun verdiensten en geloofsovertuiging moest worden omgegaan. Tijdens de Belgische Opstand werden de emoties daaromtrent zichtbaar toen officieren op eigen initiatief gesneuvelde strijdmakkers in woord en beeld op een voetstuk gingen plaatsen en hun nagedachtenis in leven hielden met dagboeken, memoires, gedenksteden en monumenten.¹¹

De wijze van herinneren aan Schutter is daarvan een voorbeeld. Met zijn kameraden voerde hij een strijd op leven en dood en moest het met zijn leven bekopen. Zijn strijdmakkers vergrootten dat uit tot een glorieuze heldendood voor vorst en vaderland en plaatsten een gedenksteen in de Nieuwe Kerk – de laatste rustplaats van de leden van het Huis van Oranje – te Delft waar Schutter woonde. De familie van Schutter liet zijn portret schilderen en bewaarde zeer waarschijnlijk enkele persoonlijke eigendommen van hem, waaronder zijn drie onderscheidingen. Zijn vriend Verschoor koesterde als aandenken een stukje uniformstof. Deze voorwerpen liggen in het midden van het reikekenkastje en zijn omringd met objecten waarvan het twijfelachtig is of ze wel aan Schutter hebben toebehoord. Hoogstwaarschijnlijk is het kastje in het honderdste gedenkjaar van de belegering van de citadel van Antwerpen, in 1932, door het Legermuseum samengesteld als ludiek tentoonstellingsobject. Met de vervaardiging daarvan gaf zij een eigen tintje aan de herinneringscultuur in het algemeen en aan die van Schutter in het bijzonder. Inmiddels is het kastje zelf een museaal object geworden. Vreemd is dit niet. Wat het reikekenkastje in het klein is, is het Legermuseum als bewaarplaats van het militaire erfgoed in het groot. Zo gezien zijn de 'heldendood' van Cornelis Schutter en het aan hem gewijde kastje niet voor niets geweest.

Literatuur

- Boer, H.E. den, *Belegering der Citadel van Antwerpen in December 1832: dagboek van den luitenant-kolonel*, Breda 1864
- Cappers, W.P.R.A., 'Gedenksteden voor het sterven in stilte. Een geschiedenis betreffende het doodgaan van militairen uit het Nederlandse leger in de periode 1740-1839', in: *MSMG 10* (1987), 18-69 (p. 64-65)
- Klercq, J.F., *Herinneringen en aantekeningen, vooral met betrekking tot de belegering der Citadel van Antwerpen in 1832*, Nijmegen 1861
- Kuypers, F.H.W., *Geschiedenis der Nederlandsche artillerie van de vroegste tijden tot op heden*, Nijmegen 1874, dl IV, p. 140-141

Noten

- 1 De Boer 1864.
- 2 Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek, deel I.
- 3 In de necrologie van Schutter is sprake van een 'nog zeer jonge zoon'. Dit is onjuist. Uit de digitale stamboom van het Gemeentearchief Delft blijkt dat deze op 5 mei 1832 doodgeboren werd.
- 4 Klercq 1861.
- 5 Op 23 november 1832 is het officiële schrijven gedateerd. Chassië ontving het schrijven eerst enkele weken later. Zie: Staats 1843, p. 76.
- 6 De Klercq 1861, 48-49; een reproductie van dit briefje bevindt zich in het boek.
- 7 [Ingezonden bericht] 'Necrologie Cornelis Diderik Adrianus Schutter', in: *Militaire Spectator* 1834, p. 44. 'Extract uit het stamboek der Heeren Officieren van opgemeld korps' op naam van Cornelis Schutter (staat van dienst). Obj. nr. 00152887
- 8 Zie 'Verantwoording der gelden, welke door officieren zijn bijgedragen...', Delft 30 september 1836. Obj. nr. 00169213.
- 9 Zie *Delftsche Courant* van 16 april 1882 onder 'Binnenlandsche berichten'.
- 10 Het in olieverf uitgewerkte resultaat, dat te boek staat als het laatste grote Nederlandse historiestuk, bevindt zich in het Legermuseum (obj. nr. 050918). De sleutel van de erop voorkomende officieren bevindt zich eveneens in de collectie (obj. nr. 00121666).
- 11 De gehele verzameling voorstudies en detailtekeningen (circa 50 stuks) berust in de Atlas van Stolk te Rotterdam.
- 12 E.G. de Wilde, 'Het schilderij: 'De Generaal Chassië op de Citadel van Antwerpen, de morgen na het bombardement van de stad op 27 October 1830' als uniformkundig document', in: *Armamentaria* 17 (1982), 64-72. De naam Schooman is door De Wilde verkeerd gespeld.
- 13 De medaille Citadel van Antwerpen, ingesteld in 1833, werd uitgereikt aan allen die zich gedurende het beleg door het Franse leger (december 1832) op de citadel, alsook op de vloot op de Schelde, hadden bevonden. Aan dezelfde personen werd op naam, die in hetzelfde jaar ingestelde medaille Commissie van Erkenning uitgereikt. Deze ontbrekende medaille zou Schutter eveneens postuum hebben ontvangen. Het Metalen Kruis werd verleend aan allen die deel hadden genomen aan de strijd tegen de opstandige Belgen in de jaren 1830-1831.
- 14 Zie jaarverslag Legermuseum 1930, p. 18. Tot de schenking behoort ook een houten onderdeelje van de mast van de kanonneerboot n° 2 die met Van Speyk in 1831 op de Schelde bij Antwerpen de lucht invloog. De erbij gegeven toelichting is eveneens afkomstig van R. Verschoors kleinzoon: 'Het hierop [het reliëf] voorkomende opschrift is van de hand van mijn grootvader den toemaigen Kapitein der Artillerie — R. Verschoor, behorende tot de bezetting der Citadel v. Antwerpen. Heelum 27 October 1923. w.g. R. Verschoor, gep. Generaal-Majoor tit.'
- 15 Cappers 1987.

15 JANUARI

t/m 18 APRIL 2010

www.grotekerkbreda.nl

Militairen en dominees in de Grote Kerk van Breda
In dienst van de Nassaus

Woord &
Wapen

Walter van de Garde

Vijf hoge militairen uit het Staatse leger in de schijnwerper

Van 15 januari tot 18 april 2010 is in de Grote of O.L.V. Kerk te Breda de tentoonstelling *Woord en Wapen, in dienst van de Nassaus. Dominees en militairen in de Grote Kerk van Breda*.

Het Legermuseum heeft een flinke bijdrage geleverd aan de totstandkoming. Hiernavolgend artikel is geschreven naar aanleiding van de tentoonstelling.

Walter van de Garde is kolonel bij van de Koninklijke Luchtmacht en gastconservator van de Grote Kerk in Breda.

Afb. 1 -Affiche van de tentoonstelling Woord & Wapen.

Met de verovering van de stad op de Spaanse troepen komt op 7 oktober 1637 voor Breda een einde aan een lange periode van wisselende bezetters. Frederik Hendrik, als veldheer vooral bekend onder de bijnaam 'de Stedendwinger', verovert na een belegering van 79 dagen Breda terug om voor het einde van de Tachtigjarige oorlog de stad niet meer prijs te geven. Dat is lang, in ogenschouw genomen het geringe aantal man (2600 à 2700) dat de Spanjaarden in garnizoen hadden en de grote overmacht (24.000 man) van het Staatse leger. De verklaring hiervoor wordt gezocht in de grote voedselvoorraden die op dat moment in de stad aanwezig waren. Drie dagen na de overgave gaf Frederik Hendrik het Spaanse garnizoen al vrije aftocht en liet hen met volle krijgseer vertrekken. Tegelijk met de militairen vertrokken ook de katholieke geestelijken uit de stad.

226

Voor Breda en in het bijzonder voor de Grote of Onze Lieve Vrouwe Kerk is dit moment een breuk in de geschiedenis. De periode dat de kanunniken het in hun collegiale kerk voor het zeggen hadden was definitief voorbij. De sporen die zij in de kerk hebben achtergelaten zijn belicht in een eerdere tentoonstelling, *Praal & Devotie*. De schijnwerpers stonden in deze tentoonstelling op de gotische koorbanken met hun figuratieve 'zitterkes', de gewelfschilderingen en de bijzondere muurschilderingen, zoals de Annunciatie en de Heilige Christoforus. Ook de periode van de Bredase Nassaus werd afgesloten.

Afb. 2: Prins Frederik Hendrik voor Breda in 1637, olieverfschilderij op paneel van Abraham van Calraet. Stichting Historische Verzamelingen Huis Oranje-Nassau/Nationaal Museum Paleis Het Loo, Apeldoorn

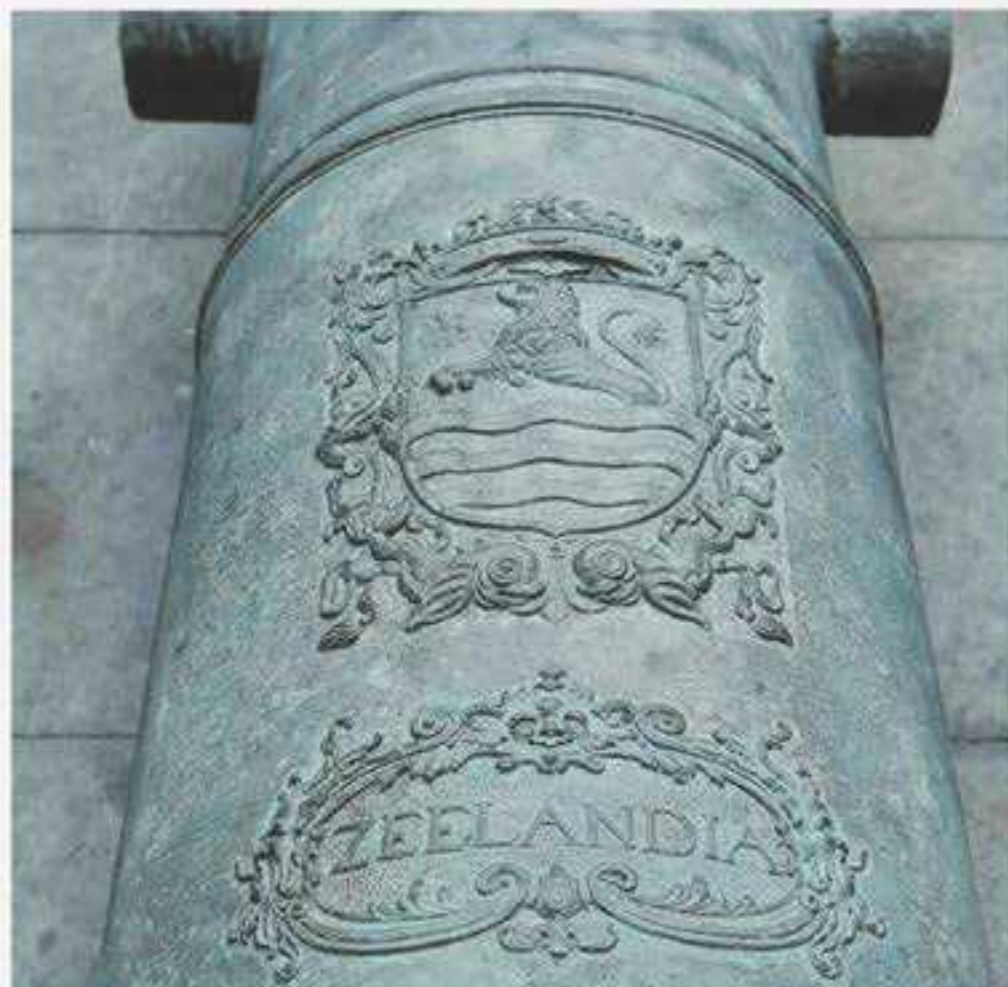

227

Afb. 3: Grafzerk van Gauthier Jean de Villegas, Grote Kerk Breda

Hun betekenis voor de kerk was onderwerp van de tentoonstelling *Pronk & Praal*. Hierin werden zes generaties Heren van Breda en hun grafmonumenten getoond en twee eeuwen harnassen natuurgetrouw in beeld gebracht.

De derde en laatste tentoonstelling van het drieluik behandelt de periode dat de Grote of O.L.V. Kerk definitief in handen van de gereformeerden is gekomen en de hoge militairen uit het Staatse leger hun grafplaats vonden op de belangrijkste plek in de kerk, het hoogkoor, de plek waar vroeger de kanunniken begraven werden, waarmee al een belangrijk deel van de titel van de tentoonstelling is verklaard. Extra uitleg verdient de toevoeging 'in dienst van de Nassaus'. Al is de periode van de Bredase Nassaus afgesloten, dat geldt zeker niet voor de band van de Nassaus met hun stad en de kerk in die stad. Als Heer van Breda hadden zij het collatierecht voor de kerk, dat wil zeggen dat zij de dominees mochten benoemen. Zij hebben dit recht al die tijd uitgeoefend en de weerslag van hun voorkeur zien we bijvoorbeeld terug bij benoemingen van Prins Willem IV als hij overtuigde Orangisten in Breda benoemt, zoals Carel Pantekoek en zijn voorganger Petrus Haack. Als stadhouder voerden de Nassaus in de functie van kapitein-generaal het bevel over het Staatse leger en benoemden zij de hoge officieren, dan wel oefenden zij sterke invloed uit op hun benoeming. Veel van de in Breda begraven militairen hadden zelfs een persoonlijke band met de stadhouder.

Afb. 4 Bronzen 24-ponder van de Admiraliteit Zeeland, kanongietter: Michiel Burgerhuys, Middelburg, 1632

In deze bijdrage wordt stilgestaan bij de militairen. De Grote of O.L.V. Kerk heeft veel steun gekregen van de medewerkers van het Legermuseum bij de voorbereiding van de tentoonstelling. Zonder hun bijdrage was het niet mogelijk geweest de militairen die in de kerk begraven liggen een gezicht te geven en hun leven, positie en aanzien op een aansprekende wijze voor het voetlicht te brengen. De kerk is het Legermuseum daarvoor veel dank verschuldigd. De militairen die in de tentoonstelling aan bod komen zijn François Ferrier, ritmeester van een compagnie Kurassiers; Johan Theobald von Weibnum, gouverneur van Breda en kolonel van een regiment cavalerie; Ernst Wilhelm von Salisch, gouverneur van Breda en kolonel van een regiment infanterie; Gauthier Jean de Villegas, gouverneur van Breda en kolonel van een regiment infanterie; Maarten Kip, kolonel van de infanterie, wagenmeester

generaal en commandeur van Willemstad; Rodolph Antoine Salis, kolonel van een regiment Zwitsers; Johan Frederik Martfeldt, luitenant-kolonel van de artillerie en Andries August Pretorius, kolonel van een regiment infanterie. Op een aantal van hen wordt in deze bijdrage nader ingegaan.

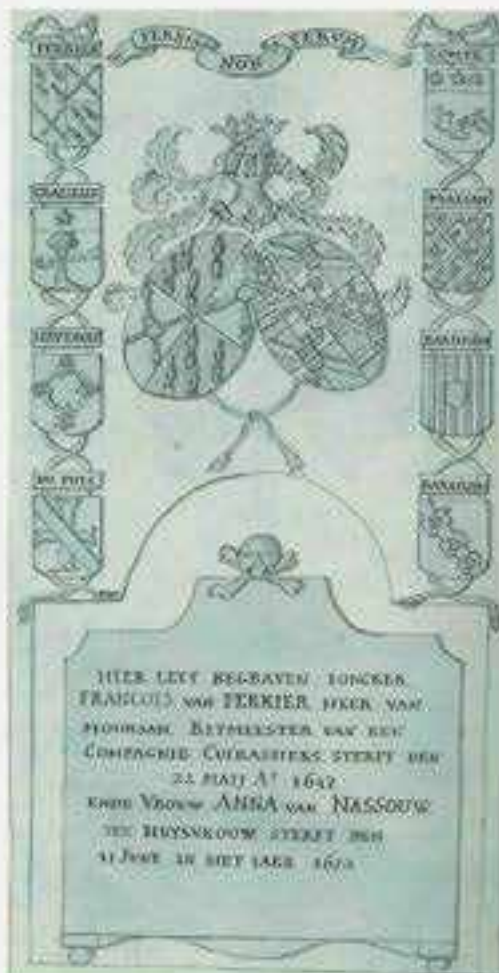
François Ferrier (...-1647)

Op zijn grafzerk lezen we de tekst: HIER LEYT BEGRAVEN IONCKER FRANÇOIS VAN FERRIER HEER VAN MOURSAN RITMEESTER VAN EEN COMPAGNIE CURASSIERS STERFT DEN 22 JULY A° 1647 ENDE VROUW ANNA VAN NASSOUW SYN HUIJSVROUW STERFT DEN 11 JUNY IN HET IAER A° 1673.

Afb. 5 Grafzerk van François Ferrier, Grote Kerk Breda

Afb. 6. Grafzerk van François Ferrier. Tekening Maximiliaan Louis (sinds 1876: van Hangeest baron) d'Yvoy, sinds 1812 heer van Mijdrecht (1767-1815). Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag, collectie Koninklijk Nederlands Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde, Den Haag

Boven het opschrift zijn de wapens van hem en zijn vrouw gehangen onder een helm met wrong, maar zonder helmteken en daarboven weer zijn lijfspreuk *FERRUM NON FERUM*, wat zoveel betekent als: "hard maar niet hardvochtig".² Aan weerszijden van de twee wapens van het echtpaar de acht kwartieren van Ferrier. In het wapen van Anna van Nassau herkennen we het wapen van prins Maurits, maar dan met schuin door het wapen een breuk. Dat is niet vreemd want Anna was een natuurlijke dochter van Maurits verwekt bij ene Cornelia Jacobsdochter. Later meer over Anna. Eerst iets over de militaire loopbaan van Ferrier en zijn wapenfeiten.

Noch van Ferrier noch van Anna van Nassau kennen we de geboortedatum. Maar als er tussen het overlijden van de een en de ander 26 jaar liggen kunnen we vrijwel met zekerheid concluderen dat Ferrier jong gestorven is. Zijn militaire loopbaan is overeenkomstig kort geweest. De eerste keer komen we hem tegen als luitenant in de compagnie van ritmeester de Fontegne. Dat is in 1636 bij zijn

verloving en verzoek om attestatie. In 1639 krijgt hij zijn aanstelling als ritmeester. Vanaf dat moment heeft hij zijn eigen vaan (of compagnie) kurassiers. Het is aannemelijk dat dit vaan dezelfde was waarbij hij als luitenant diende. Zijn benoeming tot ritmeester zal zeker te danken zijn geweest aan zijn adellijke achtergrond. Maar meer nog speelden familiebanden een rol. Ferrier diende namelijk in het regiment *Tour d'Auvergne*. Kolonel van dit regiment was Frederik Maurits de la Tour d'Auvergne, hertog van Bouillon. Het regiment is in 1635 gevormd uit meerdere vanen, waaronder ook dat van dezelfde hertog van Bouillon dat bestond sinds 1625. Ferrier was door zijn huwelijk verzwaagd aan zijn kolonel. Dit vraagt om een korte toelichting. Frederik Maurits was de zoon van Elisabeth van Oranje, dochter van prins Willem I en Charlotte de Bourbon en zijn moeder was daarmee een halfzuster van prins Maurits. De dochter van Maurits, Anna, was dus een nicht van Frederik Maurits. We mogen er dan ook wel van uitgaan dat familiebelangen Ferrier aan een goede functie hebben geholpen en Anna aan een respectabele echtgenoot.³

Afb. 7. Wapenhandelingen voor het gebruik van het (ruiter)pistool te paard zoals verbeeld in het zeer zeldzame boek van Henry Hexham (1580?-1658). The first part of the principles of the art military, practised in the warres of the United Netherlands, under the command of his Highnesse the Prince of Orange, ... (Deift 1642).inv. nr. 00012784

Afb. 8 Wapenrusting van een Nederlandse kurassier met Peppenheimer rapier, vervaardiger onbekend, Nederlands ca. 1660. Inv. nrs. 059766, 059425, 059839 en 014158

Kurassiers waren onderdeel van de Staatse cavalerie. Zij werden zowel bij de verdediging als de aanval ingezet en konden ook in wat moeilijker begaanbaar terrein optreden. Hun bescherming bestond uit een gesloten helm, een kuras en onderarmkappen en als bewapening beschikten ze over een houwdegen en een koppel pistolen.¹ De tactische formatie van de kurassiers was het eskadron bestaande uit drie compagnieën met in totaal 225 paarden. De compagnieën vormden elk een blok van vijftien bij vijf paarden, een blok dus van 15 meter breed. Tussen de blokken werd een ruimte van ongeveer 15 meter bewaard om wendbaar te zijn. In totaal werd daarmee de breedte van een eskadron ongeveer 75 meter. Men reed in draf op de vijand af om dichtbij gekomen hun pistolen af te vuren. Dan keerde het eskadron om en herlaadde de pistolen, waarna de aanval weer opnieuw kon worden ingezet. Vooral tegen piekeniers was deze methode vaak succesvol. Zij moesten dan wel bij de piekeniers zijn aangekomen voordat deze hun pieken hadden laten zakken. Tegen musketiers

werkte de methode niet al te goed, de kurassiers konden dan beter wachten tot deze hun formatie moesten loslaten of hun flanken openstelden. Met hun charge konden zij dan de strijd beslissen.²

De functie van ritmeester als compagniescommandant was belangrijk en stelde aan de vervuller van de functie hoge eisen. Als aanvoerder van zijn ruiters vervulde hij een voorbeeldfunctie. Het was de ritmeester die zijn ruiters de vaardigheden, het plichtsbesef en moed moest verschaffen, die nodig zijn om op het slagveld succesvol te kunnen zijn. Uiteraard moeten we het beeld van een ritmeester niet idealiseren. Er zullen er zeker zijn geweest die het werk door deze verantwoordelijkheid aan hun luitenant over lieten. Bij Ferrier wijst alles er op dat hij zelf leiding gaf aan zijn compagnie. Een belangrijke taak was de training van de ruiters. Dat gebeurde voor alle compagnieën kurassiers op dezelfde wijze, zodat deze in gelijkvormige tactische formaties konden worden ingezet. Deze exercitie was beschreven en geïllustreerd in zogenaamde wapenhandelingen. In de tentoonstelling zijn opgenomen de *Ordre opde wapeninghe vande Compagnien Ruyteren Cuirassiers van dese Landen voerende cortenroers* en *The First Part Of The Principles Of The Art Military* van Capitaine Henry Hexham. Beide uit de tijd van Ferrier. Ferrier nam in 1637 als onderdeel van het regiment Tour d'Auvergne deel aan het beleg van Breda. We weten van het verloop van de strijd dat aan Spaanse zijde ongeveer 800 mannen sneuvelden, een gelijk aantal als aan Staatse kant. Of Ferrier bij deze gevechten betrokken was weten we niet.

De ritmeester was als compagniescommandant ook ondernemer. Voor zijn broodwinning was hij van het voortbestaan van zijn compagnie afhankelijk. Wapens, uitrusting en paarden: de ritmeester moest er voor zorgen dat deze er voldoende waren. Maar hij moest er ook voor zorgen dat de wapens en uitrusting in goede staat verkeerden. Met name de paarden vroegen veel aandacht. De vervanging van kreupele, zieke of dode paarden was een grote

Afb. 9 Koppel radfotpistolen, ingelegd met paartmoer en been, vervaardiging Duitsland, ca. 1620. Inv. nrs. 011336 en 011337

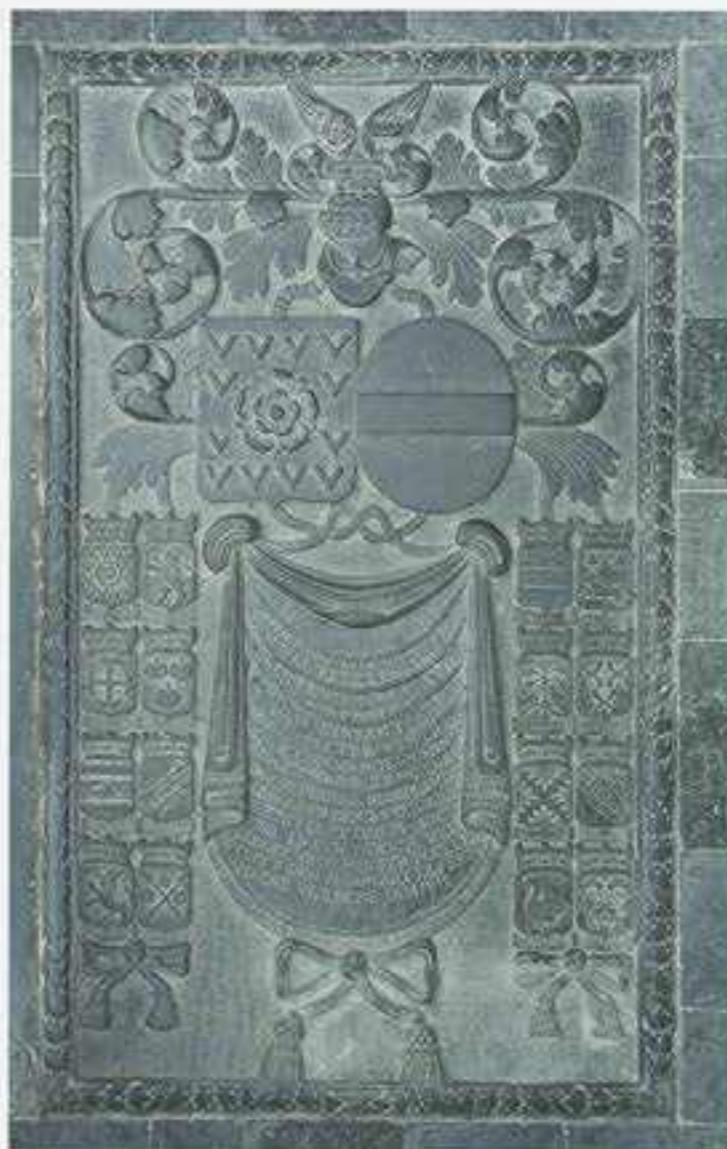
kostenpost. Een compagnie bestond uit 100 ruiters, officieren, de kwartiermeester, de trompetters, de klerk ofwel foerier en hoefsmid meegerekend. Er ging heel wat geld om in een compagnie. Aan soldij alleen al werd per maand 4167 gulden betaald. Een paard kostte 120 à 130 gulden. De ritmeester was verplicht om bij verlies van een paard voor vervanging te zorgen.

Ferrier vestigt zich met Anna in Breda. In februari 1647 blijkt Ferrier ernstig ziek te zijn. Hij vraagt via de geleerde André Rivet en secretaris Constantijn Huygens verlof aan prins Frederik Hendrik om naar Frankrijk te mogen reizen, waarschijnlijk om voor zijn dood zijn familie nog te zien. Rivet spreekt in zijn brief al het vermoeden uit dat Ferrier van die reis niet zal terugkeren. Van die reis is het nooit gekomen. Dat Ferrier niet meer verwacht te herstellen blijkt enkele maanden later uit een brief van Anna aan de prins van Oranje waarin ze toestemming vraagt de compagnie te mogen verkopen aan Hendrick van Eeden, Heer van Woudenberg. Daarbij zou bedongen zijn dat Ferrier zolang hij leeft zijn gage zal blijven ontvangen en Anna nadat zij weduwe is geworden van Hendrick van Eeden jaarlijks 1000 gulden krijgt uitgekeerd. Ferrier overlijdt voor de toestemming voor de verkoop kan worden verleend. De koop gaat dus niet door. Anna van Nassau blijft achter met een schuld van 4000 gulden, zonder erfenis van haar man en zonder kinderen die voor haar kunnen zorgen. Maar wel met een huur van 500 gulden per jaar en een onverkooptbare 'ickepasie' [equipage] van haar man. Zij wendt zich daarom nogmaals via Constantijn Huygens tot de prins van Oranje met het verzoek om financiële bijstand en hoopt dat de familieband voldoende reden zal zijn haar ter wille te zijn. Zij brengt dat als volgt onder woorden dat *ued' sult concideren van wije dat ick in de weerelt ben voorty ghekoemen. Haar lot beschrijft ze als Het is goed een offesyers vrou te syn, maar wedu is het een bedroefden staet*. Maar dat is voor Anna geen belemmering om voor haar man op het hoogkoor een grote grafkelder te laten maken. Kosten van de kelder bedragen 528 gulden en daarbij moeten nog opgeteld worden de kosten van de fraai beeldhouwde grafzerk. Uit de kerkrekeningen blijkt vervolgens wel dat ze de grafkelder nooit betaald heeft. Dat doen de erfgenamen van haar halfzus Elisabeth van Nassau, ook een natuurlijke dochter van prins Maurits en eveneens in Breda woonachtig, kort nadat Anna in 1673 is overleden.⁷

Maarten Kip (1637-1718)

Op zijn grafzerk lezen we de tekst: D.O.M. HIER LEYD BEGRAVEN DEN WEL EDELEN HEER MAERTEN KIP IN SYN LEEVEN COLONEL VAN INFANTERIE WAGEMEESTER GENERAAL ENDE COMMANDEUR VAN WILLEMSTADT TEN DIENSTE DER VEREENIGE NEDERLANDEN GEBODREN DEN 25 FEBRUAR 1637 STERFT DEN 14 AUGU 1718 EN SYN HOOGH WEL GEBODREN VROU HESTER POULLE STERFT DEN 11 JANUARY 1705 EN HAERE VERDERE FAMILIE

Maarten Kip is geboren in een koopmansgezin. Zijn voorouders kwamen uit Duitsland en vestigden zich in 's-Hertogenbosch. Daar is Maarten ook geboren.

Abt. 10 Grafzerk Maarten Kip, Grote Kerk Breda

Het gezin bestond uit vier jongens en twee meisjes. Maarten is de eerste in de familie die voor een militaire loopbaan kiest.

Hij start zijn loopbaan zoals gebruikelijk als volontair, waarschijnlijk in de compagnie die te Willemstad gelegerd was. We leiden dit af uit een bepaling in zijn testament om aan de kinderen van Jan van Kerrebrouck 2000 gulden te schenken als dank voor de drie jaren dat hij voor niets bij hun vader in de kost was. Dat was in Brouwershaven, niet ver van Willemstad, dat toen overigens nog op een eiland lag.⁸ Langzaam klimt hij op in de rangen binnen de compagnie. Op 21 september 1663 volgt hij Hendrick van Bocholt op als sergeant-majoor

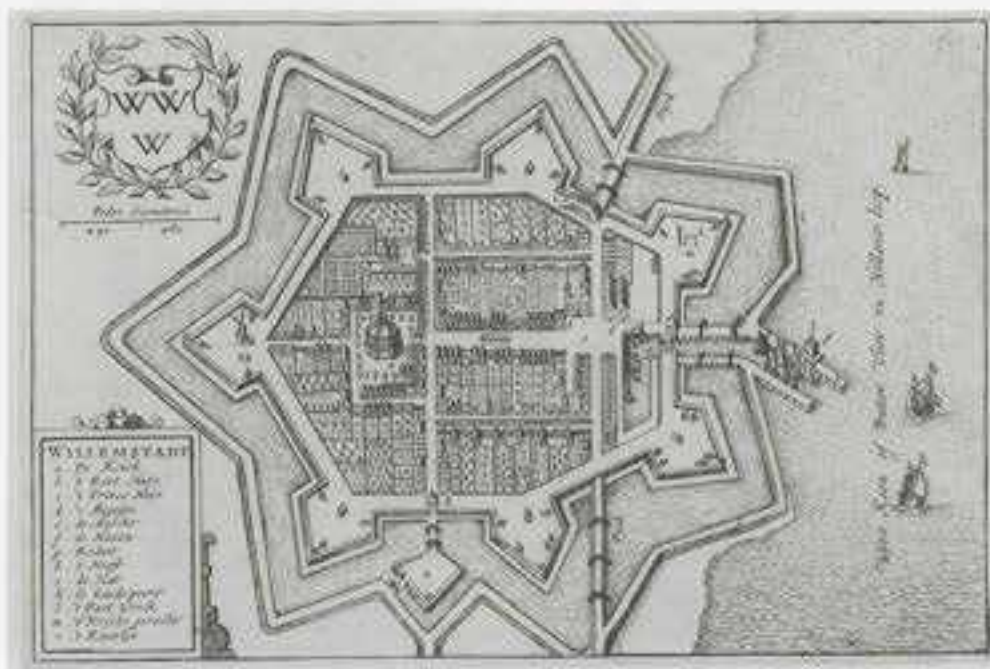
Afb. 11 Grafzerk Maarten Kip.
Tekening Maximiliaan Louis
(sinds 1816 van Hingest
baron) d'Yvoy, sinds 1812 heer
van Midrecht (1767-1815).
Centraal Bureau voor
Genealogie, Den Haag,
collectie Koninklijk Nederlands
Genootschap voor Geslacht- en
Wapenkunde, Den Haag

wagenmeester van Willemstad, een belangrijke plaats voor de verdediging van de Republiek. De toegang tot de Hollandse rivieren kon vanuit Willemstad effectief worden afgesloten. Binnendringen van de Republiek over water werd daardoor onmogelijk. Reden om voor Willemstad, zoals voor alle belangrijke grensplaatsen, een gouverneur te benoemen belast met het militair bestuur. In 1665 laat hij als vaandrig van zich horen. In dat jaar neemt hij de functie van de gouverneur van Willemstad, Jhr. Arent Jan van Wassenaar, waar. Deze was namelijk als kolonel van een regiment cavalerie opgeroepen mee te vechten tegen de bisschop van Münster. Deze waarneming leidt tot moeilijkheden als de

kapitein van een compagnie waardgelders, die tijdelijk het garnizoen van Willemstad versterkt, meent aanspraak te kunnen maken op dezelfde functie; hij is tenslotte in rang de hoogst aanwezige. Maarten laat zich echter niet aan de kant schuiven. De oplossing wordt gevonden door de kapitein met een deel van zijn compagnie over te plaatsen naar Steenberghe. Zijn bevordering tot kapitein van een compagnie volgt op 26 januari 1673, een functie die hem tevens tot commandant van Willemstad maakt. Uiteindelijk wordt hij bevorderd tot kolonel van de infanterie 'ten dienste van den Staat', het Staatse leger.

Als wagenmeester-generaal 'over alle de wagens van Orsen Leger in dienste van den Lande wesende' vervulde Maarten Kip een belangrijke rol in de logistiek van het Staatse Leger. Deze functie verwierf hij in 1689. Tot zijn verantwoordelijkheden zullen het voorbereiden en gereedmaken van de 'trein' behoord hebben. De 'trein' is de benaming voor het geheel van wagens waarmee de aan- en afvoer van voorraden plaats moest vinden. Veel van het personeel dat de trein bemande was niet als militair in dienst van het leger, maar werd elke keer bij een veldtocht ingehuurd. Denk hierbij aan artilleriepersoneel, zoals kanonnières, voerlui, schippers, metselaars, molenaars en bakkers. En hetzelfde gold voor het materieel, zoals trekpaarden, graanmolens, bakovens, transportwagens, etc. De aantallen waren groot. Zo waren bij de belegering van Breda meer dan 1200 wagens nodig, dus minstens evenveel paarden. Om de 24.000

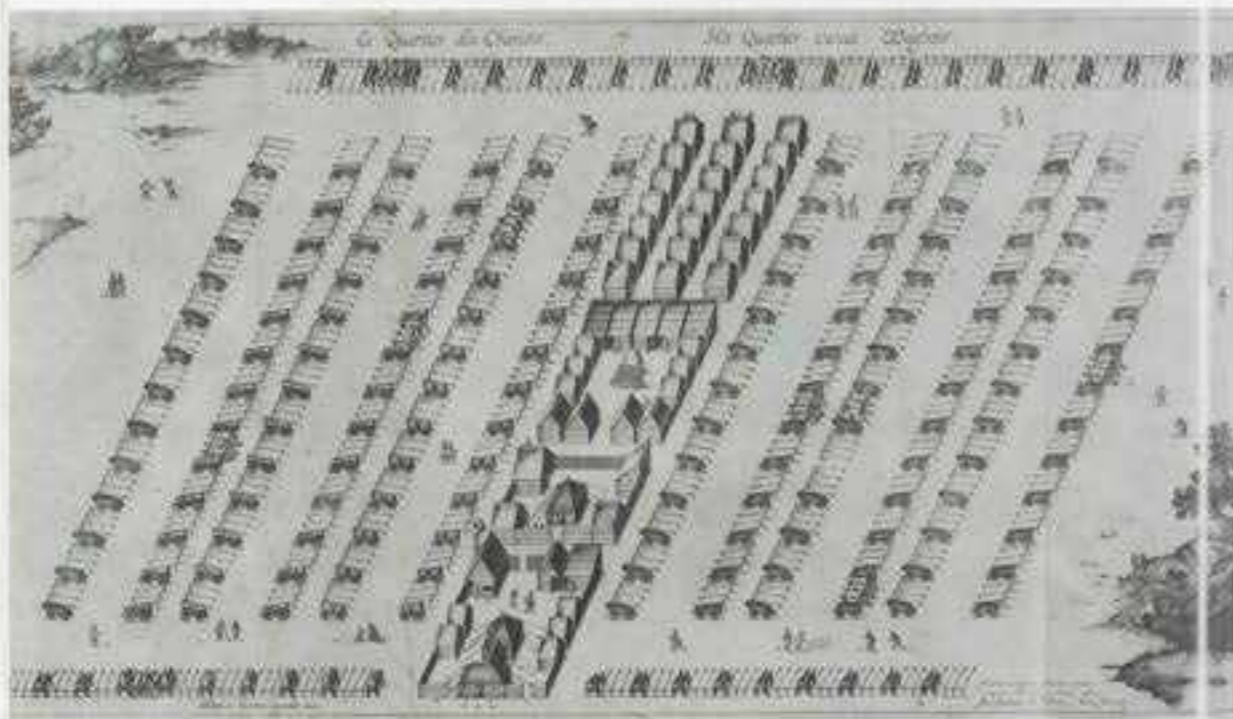

Afb. 12: Plattegrond van de vesting Willemstad. Gravure in Joan I Blaeu (circa 1598-1673). Toonbeeld der steden van 's konings Nederlanden, met hare beschrijvingen (Amsterdam 1649). Reg.-nr. 00102429.

belegers van Breda hun dagelijks brood te bezorgen diende 36.000 pond brood gebakken te worden. Dat zijn 6000 zogenaamde ammunitiebroden van zes pond het stuk. Een ammunitiebrood was het rantsoen voor vier soldaten. Om dit aantal broden te kunnen bakken waren achttien ovens nodig". David Solemne geeft ons in zijn werk *Le Marechal de Logis* uit 1653 een goed beeld van de inrichting van een wagenpark. Een voorbeeld van een graanmolen te velde treffen we aan in het werk van Guicciardini uit 1612, *Beschryvinghe Van Alle De Nederlanden*.

Uit de contracten die bewaard gebleven zijn betreffende de aankoop van paarden door Maarten Kip krijgen we inzicht in de eisen die aan paarden werden gesteld. Hier volgt een voorbeeld van een contract betreffende 50 paarden.

'[...] namentlijk dat den voorn: Peeter de Jonge met de sijne onder de voorn: vijftich paerden niet meer en sullen vermogen te leveren, als vijftentwintich merien, sullende de andere ofte resterende vijftentwintich moeten wesen ruijnen, de voorn: aen genomene peerden sullen moeten sijn goede platte wel gestopte geramasseerde' peerden, met goede bequame starten, wel ende

Afb. 13 Een voorbeeld van een wagenpark zoals afgebeeld in David Solemne, *Le mareschal des logis*. ... (Amsterdam 1653). Reg. nr. 00116817.

leverbaer, sonder fauten, dat is coopmans goet, deselve peerden sullen moeten wesen van swarte, bruijne, vosschen, en graewe hairen, edoch sullen onder het voorn: getal van vijftich paerden niet meer mogen wesen dan twaelf met grauwe hairen, soo ende gelijk al mede geconditioneert ende expresse bedongen is, dat de voorn: aengenomene peerden sullen moeten wesen geleverd, namentlijk voor de eene helft van vijf en ses jaren out, ende de andere ofte wederhelft tusschen de seven en acht jaren, ider veertien palmen hoogh, en niet minder, goede dragonders peerden [...].¹¹

Het incident betreffende de waarneming van het gouverneurschap blijkt de persoon Maarten Kip te kenmerken. Dankzij de honderden notariële acten, schepenbrieven en verslagen van rechtszaken die van en over Maarten Kip bewaard zijn gebleven hebben we een goede kijk op zijn persoon en persoonlijkheid.

Hij trouwt 23 jaar oud te Willemstad met Hester Vastenou. Over haar is verder niets bekend. Het staat niet vast, maar het lijkt aannemelijk dat zij uit een niet zeer aanzienlijke familie kwam. Maarten kon nog niet bogen op een belangrijke functie in de compagnie te Willemstad. En zijn militaire toekomst was nog onzeker. Met Hester krijgt hij een dochter die de naam Catherina krijgt. Als zij veertien jaar is overlijdt haar moeder. Nog geen twee jaar later zal haar vader opnieuw trouwen met Hester Poulle uit Heemstede, wel uit een aanzienlijke familie. Deze keuze past ook beter bij de carrière die Maarten ondertussen heeft gemaakt. Met haar krijgt Maarten zeven kinderen, waarvan alleen Abraham, Aletta en Hester de volwassen leeftijd bereiken.

Dochter Catherina laat haar oog vallen op een jonge officier, een Hugenoet en als luitenant, later kapitein, in dienst van het regiment van Daniel de Tassin de Torsay. Het betreft Jacques Durfort de Monplaisir. Haar vader ziet echter niets in een huwelijk. Hij stelt alles in het werk om het te verhinderen en schuwt daarbij geen enkel middel. Maarten Kip laat burgers valse verklaringen afleggen waaruit zou moeten blijken dat Jacques Durfort aan een ander meisje al een huwelijksbelofte heeft gedaan en daarom niet kan trouwen met zijn dochter. Hij voert zelfs processen om het huwelijk door de kerkelijke autoriteiten officieel te laten verbieden. Maar het mag allemaal niet baten. De verliefdheid is diepgeworteld en het jonge stel blijft voor hun huwelijk vechten. Op 24 maart 1686 wordt hun huwelijk beklonken. Het paar vestigt zich in Willemstad. Hoe lang de arm reikt van Maarten Kip zal nogmaals blijken als in 1699 zijn schoonzoon Jacques Durfort tot commandant van Willemstad wordt benoemd. Dat was namelijk alleen mogelijk omdat Maarten Kip deze functie vrijwillig afstond. Dat deed hij niet voor niets. Hij bedong dat het traktement dat bij de functie hoorde hem zou blijven toevallen, zolang hij leefde. Maar hij gaat nog verder in zijn eisen. Zelfs na het overlijden van Jacques Durfort moet Catherina Kip zich verplichten jaarlijks 500 gulden aan haar vader te blijven betalen, welk bedrag dan in mindering wordt gebracht op haar aandeel in de erfenis¹².

De compagnie van Maarten Kip onder het regiment van Frederick Theodoor van Hangest Genlis gezegd d'Yvoy doet hij over aan zijn neef Hendrik Philip Diederix, overigens onder nagenoeg dezelfde condities als de overdracht van zijn commandantschap over Willemstad. Een transactie dus waar hij zeker niet slechter van is geworden¹⁴.

Catherina Kip zal nog twee keer trouwen na het overlijden van haar eerste man. Het maatschappelijk aanzien van Maarten Kip is ondertussen behoorlijk gestegen. Hij heeft de kleine plattelandsstad Willemstad verlaten en zich gevestigd in Breda, in een riant pand in de St. Jans of Veterstraat. Dat aanzien moet afstralen op zijn zoon Abraham, die daarom mag studeren en jurist wordt. Zijn vader koopt voor hem een belangrijke functie, namelijk die van Drossaard van Oudenbosch om later op te klimmen tot Drossaard van het Oosterkwartier van het Markiezaat Bergen op Zoom. Abraham zal zijn kennis als jurist vele malen voor zijn vader inzetten als hij hem tijdens rechtszaken voor het hof moet verdedigen. Wanneer Abraham bekend maakt te willen trouwen met Catharina Balde is zijn vader het daar beslist niet mee eens. Hij heeft een dochter uit een regentenfamilie in gedachte. Probleem is echter dat Abraham aan Catharina al een schriftelijke trouwbelofte heeft gedaan. En niet alleen dat, hij heeft haar ook *gedefloreert ende met kinde geïmpregneert*. Maarten Kip heeft er 7500 gulden voor over om de trouwbelofte en elke aanspraak van de moeder en het aanstaande kind af te kopen¹⁵. Nog dat zelfde jaar trouwt Abraham Kip met Hester Wierds, dochter van de Johan Theodoor Wierds, directeur van de contributiën in Vlaanderen en Hester le Clercq, lid van een regentenfamilie uit Breda.

Tot slot iets over zijn twee andere dochters. Zijn dochter Aletta trouwt met François Bertrand, kapitein in het regiment Luikerwalen van kolonel René François Jamart en zijn dochter Hester trouwt met Antoni de Lange de Beauveser, kapitein in het regiment van kolonel Hendrick van Utenhoven van Amelisweerd. In 1708 wordt Antonie de Lange Drossaard van Wouw en het Westkwartier van het Markiezaat Bergen op Zoom en daarmee collega van zijn zwager Abraham Kip.¹⁶

Johan Theobald von Weibnum (...-1691)

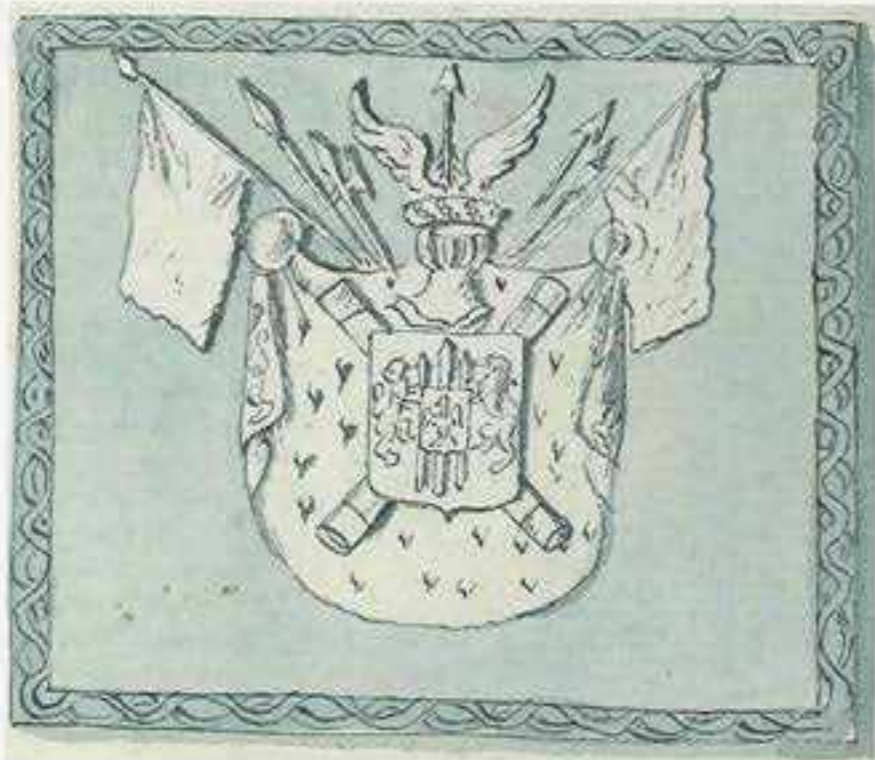
De tekst op zijn grafzerk is verloren gegaan en niet in andere bronnen bewaard gebleven.

Over Von Weibnum is heel weinig bekend. Hij wordt in 1672 aangesteld als kolonel van een regiment cavalerie. Over zijn militaire loopbaan daarvoor is niets bekend. Constantijn Huygens jr. schrijft in 1691 over hem dat *hij gezegd werd een zoon te zijn van den ouden hertog van Lotharingen*.¹⁷ Maar uit niets blijkt dat hieraan feiten ten grondslag liggen. Wel zeker is zijn zeer goede relatie met Koning-Stadhouder Willem III. Er is zelfs sprake van persoonlijke vriendschap.

Afb. 14 Grafzerk van Johan Theobald von Weibnum, Grote Kerk Breda

Na twee jaar zijn regiment geleid te hebben wordt hij bevorderd tot generaal-majoor en in 1683 tot luitenant-generaal. Zijn belangrijkste wapenfeit is ongetwijfeld de slag bij Seneffe, een plaats in het graafschap Henegouwen. Bij deze slag stonden een Frans leger onder de prins van Condé en een geallieerd leger onder stadhouder Willem III tegenover elkaar. Condé voerde een vertragend gevecht waarbij hij met 500 ruiters de troepen van Willem III wilde binden om ondertussen met de 45.000 man die hem verder nog ter beschikking stonden de geallieerden te omsingelen. Deze opzet mislukt. De offers die gebracht moesten worden waren aan beide kanten groot. In de eerste tien uur van de slag verloren al 8000 militairen het leven en viel er een even groot aantal gewonden. De veldslag werd afgebroken en de legers trokken zich terug. Hoewel de slag onbeslist eindigt is het resultaat van groot moreel belang voor de Republiek en het Staatse leger. Een nieuwsprent geeft een goed beeld van de slagorde. De vriendschap tussen Von Weibnum en stadhouder Willem III stamt

Afb. 15 Grafzerk van Johan Theobald von Weibnum. Tekening Maximiliaan Louis (sinds 1816; van Hangest baron) d'Yvoy; sinds 1812 heer van Mijdrecht (1767-1815). Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag; collectie Koninklijk Nederlands Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde, Den Haag

ongetwijfeld uit die tijd. Ook op hoge leeftijd is hij nog te velde actief. In 1690 vecht hij nog met zijn regiment mee in de slag bij Fleurus.

De functie van gouverneur van Breda bekleedt hij sinds 1677. In 1678 vestigt hij zich ook in Breda.¹⁰ Op 15 februari 1691 krijgt hij op bezoek in Den Haag een beroerte. Ondanks alle zorg van de lijfartsen die Willem III naar hem toestuurd overleed hij op 23 februari. Hij is dan al in de tachtig. De volgende dag al, op 24 februari 1691, neemt Willem III het besluit zijn raadsheer en griffier Willem van Schuijlenburgh te belasten met de executie van de nalatenschap omdat er geen bloedverwanten bekend zijn die zich daarmee zouden kunnen of willen belasten.¹¹ Het lichaam wordt overgebracht naar Breda om daar een zeer bijzondere begrafenis te krijgen. De *Europesche Mercurius* plaatst hiervan een uitvoerige beschrijving in haar maartnummer:

¹⁰Eerstelijk wierd het Lyk gesteld op een Rouwagen, overdekt met een groot swartlakens Kleed, verciert met des Generaals Wapenen in koleuren,vier aan

d'eene zyde en vier aan d'andere, een voor en een achter. [...] Ten 11 uren begonnen alle de klokken van de Stad te luiden. 't Garnisoen, in de wapens, trok voor uit; eerst een Regiment Cavallery, de Keteltrommels met rouw overtrokken, en 6 trompetten in het geluid daar na geproportioneerd. d'Officers hadden hun Degens verkeerd, de kling in de plaats van het gevest in de hand; en de Ruiters presenteerden de kolf van hun Karabynen. Daarna volgden de Regimenten Infantery van den Commandeur Zalisch en den Colonel Beaumont, voerende d'Officers hun Geweer verkeerd, de Vaandels met floers bewonden, de Musketten omgedraaid, en de Pieken gesleept. Alle d'Officers hadden een Rouwband om den hoed, en een floersche Strik om den arm. Thans zag men d'Ornamenten, naamentlijk de Sporen, gedraagen van een Officer op een fluweel Kussen; de Handschoenen, den Degen, de Generaalstaf, den Helm verciert met een bouquet Pluimen, 'tWapen, enz. altemaal door Officers gedraagen; wyders 't Bataille Paard, bereeden van een voornaam Heer in 't volle harnas, zijn Casquet en 't hoofd van 't Paard met schoone Pluimen voorzien; 't Rouw-Paard, geleid door twee Officers in vollen rouw; 't Lyk, getrokken door zes paarden, t'eenemaal in den rouw, de slippen van 't Rouwkleed opgehouden door acht Capiteinen, en het Lyk naderhand van de Rouwagen in de Kerk gebracht door zestien Lieutenants en Vaandrighs. Achter het Lyk volgde de

Afb. 16: Slag bij Senefve, 11 augustus 1674. Anonime gravure in: Lambert van de Bos, Het leven en bedrijf van Willem de Darde. ... (Amsterdam, Jan Claesz ten Hoorn, 1694) deel 1. Reg. nr. 00112036

Abbeeldinge van de bloedige Batailje, voorgevallen tuffchen het Franke Leger, onder den Prince van Condé, en dat van de Geallieerde, als den Keyfer, Spaense, en sijn Koninglijcke Hoogheids den Heere Prince van Orangien. Op den 11 Augusti 1674.

Militie van de Heer van Prinsesse, acht den...
Blaas Mijne Eeren.
 N Aandachtig van de Heer van Prinsesse...
 In de eerste plaats...
 In de tweede plaats...
 In de derde plaats...
 In de vierde plaats...
 In de vijfde plaats...
 In de zesde plaats...
 In de zevende plaats...
 In de achtste plaats...
 In de negende plaats...
 In de tiende plaats...

Afb. 17 Een zogenaamde nieuwsprent van de slag bij Senefve waarop Von Weibnum wordt aangeduid als Weybnou. Gravure met tekst in boekdruk. (Amsterdam Marcus Willemsz Doornick, 1674). Reg. nr. 00121753

Raadsheer Schuilenburg alleen; daar na den Heer Hubert, den Heer Commandeur Zalisch, den Colonel Dompté, en den Heer Champagne, ieder alleen; wyders de presentre Colonels, Lieut. Colonels, Magistraaten, en andere personen, twee aan twee.'

Daarna volgt de lijkrede, uitgesproken door de zoon van raadsheer Schuylenburg. Er klinken toejuichingen en de kist wordt in de kelder geplaatst.²⁵ Tot slot klinken de schoten van de kanonnen en de musketten. Waarlijk een koninklijke begrafenis. De opdracht van Willem III om een maand lang om de andere dag alle klokken in de Grote Kerk drie maal te luiden gaat op verzoek van de magistraat van Breda niet door. Het blijkt dat het luiden van de grote klokken de stenen uit de torenmuren doet vallen.²⁶

Als Schuylenburg de erfenis geïnventariseerd heeft blijkt het om een zeer grote som geld te gaan. Als na een jaar nog steeds niemand zich gemeld heeft als rechtmatige erfgenaam van de boedel, trekt Willem III die als Heer van Breda naar zich toe. Vervolgens schenkt hij het geld en de bezittingen aan zijn vertrouweling Willem Bentinck, graaf van Portland. We mogen aannemen dat deze schenking substantieel heeft bijgedragen aan zijn tweede plaats in de Quote 250 van de Gouden Eeuw, met een vermogen van 11 miljoen guldens. Er zijn schattingen die spreken van 8 miljoen guldens. Alleen de familie Van Oranje moest hij voor laten gaan met een vermogen van 25 miljoen guldens. Tot het begin van de 20^e eeuw zouden mensen proberen aan te tonen dat zij rechtmatige erfgenamen waren van het fortuin van Von Weibnum. Tot nu toe is dat echter nog niemand gelukt.²⁷

Een anekdote over Von Weibnum mag niet onvermeld blijven. Het verhaal staat in *De Levensbeschrijvingen der Nederlandsche Konst-schilders en Konst-schilderessen* van Jacob Campo Weyerman. De schrijver heeft het opgetekend uit de mond van Ferdinand van Kessel eertijds hofschilder in dienst van Von Weibnum. Een belangrijk man komt Von Weibnum bezoeken, maar moet wachten tot hij door hem ontvangen kan worden. Om de tijd te doden gaat de man wandelen op de binnenplaats en loopt een openstaande deur binnen. Daar zit Ferdinand van Kessel te schilderen. Ze raken in gesprek over schilderkunst als de bezoeker een fluit ziet staan en vraagt of hij daar op mag spelen. Uiteraard werd dit toegestaan. Het blijkt echter om een 'practical joke' te gaan. De bezoeker blaast zijn hele gezicht en zijn pruik onder het roet. En terwijl hij met een zakdoek in zijn gezicht wrijvend het eerder erger maakt dan beter, komt de kamerdienaar vertellen dat Von Weibnum de bezoeker kan ontvangen. Luid klagend over de hofschilder betreedt de bezoeker de kamer van de gouverneur en eist dat de schilder ter verantwoording wordt geroepen. Ferdinand van Kessel wordt geroepen en komt binnen waarna de gouverneur hem vraagt *waarom dat hy een Heer van fatsoen had toegestelt als een Schoorsteenveeger, waarop het Konstchildertje stemmiglijk andwoorde: Die dwarsfluyt, Uw*

Afb. 18 Grafzerk van Ernst
Wilhelm von Salisch, Grote Kerk
Breda

246

Excellentie, heb ik laten maaken voor wijzen en voor narren, voor de wyzen om die te bekyken en te laten staan, en voor de narren om die in de hand te neemen, en'er op te blaazen. Den Generaal begon op nieuws zo buyterspooriglijk te lacghen over dat kluchtig antwoord, dat dien Heer een kort afscheyt nam, ziende dat hy niet veel voldoening voor die schimp stont te erlangen.

Ernst Wilhelm von Salisch (1649-1711)

Op zijn grafzerk staat: D.O.M. A^o ERH-GRAF-MDCCX VOOR DE FAMILIE VAN DEN HEER ERNST WILHELM VAN SALISCH GENL OVER DE INFANT VANDEN STAET GOVERN TOT BREDEN EN SYN HOOG WEL GEBORE VROU VII. ANNA SOPHIA VAN KOSPOTH

In de bijdrage over Von Weibnum is Von Salisch al even ter sprake gekomen. In 1691 is hij namelijk commandant van Breda en wordt hij belast met de organisatie van de begrafenis van Von Weibnum.

Von Salisch stamt uit een aanzienlijk adellijk geslacht uit Silezië, ook wel bekend

Afb. 19
Grafzerk van Ernst Wilhelm von Salisch
Tekening Maximiliaan Loois (sinds
1816: van Heigest baron) d'Yvoy sinds
1812 heer van Mijdrocht (1767-1815).
Centraal Bureau voor Genealogie, Den
Haag, collectie Koninklijk Nederlands
Genootschap voor Geslacht- en
Wapenkunde, Den Haag

247

als Pruisen. Het geslacht bracht veel militairen voort. De naam Von Salisch komt dan ook vele generaties voor in de gelederen van het Staatse leger. Zijn loopbaan is goed te volgen.

In 1674 wordt hij aangesteld als kapitein om een jaar later majoor te worden in het regiment van de hertog van Holstein-Norburg. Het is aannemelijk dat Von Salisch in 1672 in dienst trad van het Staatse leger. In datzelfde jaar wordt het regiment vergroot door er het regiment Sleeswijk-Holstein aan toe te voegen. In 1676 wordt Von Salisch bevorderd tot luitenant-kolonel. De aanstelling als kolonel van het regiment Holstein-Norburg volgt in 1688. De functie van kolonel-commandant van dit regiment zal hij tot zijn dood in 1711 blijven vervullen. Er volgen nog wel een aantal bevorderingen. Hij wordt generaal-majoor in 1694, luitenant-generaal in 1694 en generaal in 1704.

De bevordering tot kolonel viel samen met de *Glorious Revolution*. Stadhouder Willem III was op 15 november met zijn troepen geland op de kust van

Engeland. Na de val van de zittende monarch James II nam Willem III het gezag over door een voorlopige regering te installeren. Op 23 februari werd Willem III vervolgens tot koning van Engeland gekroond. Vier dagen voor de landing, toen de troepen al ingescheept waren, overleed Rudolf-Frederik, hertog van Holstein-Norburg. De kolonelsplaats van het regiment viel daarmee vrij en Von Salisch werd benoemd tot zijn opvolger. In die rol nam hij dus deel aan de invasie van Engeland door Willem III.

Direct na terugkeer uit Engeland heeft Von Salisch als regimentscommandant deelgenomen aan de negenjarige oorlog (1688-1697). In 1695 veroverde Von Salisch met zijn troepen de stad Namen op de Fransen. In 1696 komt hij met acht regimenten aan in Luik, waar hij problemen ondervond met het onderbrengen van de zieken en gewonden. Een actieve en operationele commandant was hij dus zeker. Maar ook in de Spaanse Successieoorlog (1701-1704) was hij als militair commandant actief. Zo leidde hij de aanval op Menen in 1706.

Naast de kolonel van het regiment Holstein-Norburg werd Von Salisch in 1690 benoemd tot majoor-commandant van Breda. Zes jaar later in 1696 volgde de benoeming tot gouverneur van Breda. Een functie die vóór hem door Von Weibnum was vervuld.

Alhoewel hij door de Raad van State benoemd is tot gouverneur, mogen we aannemen dat de prins van Oranje daarop zeker zijn invloed heeft uitgeoefend. Gouverneurs kwamen voort uit de naaste omgeving van de stadhouders. Een

248

Afb. 20. Het vaandel van het regiment van Von Salisch zoals gevoerd in de slag bij Fleurus in 1690. Tekening: F.A.G. ten Raa (1851-1926). Reg. nr. 00122696

Afb. 21. Portret van baron Ernst Wilhelm von Salisch en gravin Anna von Kospath, zijn echtgenote. Het portret is geplaatst op hun epitaf in de parochiekerk van Ciesle in Polen. (foto: graaf von Kospath)

249

gouverneur vervulde een belangrijke functie. Toch was niet altijd duidelijk wat precies zijn verantwoordelijkheden en bevoegdheden waren. Conflicten tussen de militaire gezagdrager en het burgerlijk bestuur waren geen uitzondering. In Breda blijkt overigens niet dat competentiegeschillen zich veelvuldig hebben voorgedaan. Uit de loopbaan van Von Salisch en Von Weibnum blijkt al dat zij regelmatig niet aanwezig konden zijn in de plaats waar zij gouverneur waren, omdat zij militaire verplichtingen elders hadden. Op die momenten werd het bevel in de stad gevoerd door de commandant van de stad. Von Salisch heeft beide functies vervuld. Aan de functie van gouverneur was een traktement verbonden, betaald door de Staten. Maar ook van de stad kreeg de gouverneur een vergoeding.¹¹

In de Bredase *Clio*, een dichtbundel van de auteur Pieter Nuyts, vinden we een puntdicht op Von Salisch. Hij schrijft:

Apelles paar vry verf en konstgreep van Penseelen / Zo gy dit Weezen met zyn Moed en Dorloogsvuur / Wilt maken op een Doek, of andere Paneelen / ;t Staat best in 's Konings gonst; in Naamen Stedenmuur, / En Bredaas hert gedrukt, met leevendige zwieren; / Met praalende Trofeen, en zeegbare Lauw'nieren.

Het puntdicht verwijst naar een schilderij van Von Salisch. In de eerder genoemde levensbeschrijvingen van kunstschilders vinden we terug dat het een portret betreft geschilderd door Jan Baptist Biset. Blijkbaar een kundig portrettist. Weyerman noemt namelijk ook een schilderij, door dezelfde schilder

gemaakt, van de dochter van Von Salisch, Alma Marianna Ernestina von Salisch die getrouwt zijnde aan den graaf van Erbach stierf aan eene gevaarlijke operatie, welke Dame hy konterlijfe op haar lijkbed levensgroot tot aan de voeten toe uyt, om verzonden te worden na Silesien. Hij vervolgt dan met te zeggen dat het het alderbeste dewelke wy ooit van zijn hand hebben gezien, wel getekent, wel gehandelt, en wel getroffen is.²⁶

We lezen verder dat de schilder Milé in opdracht van Von Salisch een historiestuk maakte. In de ogen van Weyerman beschikte deze schilder niet over voldoende capaciteiten om zo'n opdracht naar behoren te kunnen uitvoeren. Hij vindt het gewoon een slechte schilder. Maar Von Salisch schijnt hier geen oog voor gehad te hebben. Hij keurde het schilderij goed, omdat, zo schrijft Weyerman, den Generaal en zijne Officieren het beschouwden langs de verrekijkers van onkundige Silesche oogen.²⁷

Na het overlijden van Von Salisch keert zijn vrouw Anna gravin von Kospoth terug naar haar geboortestreek, naar de plaats Zessel. In de kerk ter plaatse laat zij een epitaaf maken met daarin een dubbelportret van haar en haar man.

Andreas August Pretorius (1683-1762)

De tekst op het epitaaf luidt: PERENNI MEMORIAE PERILLUSTRI AC EXCELLENTISSIMO VIRO DNO ANDREA AUGUSTO COMITI DE PRETORIUS EQUITI ORDINIS DANABROGID. PEDESTRI EXERCITUS BELGII FOEDERATI PREFECTO SUMMO, CASTELLANO ET GUBERNATORI SLYSAE QUAE EST IN FLANDRIA

Afb. 22 Grafmonument van Andreás August Pretorius, Grote Kerk Breda

Afb. 23 Grafzerk van Andreás August Pretorius, Grote Kerk Breda

SUBIECTARUMQUE URBIBUS ET FORTALIORUM, CHILARCHAE ETC. ETC. ETC. NATUS XVI APRILIS MDCLXXXIII OBIT XXIII MARTII MDCCCLXII.

Pretorius stamt uit een Deens militair geslacht. Zijn vader Georg Wilhelm Pretorius, die sneuvelde op 23 oktober 1702 bij de bestorming van Luik, stond bekend als een bijzonder dapper officier. Ook zijn oom Hans Philip Pretorius had zijn sporen in de oorlog verdiend. Andreas August begon zijn loopbaan in 1698 als vaandrig, werd in 1703 bevorderd tot tweede luitenant en in 1707 tot kapitein-luitenant. Hij nam met zijn bataljon deel aan de Spaanse Successieoorlog. Hij verlaat dit bataljon om vanaf 1709 als kapitein te dienen in een Deens regiment dat dan terugkomt uit Hongarije. Nog geen jaar later wordt hij overgeplaatst naar de Garde te voet. Met dit regiment neemt hij deel aan verschillende veldtochten in Noord-Duitsland en raakt daarbij in de slag bij Gadebusch gewond. In 1715 volgt bevordering tot majoor en in 1717 tot overste bij het tweede Akerhusiske regiment. Met dit regiment vertrekt hij naar Noorwegen om deel te nemen aan de grote Noordse Oorlog. Zijn eigen regiment krijgt hij in 1720. In 1730 wordt hij commandeur van de Garde te voet en in 1741 commandant van Rensburg, ondertussen opgeklommen tot de rang van generaal-luitenant. Naast zijn militaire functies heeft hij ook nog

Afb. 24 Andreas August Pretorius. Olieverf op doek, toegeschreven aan Jean Fournier, circa 1750. Stadhuis Bergen op Zoom.

252

diplomatieke taken gehad. Zo was hij tweemaal als gezant geplaatst aan het hof in Berlijn.

Als de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) uitbreekt krijgt Pretorius het aanbod in dienst van de Habsburgse Monarchie te treden. Hij slaat dit aanbod af. Even later treedt hij wel in dienst van de Republiek. Gevolg hiervan was wel dat hij in het jaar 1742 het Deense leger moest verlaten. De Deense koning had namelijk de kant van de Fransen gekozen en kon daarom moeilijk accepteren dat een van zijn generaals meevocht aan de kant van de tegenpartij. In Nederland wordt hij kolonel van een regiment infanterie, nadat hij in 1742 al bevorderd was tot generaal. In 1748, na de vrede van Aken, het eind van de Oostenrijkse Successieoorlog, wordt hij benoemd tot gouverneur van Bergen op Zoom. Hij vervulde deze functie van 1749 tot 1759. In 1748 wordt Pretorius ook in de adelstand verheven. Vanaf dat jaar mag hij zich graaf noemen. In 1759 wordt hij vervolgens benoemd tot gouverneur van Sluis.²⁸

Op de tentoonstelling wilde ik een portret van Pretorius laten zien. Dankzij het Legermuseum beschikte ik al gauw over twee, overigens nagenoeg identieke, portretten. De lezers van *Armamentaria* hebben in het vorige jaarboek met een

van die portretten, namelijk dat van Jan Hoyneck van Papendrecht kennis kunnen maken.²⁷ Het portret werd gepresenteerd als de oudste afbeelding van het generaalsuniform met golfgalon.²⁸ Op beide aangetroffen afbeeldingen staat de verwijzing dat de tekening is gemaakt naar een schilderij in het stadhuis van Bergen op Zoom. Een derde versie van dezelfde tekening blijkt ook in de Vinckhuijzen collectie aanwezig te zijn. Omdat op de tentoonstelling bij voorkeur een schilderij wordt gepresenteerd is contact opgenomen met de gemeente Bergen op Zoom, waar werd verteld dat het schilderij, toegeschreven aan Jean Fournier en gemaakt circa 1750, nog steeds in het stadhuis hangt. Bij het bezoek aan het stadhuis bleek het een totaal andere persoon voor te stellen. En op zijn generaalsuniform prijkt nog het loofgalon. Dat de voorgestelde daadwerkelijk Pretorius is leidt geen twijfel. De afgebeelde generaal draagt namelijk de versierselen van een ridder van de Koninklijke Deense orde van Dannebrog. In dezelfde ruimte van het stadhuis hangt aan de muur aan de overzijde een schilderij dat ontegenzeggelijk wel tot voorbeeld heeft gediend voor de tekeningen. En gelukkig is ook bekend om wie het gaat. Het is Johan

253

Afb. 25 Johan Jacob van Vuirbergen. Schets Jan Hoyneck van Papendrecht (1858-1933), die abusievelijk opschreef (linksboven) dat het een portret betreft van Pretorius. Hoyneks tekening diende bovendien als bron voor latere tekenaars. Reg. nr. 00135100

Jacob van Volbergen, sinds 1743 luitenant-kolonel in het regiment van Pretorius en vanaf 1747 kolonel-commandant van dit regiment. Zijn bevordering tot generaal-majoor vindt plaats in 1766 om ten slotte in 1772 nog tot luitenant-generaal te worden bevorderd. Het schilderij is rond 1772 ontstaan. Hij is namelijk afgebeeld als luitenant-generaal.

Sinds 1746 huurt Pretorius een huis in Breda.¹⁸ Hij woont dan in Zundert. Het huis is genaamd 'de Ringh' en staat in de Kerkstraat recht onder de toren van de Grote Kerk. Later verhuist hij naar een landgoed in de buurt van Breda. Dat verklaart ook waarom hij in de Grote kerk is begraven en daar een bijzonder epitaaf in wit marmer en *Noir de Mazy* heeft laten plaatsen tegen de muur van het hoogkoor. Niet onvermeld mag blijven dat deze vechtersbaas ook culturele belangstelling had. In het jaar van zijn overlijden is zijn 'uitmuntende bibliotheek' bestaande uit boeken, prenten, tekeningen, atlanten, muziek en muziekinstrumenten bij Pieter de Os in Den Haag geveld.

Slot

Op het hoogkoor van de Grote of O.L.V. Kerk ligt een groot aantal zeer fraai beeldhouwde grafzerken van hoog geplaatste militairen van het Staatse leger. Bij de voorbereiding van de tentoonstelling *Woord en Wapen* is onderzoek gedaan naar de levensgeschiedenis en militaire carrière van deze personen. De resultaten zijn buitengewoon interessant. Achter elke generaal, kolonel, luitenant-kolonel of ritmeester blijkt een boeiend verhaal te steken. Deze verhalen zijn in de tentoonstelling *Woord en Wapen* in beeld gebracht. Laat deze bijdrage een inspiratiebron zijn voor anderen om zich te verdiepen in de levens van de vele officieren die in het Staatse leger hebben gediend.

Literatuur en bronnen

- Ditzhuyzen, Reinildis van, *Oranje-Nassau, Een biografisch woordenboek* (Haarlem 2004)
- Koninklijke Bibliotheek Den Haag (KB)
- Dansk Biografisk Lexikon (DBL), XIII, Bind. Pelli - Reravius
- Nationaal Archief Den Haag (NA), Commissieboeken van de Raad van State 1581 - 1792
- Nationaal Archief Den Haag (NA), Familiearchief van Erp Taalman Kip
- Nicolas, Karel en Sloos, Louis Ph, 'Eendracht bij leger en vloot. De invoering van een nieuw uniform voor vlagofficieren van de vloot en opperofficieren van het leger in 1766', in: *Armamentaria* 43 (2008/2009) 230-249
- Nimwegen, Olaf van, *'Deser landen krijchsvolk', Het Staatse leger en de militaire revoluties 1588 - 1688* (Amsterdam 2006)
- Nispen, C.A.I.L. van, *'De Gouverneurs van Willemstad (1583-1795), eerste deel'* (Oudenbosch 1978)
- Noord-Brabant tijdens de Republiek der Vereenigde Nederlanden 1572-1795.
- Een institutionele handleiding, Nationaal Archief Brabant (1996)

- Stadsarchief Breda (SAB), Oud-Notarieel Archief
- Stadsarchief Breda (SAB), Schepenbrieven
- Weyerman, Jacob Campo, *De Levens-beschryvingen der Nederlandsche Konst-schilders en Konst-schilderessen*. (1729), Koninklijke Bibliotheek, 1355 B 36
- Zandvliet, Kees, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw*, Rijksmuseum (2006)

Noten

- 1 Nimwegen (2006), hfst. 6 par. 2 Duinkerken kan niet belegerd worden - beleg van Breda (1636-1637)
- 2 Met dank voor de vertaling aan drs. J. Verheggen, classicus en Robert Vacher, schrijver en neerlandicus
- 3 Ditzhuyzen (2004), lemma Anna van Nassau, p. 42 en 43
- 4 Nimwegen (2006), hfst. 2 par. 1 Soorten troepen en bewapening
- 5 Nimwegen (2006), hfst. 2 par. 3 Ruitery en geschut
- 6 KB 72 D 20, Brieven aan Huygens
- 7 SAB V20010 inv. nr. 156
- 8 NA 1.10.27 inv. nr. 14
- 9 Nispen (1978), hfst. 5 Jonkheer Arent van Wassenaar
- 10 Nimwegen (2006), hfst. 3 par. 2 De veldtocht en de logistieke organisatie van het Staatse leger
- 11 Geramasseerde = krachtige
- 12 SAB ARC0197 inv. nr. 531 acte 20
- 13 SAB ARC0197 inv. nr. 478 fol. 247-249
- 14 SAB ARC0197 inv. nr. 567 fol. 344
- 15 SAB ARC0197 inv. nr. 574 fol. 73
- 16 Niet onvermeld mag blijven dat Maarten Kip de stamvader is van het geslacht van Erp Taalman Kip en daarmee rechtstreekse voorvader van de latere minister van Oorlog Willem Frederik van Erp Taalman Kip (1824 - 1905)
- 17 Nieuwe Gids, 1878, Het journaal van Constantijn Huijgens, p. 33
- 18 SAB ARC0001 inv. nr. 2507
- 19 NA 1.11.01.01 inv. nr. 537
- 20 Europeesche Mercurius, 1691, p. 189 en 190
- 21 SAB ARC0001 inv. nr. 2509
- 22 Zandvliet (2006), lemma Hans Willem Bentinck, p. 8-10
- 23 Nispen (1978), in: de functie van de gouverneur
- 24 Weyerman (1729), Levensbeschrijvingen deel 3, p. 367 en 368
- 25 Weyerman (1729), Levensbeschrijvingen deel 3, p. 372
- 26 DBL, XIII, p. 284-285
- 27 Legermuseum inv. nr. O U 010-0066
- 28 *Armamentaria*, 2008-2009, p. 239
- 29 SAB ARC0197 inv. nr. 746 acte 54

*Alfred Staarman en
Casper van Bruggen*

Kapitein Marco Kroon Ridder Militaire Willemsorde

'Er is een orde, strekkende tot belooning van militairen, in dienst van het Koninkrijk der Nederlanden, die zich in den strijd door het bedrijven van uitstekende daden van moed, beleid en trouw hebben onderscheiden.'

Abb. 1 Het Dagelijks Tenzie (DT) van Marco Kroon met enkele van zijn militaire identiteitsbewijzen.

Afb. 3

Het Dagelijks Tenue dat Marco Kroon droeg toen hij zijn MWO uitgereikt kreeg en tot ridder werd geslagen. Op de schouders de drie sterren van een kapitein; op de revers de kraagemblemen van het KCT; op de mouw het indelingseembleem van het KCT; op de rechterborstzak het vaardigheidseembleem Koudweer Training; boven de rechterborstzak zijn barette met batons (inclusief MWO, zie afb. 2), met daarboven zijn parachutistenbrevet C-ops.

carrière in beeld brengen. Op de vraag aan Kroon of hij bereid was een aantal persoonlijke zaken uit deze periode af staan, reageerde hij direct positief. Het meeste materiaal is geschonken op een enkele uitzondering na: de best man beker, de woodland jas en de survival tin zijn in bruikleen genomen.

De loopbaan van een ridder MWO

Marco Kroon begon zijn militaire loopbaan in 1989 als marinier algemeen bij het Korps Mariniers. Hij is opgeleid tot FAL schutter en FALD (zwaardere uitvoering van de FAL) helper, met als persoonlijk wapen een FAL. Zijn eerste uitzending als marinier was naar Irak, in het kader van de operatie *Provide Comfort*, een hulpoperatie voor de Koerden in Irak na de eerste Golfoorlog. De mariniers uit de compagnie van Marco Kroon werden vlak na een oefening in Noorwegen zonder veel voorbereiding (in de beleving van Kroon hals over kop) naar Irak gestuurd. De taken van de mariniers bestonden uit het ruimen van mijnen, het beveiligen van de safe haven, en de begeleiding van terugkerende vluchtelingen.

De tweede uitzending ging Marco Kroon in de rang van marinier der 1^e klasse als plaatsvervangend groepscommandant (eigenlijk een korporaal functie) naar Cambodja in het kader van de missie UNTAC (United Nations Transition Authority Cambodia). Zijn specifieke taak daar was het beveiligen van de uitbetalingen aan Cambodjaanse veiligheidsdiensten. Bij het transport van grote pakketten contant geld kwamen regelmatig schietpartijen voor. Het mariniersbataljon was verder betrokken bij het voorbereiden van de verkiezingen. Kroon heeft net als veel andere militairen die naar Cambodja zijn uitgezonden, last gehad van verschijnselen van jungleziekte (slaapproblemen, concentratieverlies, spierpijn etc.). Deze werden vermoedelijk veroorzaakt door een cocktail van inenting en het slikken van het inmiddels verboden anti-malaria middel Lariam. Bij Kroon het heeft een jaar geduurd voordat het over was.

Marco Kroon is na Cambodja overgestapt van het Korps Mariniers naar de Koninklijke Landmacht omdat hij destijds bij de mariniers geen Beroeps Onbepaalde Tijd (BOT) kon worden. Hij ging naar de KMS (Koninklijke Militaire School) in Weert om beroepsonderofficier te worden. Hoewel hij ook rechtstreeks naar de officiersopleiding aan de Koninklijke Militaire Academie (KMA) had gemogen, vond hij het verschil te groot. Hij wilde niet te ver van de mannen

Afb. 4

Paratas. Een gebruik bij de mariniers is het vermelden van alle plaatsen waar men heeft geslapen tijdens de dienst. Waar mogelijk geïllustreerd met emblemen van uitzendingen. Op de tas van Kroon staan de emblemen van de operatie Provide Comfort (Irak) en UNTAC (Cambodja). Ook de tijd dat hij op Antillen gestationeerd was heeft zijn sporen nagelaten. Verder zijn vermeld de trainingen in Duitsland en Noorwegen. Inv. nr. 128387

Afb. 5

Marinier 1 Kroon op een OP in Cambodja.

Afb. 6

IFOR vlag 17 MechBar GFPF, armet en identiteitspagie IFOR, VN handboek dat werd gebruikt door IFOR militairen en een schouderemblem van de Britse First Mechanized Brigade. De Nederlandse militairen van 17 mechat GFPF waren ingedeeld bij deze eenheid en droegen zodoende ook dit embleem.

Kroons pelotonscommandant in die periode was een commando. Kroon zelf was nooit erg enthousiast geweest over de commando oude stijl, de klassieke waarnemer-verkenner de 104 compagnie, maar de commando nieuwe stijl, de breed inzetbare Special Forces operator, sprak hem wel aan. Mede door het enthousiasme van zijn pelotonscommandant, besloot hij zich aan te melden voor

komen te staan. Hij verliet de KMS als sergeant groepscommandant, en werd ingedeeld bij het 17^e pantserinfanteriebataljon in Oirschot. Als sergeant is hij in 1996 met 17 mechat GFPF (Garde Regiment Fuseliers Prinses Irene) uitgezonden naar Bosnië in het kader van IFOR2 (Implementation Force). Kroon was groepscommandant in het 3^e peloton van de Bravo compagnie, gelegerd in Jajce en later Donji Vakuf. De taak van het bataljon was toezicht houden op de naleving van de Dayton akkoorden. Op dat moment (1996) was de burgeroorlog in voormalig Joegoslavië net afgelopen, en veel huizen van Kroaten en moslims werden nog bezet door Serviërs. Zijn eenheid hielp bij het in kaart brengen van oorlogsschade aan huizen, infrastructuur en mijnevelden en het begeleiden van vluchtelingen die terugkeerden naar hun huizen. Maar ook de wapen opslagplaatsen van de voormalige strijdende partijen moesten bewaakt worden. Mine awareness was een belangrijk punt voor Kroon. Onder de burgerbevolking gebeurden nog steeds veel ongelukken met mijnen. De IFOR-troepen waren er zeer alert op.

de ECO (Elementaire Commando Opleiding). In januari 1999 haalde hij zijn groene baret. Van de 73 cursisten, waaronder 17 sergeants, die begonnen aan de ECO, haalden 11 de eindstreep. Kroon was de enig overgebleven sergeant. In de voortgezette commando-opleiding wilde Kroon aanvankelijk *medic* worden, maar dat kon niet. Als kaderlid moest hij verplicht de opleiding tot *comspec* (communicatiespecialist) volgen. Hij werd geplaatst als parate commando bij 105 commandotroepencompagnie.

De eerste uitzending van Kroon als commando was wederom naar Bosnië maar nu in het kader van JCO (Joint Commissioned Observer), als ploeglid in de rang van sergeant. De commando's werkten vanuit een burgerhuis in Bugojno. Ze fungeerden als de voesprieten van de bataljonscommandant. Ze hielden contact met lokale autoriteiten, burgemeesters en politieke partijen. Mogelijke conflicten konden zo snel bij de bron gesignaleerd en gemeld worden aan de bataljonsleiding. Ze liepen wel in uniform, maar met zo min mogelijk militaire uitstraling; alleen het pistool Glock werd als persoonlijk wapen gedragen.

264

Afb. 7 'Best man' trofee (bruikleen M. Kroon). De traditie wil dat de best man gekozen wordt door de cursisten zelf. Kroon kon hem daarom niet weigeren.

265

Afb. 8

Setje SFOR: boekje met gezochte oorlogsmisdadigers, armband en mouwembleem SFOR, identiteitspasje SFOR en een invasiekoord van de GFP, dat gedragen werd over het woodland-camouflage uniform.

Na deze uitzending besloot Kroon officier te worden. Hij volgde de verkorte officiersopleiding van 5 maanden aan de KMA. Zijn startfunctie als officier was in 2003 als pelotonscommandant bij het 17^e in Bugojno, een plaats die hij nog kende uit eerdere uitzendingen. Tweede luitenant Kroon stond bekend als een veeleisende pelotonscommandant die zijn mannen voortdurend in touw hield tijdens deze in zijn woorden rustige missie. Hij organiseerde naar eigen zeggen voortdurend oefeningen en sportlessen om de motivatie en betrokkenheid in het peloton hoog te houden. Maar daar bleef het niet bij. Eén van de serieuze acties tijdens deze missie betrof het innemen van *blocking positions* door Kroons peloton bij de arrestatie van een oorlogsmisdadiger. De vogel bleek toen net gevlogen, maar is later alsnog opgepakt en berecht door het Joegoslavië tribunaal in Den Haag.

Na deze uitzending werd Kroon geplaatst in een officiersfunctie bij de 108 commandotroepencompagnie (cotrcie) van het KCT. Hij volgde de zware CT (counter terrorism) opleiding als ploegspecialisatie en werd vervolgens in 2004 als pelotonscommandant in de rang van eerste luitenant met een QRF (Quick Reaction Force) team in het kader van SFIR4 (Stabilization Force Iraq) uitgezonden naar Irak. Het peloton van Kroon bestond uit twee ploegen. De ploegen van Kroon zijn betrokken geweest bij het opsporen en aanhouden van vermeende daders en medeplichtigen van aanslagen op Nederlandse militairen. Na het inwinnen van inlichtingen, veelal door *humint* (inlichtingen verkregen door persoonlijke contacten) konden dan later aanhoudingen plaatsvinden. Dit gebeurde veelal door 's nachts een 'instap' te maken. De omstandigheden in Irak waren zwaar. Eenmaal werd een temperatuur van 62 graden gemeten, met volle bepakking om.⁴

266

Afb. 9

Groepsfoto van CT-ploegen van het 'Field Liaison Team'. Kroon is de derde man staand van links.

Na Irak volgde de uitzending naar Afghanistan in het kader van OEF (Operation Enduring Freedom, de door de VS geleide operatie tegen het terrorisme). Kroon was met de 108 cotrcie de eerste eenheid die in het gebied kwam. Deze periode kende weinig gevechtsacties. De commando's hebben hoofdzakelijk het zuiden van Afghanistan in kaart gebracht. Er waren periodes bij dat ze twee à drie weken in het veld waren waarbij ze zich verplaatsten met Mercedes-Benz

267

Afb. 10

Lessons learned. Commando's van 108 Cotrcie oefenen hier het uitbreken uit een gekanaliseerde hinderlaag bij de Girschose Heide. Een dergelijke hinderlaag heeft Kroon meegemaakt in Afghanistan tijdens operatie Jung-extended op 23 juni.

Afb. 11

Deze halve kijker herinnert aan het over de kop slaan van het voertuig van Marco Kroon en zijn bemanning tijdens operatie Jung-extended op 16 juni 2006. Als monokijker is hij door Marco Kroon doorgebruikt. Inv. nr. 128432

voertuigen. Tijdens deze acties werden ze herbevoorraad met Chinook helicopters. Het *mobility concept* werd zodoende tot het uiterste beproefd, waarbij ook de beperkingen van materieel, met name het motorvermogen en de *payload* van de voertuigen, duidelijk naar voren kwamen.⁹ Na de rotatie volgde voor de compagnie van Kroon in Nederland een periode van opwerken en training voor de volgende uitzending. Hun plaats in Afghanistan werd ingenomen door een andere compagnie van het KCT, dat zodoende in zijn geheel veel operationele ervaring opdeed.

Afb. 12

Het optreden van *Special Forces* is zeker geen spel, maar speelgoed soldaatjes kwamen Kroon wel van pas. Hij had deze set altijd bij zich om te veld opdrachten te visualiseren. Drie kleuren soldaatjes staan voor drie ploegen die hij onder zijn bevel had. Inv. nr. 128431

In 2006 keerde Kroon terug naar Afghanistan als pelotonscommandant in de rang van eerste luitenant. Deze uitzending vond plaats in het kader van de DTF, de Deployment Task Force. De commando's van 108 cotricie opereerden hier onder de naam Task Group Viper.⁹ De DTF missie had tot doel de weg te effenen voor grotere ISAF missie (International Security and Assistance Force). De Nederlandse commando's hadden door 'Den Haag' restricties opgelegd gekregen ten aanzien van het optreden 'buiten de poort'. Ze hadden geen *jammers* - elektronische apparatuur die mobiel telefoonverkeer stoort. Zonder deze apparatuur konden ze niet op pad. De Australische SAS (AUSSAS) had deze

jammers wel zodat het niet lang duurde of er ontstond samenwerking met de AUSSAS. Deze samenwerking bleek een succes.⁹ Het is tijdens deze uitzending geweest dat Kroon de zes acties heeft uitgevoerd waarvoor hij in het bijzonder de MWO heeft gekregen. Task Group Viper had tot taak *freedom of movement* te creëren in de door de Taliban beheerste Baluchi vallei. De Taliban had in de vallei versterkte posities die de Nederlandse commando's samen met de AUSSAS aanvielen. De gehele route van Chora naar Tarin Kowt werd te voet afgelegd omdat de wegen bemijnd waren. Tijdens de eerste nacht werd de groep van Kroon volledig omsingeld door een groot aantal Talibanstrijders die zeer dicht naderden. Kroon heeft toen luchtsteun gekregen van een Amerikaanse AC-130 *gunship*, dat is uitgerust met onder andere een 105 mm kanon. Dat was zeer gevaarlijk, 'danger close', omdat de afstand tussen het peloton van Kroon en de Taliban een tiental meters bedroeg. Kroon en zijn *Forward Air Controller* waren op dat moment de enigen van de groep die niet in dekking waren. 'Ik moest wel', aldus Kroon. Het peloton van Kroon wist zich uiteindelijk een weg te banen door de vallei en heeft nog vele malen steun vanuit de lucht gehad, zowel van Amerikaanse *gunships* als van Nederlandse Apache helicopters. De operatie duurde negen dagen, waarin veertig kilometer te voet werd afgelegd zonder verliezen aan eigen zijde. Het resultaat was dat de Baluchivallei voor het eerst voor ISAF-troepen goed toegankelijk werd.⁹

Net als veel andere eerste luitenants bij het KCT wist Kroon dat zijn dagen in het veld geteld waren. In de rang van kapitein komen nu eenmaal andere functies in beeld die ook interessant zijn, maar veel commando's zijn toch commando geworden vanwege de actie in het veld. Dat is wat ze later missen. Maar de fysieke belasting in combinatie met de leeftijd maken dat het uiteindelijk onvermijdelijk is dat het gaat zoals het gaat. Anno 2009 is kapitein Kroon verbonden aan het kenniscentrum van het KCT op de kazerne in Roosendaal. In de toekomst zou hij naar eigen zeggen graag de functie van Compagniescommandant bij het 17^e bataljon GFPI bekleeden, en aansluitend daarop die van commandant ECO (Elementaire Commando Opleiding) bij het KCT. In beide functies zou hij voldoende gelegenheid hebben zijn ervaring aan nieuwe generaties over te brengen. Cursisten krijgen in dat geval iemand tegenover zich die bij het onderdeel 'leiderschap onder extreme omstandigheden' zijn kennis niet uit de syllabus hoeft te halen.

Afb. 13 en 14

Na het opspleiden van de Militaire Willems-Orde geeft Koningin Beatrix kapitein Marco Kroon de ridderslag.
(foto's ministerie van Defensie)

Noten

1. Aan T.E. Spier en aan J.H.C. Ulrici, voor daden in Nederlands Indië
2. Knevel, P., *Moed, Befeld en Trouw. 185 jaar Militaire Willemsorde. 10 ridderverhalen* (Delft 2000) 32
3. *Uitreiking Militaire Willems-Orde aan kapitein Marco Kroon, Den Haag, 29 mei 2009*. Uitgave ministerie van Defensie, 16
4. Veel informatie in deze bijdrage is afkomstig uit gesprekken met kapitein Kroon. De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud en eventuele onvolkomenheden.
5. Over het peloton van Kroon, zie: J. de Wit, *Vrede en verkiezingen. 17 (NL) Mechbat-SFPF-IFOR2 Bosnie 1996 (1997)*, 2.
6. Herdenkingsboek SFIR4 juli - november 2004, 98-99. Aanwezig in collectie Legermuseum
7. Staaman & van Bruggen, 'De Mercedes-Benz 290 GD softtop KCT', in: *Armamentaria* 42 (2007/2008), 138-151
8. *Deployment Task Force Unuzgan: ontplooiën als opdracht, Afghanistan 2006, Kandahar* (Martello) Tarin Kowt, Deh Rawood. Uitgave DTF, 78-79
9. Een afvaardiging van de AUSSAS was aanwezig bij de uitreiking van de MWO in Den Haag op 29 mei 2009.
10. Voor een uitgebreide beschrijving van de acties, zie: *Uitreiking Militaire Willems-Orde aan kapitein Marco Kroon, Den Haag, 29 mei 2009*. Uitgave ministerie van Defensie; zie ook: *Landmacht*, juni 2009, 5-9

Militair wielrijder van het vrijwillig landstormkorps 'Zuid-Holland West', Mobilisatie 1914-1918, door Jan Hoyneck van Papendrecht, 1915
 olieverf op doek, 32,5 x 23,5 cm (hxb) zonder lijst; 43 x 33,5 cm met lijst
 aankoop van de gemeente 's-Hertogenbosch
 inv. nr. 129662

Onder het vele dat de militair schilder bij uitstek, Jan Hoyneck van Papendrecht (1858-1933), van de krijgsmacht heeft verbeeld, zijn weinig voorstellingen bekend van soldaten op de fiets. Een daarvan is het in het Cavaleriemuseum hangende olieverschilderij *Escadron Wielrijders van de Cavaleriebrigade* uit 1919, waarvan zich in het Legermuseum enkele schetstekeningen van de afgebeelde fietsen bevinden. Het verworven schilderij, dat in 1915 is geschilderd, en een in volle uitrusting geklede, pijprokende militair met een legerfiets aan de hand toont, is vanwege de natuurgetrouwheid typerend voor Hoyneks wijze van weergeven van uniformvoorstellingen. De met de rug naar de toeschouwer gekeerde houding is een bevuste keus geweest, om zo de uitrusting en bewapening tot hun recht te doen komen.

De eerste legerfietsen kwamen in 1888 in gebruik, maar pas vanaf 1894 is sprake van bewapende wielrijders. De fietsen werden gekocht bij Simplex, Fongers en Burgers. Vanaf 1915 werden de rijwielen vervaardigd bij de Artillerie Inrichting te Hembrug die een speciale werkplaats in Delft hadden. Dat type fiets is op het schilderij zichtbaar.

In 1922 werd een bataljon bereden wielrijders opgericht, gelegerd in de Isabelkazerne te 's-Hertogenbosch, dat in 1924 werd omgevormd tot een regiment. In het mobilisatiejaar 1939 volgde, onder toenemende oorlogsdreiging, een tweede regiment. Direct na de oorlog verloren beide brigades hun functionaliteit en werden opgeheven.

Om de geschiedenis van de militaire fiets in ere te houden werd in 1972 de Stichting Militaire Wielrijders (SMW) opgericht. Het verworven schilderij houdt met deze stichting verband. Blijkens het op het spieraam geplakte etiket schonk de SMW het namelijk in 1995 aan de gemeente Den Bosch als aandenken aan de 73-jarige historie van de militaire wielrijders. Tot enkele jaren geleden hing het in het stadhuis. Na herinrichting van dit publieke gebouw was er geen plaats meer voor en omdat het Noord-Brabantsmuseum er geen belangstelling voor had, besloot het gemeentebestuur een passende bestemming te vinden met instemming van de inmiddels ter ziele gegane stichting.

Jos Hilkhuisen

Ensemble E.W. 't Sas, kapitein motordienst, 1931-1942

schenking

inv. nrs. 00268451 t/m 00268506, 128483 en 128484

Het belangrijkste deel van het ensemble is de uitgebreide correspondentie tussen beroepsmilitair 't Sas en zijn gezin, het schetsboek en de diverse tekenschriftjes waarin vele losse (kleur)potloodtekeningen van zijn hand, en twee olieverfvoorstellingen van het kampeven; voorts officiële brieven, identiteitsbewijzen waaronder zijn krijgsgevangenenkaart met pasfoto, oorlogsboekje en betalingsboekje, alles betrekking hebbend op 't Sas' krijgsgevangenschap in Stanislaw en Neubrandenburg van 1942 tot 1945. Het ensemble bestaat verder uit briefwisselingen met zijn gezin uit de periode 1931-1942.

Kapitein E.W. 't Sas behoorde tot de groep van 2000 officieren die in 1940 waren gedemobiliseerd maar op 15 mei 1942 alsnog in Duitsland en Polen gevangen werden gezet op grond van vermeende verzetsactiviteiten.

De uitgebreide correspondentie en vele tekeningen geven een intrigerend beeld van zijn krijgsgevangenschap. Aanvankelijk bevond hij zich in Stanislaw, later in Neubrandenburg. Uit de bewogen briefwisseling met zijn vrouw en kinderen in Amersfoort spreken zorg, ongerustheid, onzekerheid, maar ook vertrouwen en

steun. Desalniettemin leidde zijn lange afwezigheid tot een echtscheiding die kort na zijn thuiskomst in 1945 voltrokken werd. In het laatste oorlogsjaar kreeg zijn echtgenote een relatie met een kostganger.

Kapitein 't Sas (1903) huwde in 1926 en had vijf kinderen, waarvan de laatste in 1939 geboren werd. 't Sas hertrouwde en eindigde zijn militaire loopbaan in de rang van luitenant-kolonel. Hij overleed in 1973, 70 jaar oud.

De schenking volgde na publicatie van *Armamentaria 43* waarin E. Rossmeisl in zijn artikel *Geprüft. Tekeningen van Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap 1940-1945* ook 't Sas als begenadigd tekenaar naar voren brengt met voorbeelden uit de collectie uit het NIMH. Het verspreid zijn geraakt van door krijgsgevangenen gemaakte tekeningen is niet ongewoon. Zo zal 't Sas ongetwijfeld tekeningen weggegeven hebben aan medegevangenen. Er werd overigens in de kampen ook in wedstrijdverband getekend. De winnende tekeningen werden gekopieerd en gebundeld als aandenken en konden naar het thuisfront worden gestuurd. Daaronder bevindt zich werk van 't Sas, waarvan het Legermuseum nu de originelen bezit. In het ensemble bevindt zich een notitie van 't Sas over het zich inschrijven voor de bundels en de kostprijs daarvan.

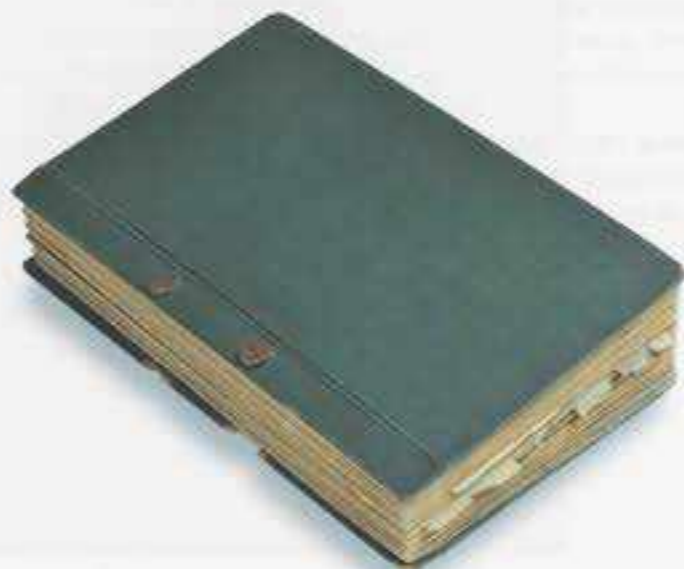
Jos Hilkhuisen

Fotoalbum Nederlands-Indië veteraan E. van de Brink

schenking

inv. nr. 00268148

Gezien zijn samenstelling en aard is het album niet zomaar een plak- of plaatjesboek met emotionele betekenis. Het is meer dan een vastgelegde herinnering, beleving en ervaring. Het biedt een schat aan allerlei nadere informatie. Het getuigt van grote betrokkenheid met de oorlogsmiszie en het

avontuur in den vreemde. Weliswaar volgt het de gebruikelijke indeling van heenreis, dagelijks leven en thuiskomst, maar het stijgt boven de doorsnee Indië-albums uit door de uitgebreide en handgeschreven toelichtingen en bijgeplakte zaken zoals krantenknipsels, egodocumenten, Japanse propagandapamfletten en briefkaarten, zelfgetekende emblemen, cartoons, een 'buitgemaakt' vaandel-fragmentje, correspondentie thuisfront, verzameling dienststempelafdrukken, landkaarten en (politieke) citaten. Opmerkelijk is de verzameling handtekeningen en gesigneerde foto's van commandanten waaronder die van Westerling, Scholten en generaal Spoor, die Van de Brink daartoe aanschreef. Het album wordt gecompleteerd met Van den Brinks Eretaken Orde en Vrede met baton, het (stoffen) embleem van de 9^e afdeling veldartillerie en de Indië-gedenkspeid.

Eric van den Brink (1928-heden) meldde zich als oorlogsvrijwilliger (OVW-er) aan om naar Nederlands-Indië gezonden te worden. Als radiotelegrafist was hij ingedeeld bij de 8^e batterij veldartillerie. Hij verbleef van 1947-1950 in Indië. In de jaren 1950 emigreerde hij naar Australië, waar hij nog steeds woont.

Jos Hilkhuisen

Aankondigingsaffiche Grote openlucht meeting ter herdenking van de oprichting der Intern. Anti. Mil. Ver. in 1904 en het uitbreken van de wereldoorlog in 1914, Den Haag juli 1927. Ontwerper en lithograaf: Chris Lebeau; drukkerij Lankhout Den Haag, Afmeting: 126 x 85, 5 cm.

aankoop

inv. nr. 00266515

In de deelcollectie affiches zijn er naast die betrekking hebben op werving, militaire vakbonden (VVDM e.d.) en beide wereldoorlogen ook antimilitaristische exemplaren opgenomen. Voorbeelden daarvan zijn die van Onkruit en de BVD (Bond van Dienstweigeraars), daterend uit de jaren 1970.

Georganiseerd protest tegen het leger en wapengebruik dateert al van eerdere datum. De Eerste Wereldoorlog genereerde een indrukwekkende vredesbeweging. Tussen 1919 en 1932 telde ons land ruim dertig antimilitaristische bewegingen die aanzetten tot dienstweigering. Het interbellum wordt wel het tijdvak van het gebroken geweeertje (het gehanteerde symbool) genoemd. In 1921 nam de SDAP (voorloper PvdA) de nationale ontwapening in

haar verkiezingsprogramma op. De angst voor een apocalyptische oorlog was toen groot en de vredesbewegingen oefenden grote druk uit op de politiek. Het verworven, overigens zeldzame affiche werd in 1934 uitgebracht door de Internationale Anti-militaristische Vereeniging (IAMV), die op 27 juli (1934) in Den Haag een bijeenkomst hield ter herdenking van haar oprichting in 1904 en ter herdenking van het uitbreken van de wereldoorlog in 1914. De voorstelling toont een soldaat die zijn geweer op zijn geheven knie doormidden breekt met de in brand staande wereld als achtergrond. Het affiche, dat de namen aankondigt van zes sprekers die het woord zullen voeren in de tuin van het Volksgebouw aan de Prinsengracht te Den Haag, was overigens omstreden. Toen het op de muren werd geplakt, werd het onmiddellijk door de politie verwijderd. Het verhaal gaat dat Lebeau er vervolgens persoonlijk nieuwe affiches voor in de plaats hing. Ook in artistiek opzicht is het affiche bijzonder te noemen: het is uitgevoerd in art deco-stijl. De in een arm socialistisch gezin opgegroeide Chris Lebeau (1878-1945) was anarchistisch kunstnijveraar. In november 1943 werd hij wegens het vervalsen van documenten door de Duitsers gearresteerd en in 1944 op transport gesteld naar Dachau waar hij aan tyfus overleed.

Jos Hilkhuisen

**Scherpschuttersgeweer HK33E SG/1,
kaliber .223 (5,56 x 45)**

schenking Koninklijke Marechaussee
inv. nr. 007871

Dit scherpshuttersgeweer van de Duitse firma Heckler & Koch is begin jaren '80 in gebruik genomen bij de Brigade Speciale Beveiligingsopdrachten (BSB) van de Koninklijke Marechaussee. Juist door zijn uiterlijke overeenkomsten met de Heckler & Koch MP5 pistoolmitrailleur kon een buitenstaander nauwelijks zien dat het hier om een scherpshutterswapen ging; een belangrijke reden waarom de BSB voor dit type geweer koos. Het bijbehorende vizier is een Carl Zeiss 1,5-6x Diavari-DA. Opmerkelijk is dat het geweer geen proefbankmerken draagt. De SG/1 bleef tot 2008 in de bewapening.

Mathieu Willemsen

Trainingsgeweer HK 33 KK, kaliber .22 Long Rifle (5,6 x 15,5R)

schenking Koninklijke Marechaussee
inv. nr. 007868

Bij het SG/1 scherpshuttersgeweer werden door de BSB ook acht kleinkaliber exemplaren besteld bij de firma Heckler & Koch voor de randvuurpatroon .22 Long Rifle. Hiermee kon met een lichtere en goedkopere patroon worden geschoten op binnenbanen. Naast het kaliber is ook het mechaniek gewijzigd: in plaats van rollenvergrendeling is nu gekozen voor een onvergrendelde massavertraging. In totaal heeft de Duitse fabrikant niet meer dan 10 van deze geweren gemaakt, waarvan er twee in de fabriekscollectie zijn terechtgekomen. Het betreft hiermee een van de zeldzaamste wapens die ooit door de Nederlandse strijdkrachten in gebruik is genomen.

Mathieu Willemsen

Gaulois pistool no. 3 in doos met wisborstel en patronen, kaliber 8 x 9R

schenking politie regio Hollands Midden

inv. nr. 007874

Dit opmerkelijke pistool werd tussen 1893 en 1911 onder de naam Gaulois (Gallier) op de markt gebracht door de *Manufacture Française d'Armes et Cycles* in Saint-Etienne. Het pistool is een zogenaamd handpalm- repeteerpistool, waarbij iedere knijpbeweging een patroon aanvoert en een schot lost. Het loslaten van de greep werpt de afgeschoten huls uit, waarna het wapen weer opnieuw kan worden afgevuurd.

Dergelijke repeteerpistolen voor rookloos kruid waren in 1893 eigenlijk al achterhaald gezien de opkomst van de halfautomatische pistolen zoals de Borchardt die in hetzelfde jaar op de markt werd gebracht. De Gaulois was in vier uitvoeringen verkrijgbaar, oplopend van de nr. 1 die zonder decoraties werd geleverd tot de nr. 4 die geblauwd, gegraveerd en deels verguld was.

Mathieu Willemsen

282

Armi Jäger AP15, kaliber .22 Long Rifle (5,6 x 15,5R)

schenking Politieacademie Zutphen

inv. nr. 007878

In het midden van de jaren '70 bouwde de Italiaanse fabrikant Armi Jäger diverse civiele sportwapens die uiterlijk op de Amerikaanse M16 leken. Dit exemplaar is in 1974 vervaardigd en op de Nederlandse markt terechtgekomen. Het is een van de wapens die in 1977 wereldgeschiedenis zou schrijven, aangezien het werd gebruikt bij één van de eerste terroristische acties in Nederland, namelijk de treinkaping door een groep Molukkers bij De Punt in 1977. Deze roemruchte actie zou een mijlpaal worden in de Nederlandse geschiedenis. Voor de beëindiging van de kaping werden naast politie-eenheden ook diverse militaire eenheden ingezet van onder meer het Korps Mariniers en de Koninklijke Luchtmacht.

Opmerkelijk bij dit geweer is dat de patroonhouder op provisorische wijze is opgevuld met een blokje hout (waarschijnlijk omdat de aanbrengeveer verslapt was) en dat een van de montagestiften in de kast is vervangen door een stukje potlood (zie detailfoto).

Mathieu Willemsen

283

Browning High Power en Luger voor de civiele markt, kaliber 9 x 19
 schenking politie regio Hollands Midden
 inv. nrs. 007853 & 007875

Beide wapens vallen op door hun uitwendige decoratie van bladranken. Het Lugerpistool uit 1917 is oorspronkelijk in 1917 voor de Duitse artillerie vervaardigd, maar na de Eerste Wereldoorlog aangepast voor de civiele markt waarbij de buitenkant met de hand in de Oud-Hollandse of Engelse stijl is gesneden met vegetatieve ornamenten en geblauwd. Het Browningpistool is in 1976 vervaardigd in Luik als civiele variant van een militair pistool. De decoratie op dit wapen is echter niet met de hand gesneden maar met zuren geëst in een variant van het bekende renaissance-motief zoals dat door de Fabrique Nationale zelf ook werd geleverd. Het is onbekend wanneer of door wie de wapens zijn gedecoreerd. Mogelijk is dit in Schoonhoven gebeurd, waar de beide wapens vandaan komen en waar veel edelsmeden werken die dit gedaan zouden kunnen hebben.

Mathieu Willemsen

Aanwinsten boeken Legermuseum

Inleiding

Een boek hoeft niet oud te zijn om in de collectie van het Legermuseum opgenomen te worden. Onder nummer 13 staat uit 2006 een zogenaamd uitzendingsboek van de Koninklijke Landmacht (KL). Dergelijke boeken zijn overigens moeilijk te verkrijgen, zelfs voor het Legermuseum. Het zijn namelijk geen officiële uitgaven van Defensie of de KL. Sommige van deze boeken worden zelfs door betrokken militairen zelf gefinancierd uit de opbrengsten van de bar. Gelukkig heeft het museum relaties binnen de KL, onder meer met militairen die in Afghanistan actief zijn (gewest), zodat we deze bijzondere boeken toch kunnen verwerven. De nummers 10-12 betreffen stuk voor stuk recente werken die ook direct of indirect te maken hebben met de missie van Defensie in Afghanistan. Met *Papa muis gaat op uitzending*, dat door Defensie wordt verstrekt aan kinderen van Nederlandse militairen die worden uitgezonden, is het eerste boek in de collectie opgenomen dat vergezeld gaat van een knuffeldier!

Naast werken die onder meer over missies gaan, is een van de boeken (nr. 12) bedoeld voor *tijdens* missies. Dit type militaire literatuur kennen we al eeuwen. Een voorbeeld uit 1943 is het zeer bijzondere werk onder nummer 9, een voorschrift met het oog op de landing van de Koninklijke Nederlandse Brigade Prinses Irene in 1944. Het werk, stencil en typoscript, waarvan er maar enkele vervaardigd zullen zijn, heeft toebehoord aan Jacob van Golen, toenmaals kapitein. Hierin staat: *These notes are compiled from various Military pamphlets and you are reminded that the content must not be communicated directly or indirectly to any person not holding an official position in His Majesty's Service.* In het werkje staan tekeningen van onder meer de indeling van het landingsvaartuig en de manier waarop de landing in zijn werk diende te gaan. De Prinses Irene Brigade deed uiteindelijk niet mee aan de vermaarde landing op 6 juni 1944 in Normandië, maar kwam daar aan op 4 augustus. De sterkte was toen 1205 man. Tussen 14 augustus 1944 en 8 maart 1945 sneuvelden 48 man, waarvan drie in Normandië. Vier man sneuvelden in september 1944 in België, de rest in Nederland.

Regimenten die de naam dragen van een vorst of vorstin zijn voor ingewijden niet opzienbarend, maar regimenten die de naam dragen van een buitenlander, zoals het Pruisische Huzaren Regiment "Königin Wilhelmina der Niederlande" zijn dat wel. Wilhelmina werd kort na haar troonsbestijging door de Duitse keizer, Wilhelm II, tot chef van het regiment benoemd. Over dit regiment bestaat een monografie uit 1903 die uiterst zeldzaam is. Het Legermuseum bezit daar een exemplaar van. Onlangs bleek dat er ook nog een monografie is over de rol van dit regiment tijdens de Eerste Wereldoorlog (nr. 8). Van deze uitgave uit 1931 staan op dit moment geen andere exemplaren geregistreerd in een Nederlandse collectie. In Duitsland zijn er twee bekend. Naast deze twee werken over het regiment bezit het museum ook een uniform.

Onder de nummers 4-7 vier staan bijzondere werken met betrekking tot de Nederlands-Indische militaire geschiedenis. Het *Kookboek ten dienste van menages in het garnizoen en te veld* (nr. 6), is voor zover bekend de eerste druk van het zogenaamde KNIL-kookboek, bovendien zijn ook hiervan geen andere exemplaren in Nederland bekend. Opmerkelijk zijn de ingrediënten van sommige gerechten, zoals *kalongs*, vliegende honden of vleerhonden. Van het *Javaansch leesboek voor den inlandschen militair* (nr. 4) staan elders vier exemplaren geregistreerd, en het is dus ook zeldzaam. Het Legermuseum bezit verschillende leesboeken voor Nederlandse militairen, maar nog niet voor inlandse militairen op Java die Javaans moesten leren lezen. Zo'n boek geeft een compleet ander beeld van de Nederlandse militaire aanwezigheid in de voormalige kolonie Nederlands-Indië.

Het boek *De olifanten van Sumatra* (S.I. 1929) (nr. 7) is goed verspreid over Nederlandse collecties maar mag uiteraard niet ontbreken in de collectie. Hetzelfde geldt voor de *Atlas der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië* (nr. 5), een pracht atlas op zeer groot formaat met gekleurde kaarten. De atlas, samengesteld door J.W. Stenfoort en J.J. ten Siethoff, kapiteins van de generale staf van het Nederlandsch Indisch Leger (KNIL), brengt Nederlands-Indië zeer gedetailleerd in beeld en is duidelijk bedoeld geweest voor de Nederlandse militairen aldaar. De atlas is dan ook vervaardigd in opdracht van het Departement van Koloniën, dat verantwoordelijk was voor het KNIL.

Het meest opmerkelijke boek dat de afgelopen tijd werd verworven, is het *Hulpboekje om de Russen en kozakken goed te verstaan* (nr. 3). Het boekje is zeer zeldzaam. Dit woordenboekje, bedoeld om eventueel woorden te kunnen wisselen met een kozak, werd uitgegeven met het oog op de kozakken die in 1813 Nederland binnentrokken nadat Napoleon zich met zijn leger uit Rusland had teruggetrokken en de greep op Europa begon te verliezen. De kozakken, die helemaal naar het westen afzakten, hielpen vervolgens ook een handje mee met het verdrijven van de Fransen uit Nederland. De uitgever van het woordenboek, Evert Maaskamp, staat bekend om zijn actuele uitgaven, zo verzorgde hij ook een boek over een panorama van de slag bij Waterloo dat hij kort na de slag zelf in Amsterdam had neergezet. Tijdens het Koninkrijk Holland en de Inlijvingsperiode gaf hij vele werken uit waarmee werd ingespeeld op actuele gebeurtenissen. Maaskamps woordenboekje was overigens afgekeken van een werkje (*Russisch en Hollandsch woordenboekje, behelzende de woorden, die in de dagelijkse verkeer het meeste te pas komen*) van J.B. Schierbeek in Groningen. Laatstgenoemde uitgave verscheen in 1813, de ongedateerde uitgave van Maaskamp is daarom vermoedelijk uit 1814. Een van de redenen waarom de Nederlandse bevolking waarschijnlijk graag zag dat de Fransen vertrokken, was de invoering van de gehate conscriptie, waaraan na de inlijving van het Koninkrijk Holland ook de Nederlanders moesten geloven. Voor de boekhandelaar H. Gartman betekende dit echter dat hij boekjes kon slijten waarin de dienstplichtigen alles konden vinden wat zij moesten

weten (nr. 2). Van deze verbruiksboekjes, waarvan verschillende voorbeelden bestaan, zijn maar weinig exemplaren bewaard gebleven. Het Legermuseum bezat wel latere voorbeelden van dit soort boekjes uit de periode van het (Verenigd) Koninkrijk der Nederlanden, dit is het eerste bekende voorbeeld. Tussen 1810 en 1813 verschenen ook nog andere uitgaven.

Een voorbeeld van een zakboek van een heel ander orde is tot slot een exemplaar van een uitgave van *Het Nieuwe Testament* uit 1802 (nr. 1), dat heeft toebehoord aan Arie van Driel (1797-1874), die in 1813 diende bij de Nederlandse Garde d'Honneur, opgericht in laatstgenoemd jaar.

Louis Ph. Sloos

1. *Het Nieuwe Testament*, ...

Te Haarlem : bij Joh. Enschede en zoonen, 1802

184 p., gegraveerd titelblad, in-12 (14 cm)

Plaatscode: HBD B.070-0023

Afkomstig van Arie van Driel (1797-1874), Garde d'Honneur (1813)

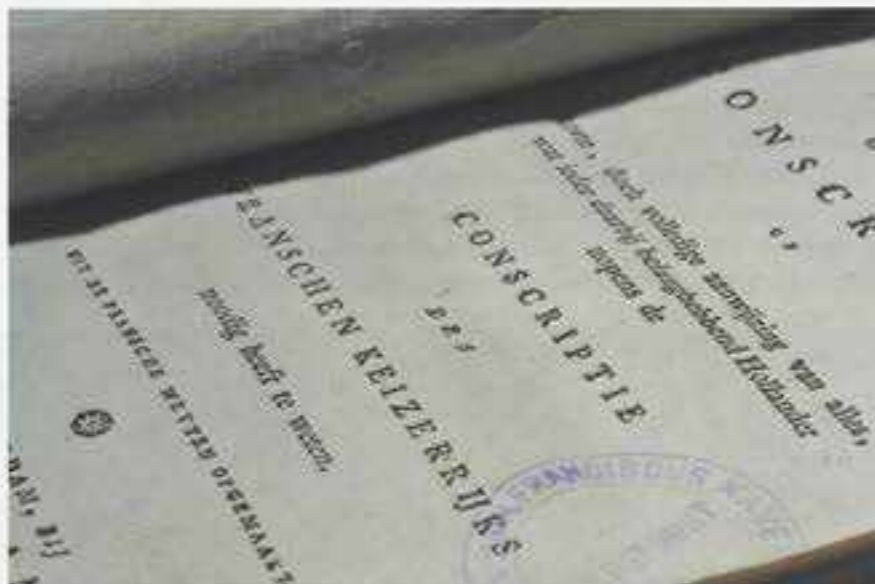
2. *De geest der conscriptie, of Korte, doch volledige aanwijzing van alles, wat ieder daarbij belanghebbend Hollander nopens de conscriptie des Franschen keizerrijks noodig heeft te weten: uit de Fransche wetten opgemaakt*

Amsterdam : H. Gartman, 1810

72 p., 16 cm

Gekocht op de velling van J.L. Beijers, Utrecht, 27-11 2007, lotnummer 183

Plaatscode: HBD W 031-0501

3. *Hulpboekje om de Russen en kosakken goed te verstaan: in het Hollandsch en Russisch, naar de Hollandsche uitspraak gesteld*

Amsterdam: E. Maaskamp, [1813]

35 p., 17 cm

Eerder verschenen o.d.t.: *Russisch en Hollandsch woordenboekje, behelzende de woorden, die in de dagelijkse verkeer het meeste te pas komen.* - Groningen : J.B. Schierbeek, 1813

Vermelding op titelpag - Prijs 5 1/2 stuiver

Samenvatting: Taalgidsje dat werd gebruikt tijdens de Franse tijd in Nederland. Op elk blad in de linkerkolom het Nederlandse woord of de Nederlandse uitdrukking of zin en in de rechterkolom de Russische vertaling, fonetisch weergegeven.

Plaatscode: HBD A 090-0119

4. *Javaansch leesboek voor den inlandschen militair*

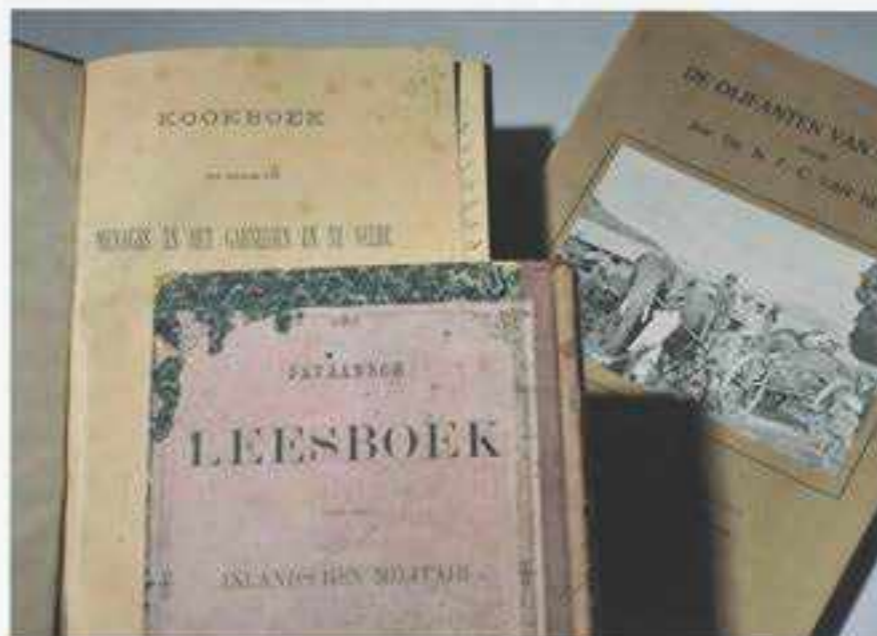
Batavia : Landsdrukkerij, 1877

146 p., 22 cm

Javaanse tekst

Met suppl.: *Vervolg op het Leesboek voor den inlandschen militair*

Plaatscode: HBD W 070-0076

nrs. 4, 6 en 7

5. *Atlas der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië / naar de nieuwste bronnen samengesteld en aan de regeering opgedragen door J.W. Stemfoort en J.J. ten Siethoff ; gereproduceerd, op last van het Departement van Koloniën, aan de Topographische Inrichting te 's-Gravenhage o.l.v. C.A. Eckstein*
 's-Gravenhage : Topographische Inrichting, 1883-1885
 Ongepag., 21 krt op 14 losse bl., 67 cm
 Plaatscode: HBD X 040-0078

6. *Kookboek ten dienste van menages in het garnizoen en te velde: met aanhangsel, uitgegeven door het Departement van Oorlog*
 Batavia : Landsdrukkerij, 1908
 153 p., 23 cm
 Met los vel: Compagnie's groententuin te Benkoelen: Verbouw van katjang-idjo
 Plaatscode: HBD V 086-0051

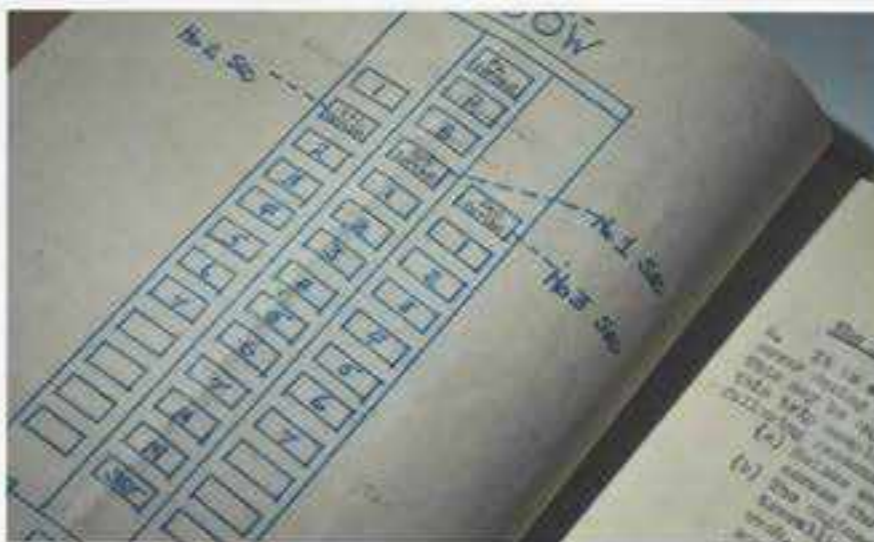
7. *De olifanten van Sumatra, door F.C. van Heurn*
 [S.l.] : [s.n.], 1929
 43 p., [13] p. pl., 25 cm
 Uitgave met steun van de Koninklijke Vereeniging Koloniaal Instituut, het Oostkust van Sumatra-Instituut
 Plaatscode: HBD N 180-0038

8. *Das Königlich Preußische Husaren-Regiment Königin Wilhelmina der Niederlande (Hannoversches) Nr. 15 im Weltkriege 1914-1918: nach amtlichen Kriegstagebüchern und Berichten vom Mitkämpfern bearbeitet im Auftrage des*

Offizier-Vereins des Regiments, von E. v. Trauwitz-Hellwig
 Wandsbek : Puvogel, 1931
 236 p., ill., 24 cm
 Plaatscode: HBD II 060-0268

9. *Royal Netherlands BDE "Princess Irene" : notes on combined operations, issued and compiled by No. 23 Liaison HQ*
 [S.l.] [s.n.] : [s.n.], 1943
 13 p., 22 cm
 Omslagtitel - Typoscript - gedateerd Nov 43
 Plaatscode: HBD II 021-0383

10. *Papa Muis gaat op uitzending*, door Sophie Lenior ; ill. verzorgd door Illustratiebureau Piece of Art

Apeldoorn: Bureau Thuisfrontzaken Koninklijke Landmacht, [2006]

[32] p., ill., 15x21 cm

Met knuffeldier

Plaatscode: HBD M 010-0042

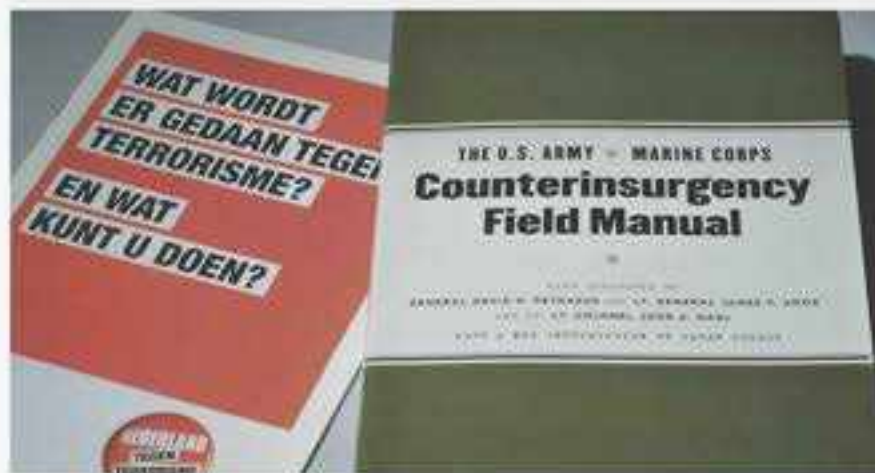
nrs. 10 en 13

11. *Wat wordt er gedaan tegen terrorisme?: en wat kunt u doen?*, [Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding]

Den Haag : Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding, [2006]

[16] p., ill., 21 cm

Plaatscode: HBD C 037-0689

nrs. 11 en 12

12. *The U.S. Army/Marine Corps counterinsurgency field manual: U.S. Army field manual no. 3-24, Marine Corps warfighting publication no. 3-33.5*, forew. by David H. Petraeus and James F. Amos; forew. to the University of Chicago Press edition by John A. Nagl; with a new introd. by Sarah Sewall

[Chicago [etc.]] : [The University of Chicago Press], 2007

LIV, 419 p., ill., 23 cm

Met lit. opg. en index

ISBN 0226841510

Plaatscode: HBD H 040-0515

13. *Afghanistan 2006: Kandahar (Martello), Tarin Kowt, Deh Rawood*, [voorw. Henk Morsink]

[S.l.] : [s.n.], [2007]. - 120 p., ill., 31x31 cm

Schrijfwijze van titel overgenomen van titelpagina

Omslagtitel: Deployment Task Force Uruzgan; ontplooiën als opdracht

Rugtitel: Ontplooiën als opdracht: Deployment Task Force Uruzgan

Vermelding op omslag: Afghanistan 2006

Gedenkboek over de deelname van Nederlandse militairen aan de voorbereidingen (maart-augustus 2006) in Afghanistan voor de vredesmissie van ISAF III

Plaatscode: HBD G 110-0270

Armamentaria

Jaarboek van het Legermuseum
Korte Geer 1
2611 CA Delft
015-2150500
www.legermuseum.nl

De uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door de Stichting Vrienden van het Legermuseum.

Word ook lid van de stichting Vrienden van het Legermuseum.
kijk op www.vriendenlegermuseum.nl.

Redactieraad

Drs. D.W. Staat
Prof. dr. W.R. van Gulik
Drs. P.H. Kamphuis
Dr. W. Klinkert
Dr. O. van Nimwegen
J.M.A. Thomas bg lid

Redactiecommissie

Drs. D.W. Staat
Mw. drs. H.M. Bronder
C. van Bruggen
Drs. J.W.L. Hilkhuijsen
Drs. H. Stevens

Adviseurs

J.P. Puype
F. Smits jr.

Fotografie / fotobewerking

Alle foto's zijn gemaakt door Casper van Bruggen, Legermuseum, tenzij anders vermeld en/of behoren tot de collectie Legermuseum, tenzij anders vermeld.

Opmaak

Marius van Leeuwen, Nederlands Ontwerp

Druk

Nivo, Delfgauw

Omslag

Voorzijde: Militair wielrijder van het vrijwillig landstormkorps 'Zuid-Holland West', door Jan Hoyncq van Papendrecht, 1915

Achterzijde: Het reliekenkastje van kapitein der Artillerie C.D.A. Schutter

CIP-gegevens Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Armamentaria: jaarboek van het Legermuseum Koninklijk Militair-historisch Museum, red. G.H. Groenandijk... [et al]

Afl. 1 (1966) - ... - Delft: Legermuseum, 1966. III, 23 cm

Versijnt jaarlijks

Aflevering 44 (2009/2010). - Met lit. opg.

ISBN 90-70793-37-1

UDC 355(492)

Trefw.: krijgsmacht; Nederlands; geschiedenis

Auteurs/Legermuseum, 2009

Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher.

Management en bestuur

Stichting Koninklijk Militair-historisch Museum (Legermuseum)

Raad van Toezicht

A.K. v.d. Vlis, generaal b.d. (voorzitter)
M.F.P. van den Broek, Piv. Commandant der Landstrijdkrachten
P.H.M. Messerschmidt, generaal-majoor b.d.
E.J. Oliemani, Piv. Commandant der Luchtmacht
Mr. H.M.C.M. van Oorschot, voorzitter college van Bestuur Universiteit Tilburg
Drs. C.O.A. baron Schimmelpenninck van der Oije, voorzitter Raad van Toezicht Maritiem Museum Rotterdam
Dr. J.M. Schröder, ex-president-directeur Martinair
Mr. drs. G.A.A. Verkerk, burgemeester van Delft

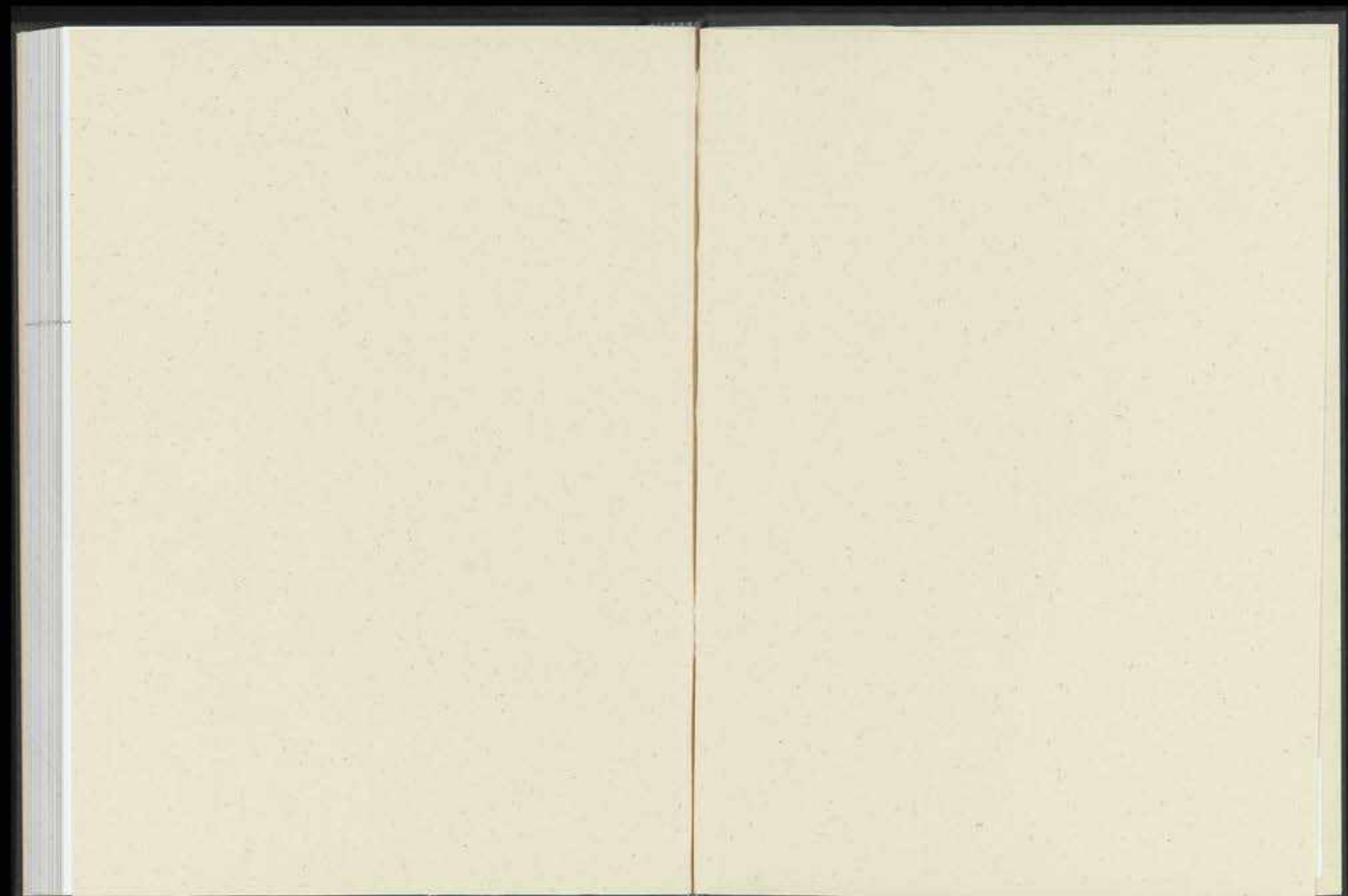
Ereleden voormalig bestuur KNLWM

P.H.M. Messerschmidt, generaal-majoor der Artillerie b.d., oud-voorzitter (1995-2003) van de Stichting Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum
J. Schaberg, generaal-majoor der Artillerie b.d., oud-voorzitter (1985-1995) van de stichting Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum

Management

Drs. Ch.A.M. Rontelap, algemeen directeur (voorzitter Raad van Bestuur)
drs. D.W. Staat, directeur collecties (lid Raad van Bestuur)
drs. F.T. van der Pols, Hoofd afdeling Publiek

De meningen en opvattingen die in deze uitgave worden uitgesproken zijn en blijven voor de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur. Ze geven niet noodzakelijk de mening van de directie van het Legermuseum weer, noch die van de redactie.

Legemuseum

00269252

1180 118 073-001

HBD HB 075-0001

legermuseum